

90-4
L-671

Arturs Landsmanis

PASTĀVĒT

VAI

IZNĪKT

Baltijas tautu destrūkcija
Padomju Savienībā

B, L

90-4
671

dupl
L
301.5

Arturs Landsmanis

PASTĀVĒT VAI IZNĪKT

Baltijas tautu destrukcija
Padomju Savienībā

Latviešu Nacionālais Fonds
Stokholmā, 1975. g.

Latvian Language

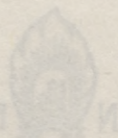
PASTĀVĒT
VAL
IZNĪKT

LATVIJAS VALSTIS
BIBLIOTEKA

91-

1003

030848400

Printed in Sweden
Rosenlundstryckeriet, Stockholm 1975

Latviešu lasītājam

Šī grāmata pirmā kārtā domāta sveštautu lasītājam, un tā iznāk arī angļu valodā. Bet ir skaidrs, ka angļu valodā tā nesasniegtu labu daļu no mūsu pašu trimdas saimes: to, kas dzīvo citu valodu zemēs, vai arī, dzīvodami angļiski runājošās zemēs, nav pieraduši lasīt šāda veida sacerējumus svešā valodā.

Šai grāmatā prezentētie fakti tomēr būtu jāpazīst ikvienam latvietim, jo runa ir par to, vai latviešu tautai kā etniskai vienībai pastāvēt vai iznīkt. Mūsu iespējas ietekmēt attīstību gan nav lielas, bet nav arī pilnīgi bez nozīmes.

Grāmatā parādīts pašreizējais demografiskais stāvoklis Baltijas valstīs, pirmā kārtā Latvijā, un izskaidrots, kā laika gaitā tas radies. Fiziski un garīgi Latvija šodien ir izolēta no rietumu pasaules. Nelielie, ar dažādiem noliegumiem ierobežotie kontakti šo ieskatu tikai apstiprina, nevis apgāž. Toties Latvija un Baltijas telpa ir plaši atvērta visāda veida ietekmēm no austrumiem. Tāpēc svarīgi redzēt un vērtēt stāvokli Latvijā nevis izolēti, bet salīdzinājumā ar kaimiņu zemēm Igauniju un Lietuvu, kā arī skatīt uz visas krievu imperijas fona.

Aprakstot demografisko stāvokli, autors saista to ar principiem un normām, kas šai novadā izveidojušās starptautiskajās tiesībās un tautu sadzīvē. Tam pamatā ir doma, ka padomju varas nesēji, meklējami savās interesēs kontaktus rietumos, nevar būt gluži nejutīgi pret kritiku un pārmetumiem no saviem iecerētajiem sarunu partneriem. Pa šo ceļu varam mēģināt panākt kādu atvieglojumu mūsu tautai šai kritiskajā brīdī.

Dažkārt liekas, ka lielās rietumu valstis ir mazjūtīgas un neatšaucīgas, ja runa ir par etnisku kopību aizsardzību. Tam ir savs izskaidrojums. Bet ir redzams, ka izpratne arī šeit pamazām pieaug. Šaubu brīdī atcerēsīmies, kā mēs bēgļi pirms 30 gadiem tāpat stāstījām izbrīnītiem un neticīgiem klausītājiem par deportācijām un vergu darbu nometnēm.

Bet palīdzība un atbalsts savai tautai mums jāmeklē ne tikai pie rietumu tautām. Pasaules politikā svaru un nozīmi pamazām iegūst

arī jaunās tautas un valstis, kas tikai nesen atbrīvojušās no citu tautu pārvaldības. Tām vajadzētu labāk saprast mazas tautas cīņu par savu etnisko pastāvēšanu. No otras puses — šeit būs biežāk jāstāpjas ar mītu, ka Padomju Savienība ir progresīva valsts, kas aizsargā savās robežās esošās tautas, ka krievi netiko pēc citu tautu zemes. Mums jāatklāj īstenība aiz šī mīta.

Šis grāmatas angļu izdevums domāts, lai stāstītu par to cittautu lasītājam. Bet latviešu trimdinieks ar savu personīgo ierosmi var izskaidrošanas procesu atbalstīt, vērst plašumā. Lai trimdinieku uz to pamudinātu un apbruņotu ar zināšanām, tam nolūkam sagatavots grāmatas latviešu izdevums.

Latviešu Nacionālais Fonds.

Biežāk citētiem avotiem lietāti šādi saīsinājumi:

Saīsinājums	Papildu ziņas	Pilns nosaukums
C	Diena, mēnesis, gads	Laikraksts „Cīņa”, partijas, augstākās padomes un ministru padomes organs.
SL	Diena, mēnesis, gads	Laikraksts „Sovetskaja Latvija”, krievu valodā, partijas, augstākās padomes un ministru padomes organs.
PLK	Gads, numurs	„Padomju Latvijas Komūnists”, Latvijas Komūnistiskās partijas CK žurnāls.
VSt	” ”	„Vestnik Statistiki”, Centrālās Statistikas pārvaldes žurnāls, krievu valodā, iznāk Maskavā.
ZT	” ”	„Zinātne un Tehnika”, zinātnisks un tehnisks žurnāls latviešu valodā, iznāk Rīgā.
Cholm.	Lapaspuse	Grāmata krievu valodā: A. I. Cholmogorov „Internacionalnīje čerti sovetskich nacij” Apgāds Mislj, Moskva, 1970.
YUN	Gads, lapaspuse	„Yearbook of the United Nations”, gada grāmata angļu valodā, iznāk Ņujorkā.

(Apvienoto Nāciju pilnsapulce) nosoda zināmu koloniālu valstu politiku viņu pārvaldītajās teritorijās, ieceļot valdības un ievēdot konstitūcijas, kas nereprezentē tautu, stiprinot ārzemju ekonomiskās un citas intereses, maldinot pasaules sabiedrisko domu, veicinot sistematisku svešu ieceļotāju ieplūšanu, tai pašā laikā padzenot vai pārvietojot vietējos iedzīvotājus uz citiem novadiem.

Tā skan 9. pants rezolūcijā, ko Apvienoto Nāciju pilnsapulce pieņēma 1969. gada 11. decembrī.¹ Kaut gan pants runā vispār par „zināmām koloniālām valstīm”, tā saturs pilnībā izsmej Baltijas tautu problēmu, kopš tās atrodas Padomju Savienības sastāvā. Nekas nav lieks, nekas nav aizmirsts. Tāpēc šis teksts izraudzīts par vadmotīvu šai grāmatai.

¹ Rezolūcija 2548 (XXIV), YUN 1969, 649. lpp.

PROBLEMAS PREZENTĀCIJA

Tautu eksistencei naidīgā politika

Šinī apcerējumā sniegtie materiāli ļauj apgalvot, ka padomju varas gadus Baltijā ar pilnu tiesību var apzīmēt par sākuma posmu Baltijas tautu destrukcijai, dekompozīcijai, etniskai bojā ejai. Šis apgalvojums ir neapstrīdams attiecībā uz igauņu un latviešu tautu. Attiecībā uz Lietuvu tendences nav gluži tik skaidri iezīmētas. Pēc mūsu pārliecības arī šeit ir darišana ar to pašu procesu, kaut arī tā attīstība vēl nav sasniegusi tādu pašu pakāpi kā igauņu un latviešu tautā.

Tautu bojā eja, noiešana no vēstures skatuves ir ilga laika process. Runājot par trim Baltijas tautām, jāuzsver, ka vēl nav par vēlu šo attīstību apstādināt un dot tai citu virzienu. Bet tam ir vajadzīga politiska griba un valsts varas un sabiedrības aktīva, mērķtiecīga rīcība. Bet tādu ir veltīgi gaidīt no Maskavas, jo tā vēl šodien piekopj tautu pastāvēšanai kaitīgo politiku. Tādēļ šo tautu glābšana no bojā ejas iespējama vienīgi, dodot šīm tautām pašām iespēju noņemt par savu dzīvi.

Mēs šeit tikai reģistrēsim šīs politikas galvenos elementus. To sīkākai raksturošanai un analīzei kalpo sacerējuma turpmākās nodaļas. Šodien visredzamākais elements šai politikā ir citu tautību, galvenokārt krievu, iedzīvotāju masveida iepludināšana Baltijas republikās. Ar to tiek saskaldīta, dekomponēta Baltijas tautu etniskā vienība un apgrūtināta tautas kā vienota organisma funkcionēšana. Piemēram, skolas no tīri nacionālām skolām jāpārvērš par jauktu tautību skolām. Nacionāliem kultūras pasākumiem sašaurinās bāze.

Otrs elements ir dažādi valdības pasākumi, lai aizvāktu Baltijas tautu jaunatni — pavisam vai uz laiku — no savas dzimtenes un noņemtu tālu projām krieviskā vidē. Šim mērķim kalpo karaklausība ārpus dzimtenes. Tam kalpo arī dažādas darba spēka kompleksēšanas akcijas, gan jaunu zemju kolonizēšanai, gan darbam celtniecībā un rūpniecībā Āzijas rajonos. Tāds pat efekts ir arī izglītības iespēju piedāvāšanai dažādās Krievijas skolās, kas pēc tam dod valstij tiesību nosūtīt jauno speciālistu ārpus dzimtenes.

Nāvējošs trieciens Baltijas tautu dzīvībai bija padomju varas eksekūcijas un iedzīvotāju masveida deportācijas politisku iemeslu dēļ,

gan pirms vācu-krievu kara (1940—41. g.), gan pēc tam. Deportāciju sekas izpaudās trejādi: a) vairāki simttūkstoši baltiešu tika izrauti no savu tautu vidus un tālāk vairs nepiedalījās tautas atjaunošanās/reprodukcijas procesā, kaut arī neliela daļa vēl saglabāja savu personīgo dzīvību. b) Deportācijas iedragāja ticību dzīvei un nākotnei arī dzimtenē palikušajiem. c) Deportācijas bija galvenais cēlonis tam, ka kara beigu posmā vairāki simttūkstoši baltiešu devās bēgļu gaitās uz rietumiem un bija zuduši savai tautai dzimtenē.

Beidzot jāpiemin arī, ka daudz tūkstošu dzīvību gāja bojā kara darbībā un partizānu cīņās pēc kara. Arī par tām Padomju Savienība ir atbildīga vai nu viena pati, vai kopā ar Hitlera Vāciju. Ja arī šis pēdējais tautas zaudējums tikai savā mazākajā daļā pieder pēckara laikam, tomēr tā sekas un ietekme uz tautas dzīvā spēka attīstību ir tieša pēckara problēma.

Viss tas būtu devis iemeslu padomju varai pievērst īpašu uzmanību Baltijas tautu etniskai atjaunošanai un dzīves spēju nodrošināšanai. Bet padomju vara nekādu interesi par šo problēmu nav parādījusi, ne agrāk ne tagad.

Padomju viedoklis

Meklējot atbildi uz šiem jautājumiem padomju avotos, atrodam dažādus izskaidrojumus. Parasti padomju pārstāvji izliekas atbildam, bet īstenībā runā par kaut ko citu. Viņi prezentē datus par to, kā augusi produkcija padomju varas gados, kādas jaunas fabrikas uzceltas, kā palielinājusies izglītības, kultūras un veselības kopšanas iestāžu tīkls. Tā mēdza atbildēt, piem., bijušais padomju premjers N. Čruščovs. Šie dati paši par sevi var būt pareizi vai kļūdaini, bet tas nav svarīgākais. Kodols ir tas, ka tie runā par iedzīvotāju kopumu attiecīgajā republikā, bet ne par autochtono tautu. Šie jēdzieni ir jāšķiro, ja gribam interesēties par tautas stāvokli un tās pastāvēšanas iespējām. Krievu vadoņi izliekas to nesaprotam. Ir skaidrs, ka, ievēdot vēl vienu miljonu krievu darba roku, produkcijas daudzums vēl tālāk palielināsies, skolnieku skaits pieaugs u.t.t., bet tauta jutīsies vēl vairāk apspiesta.

Padomju avotos varam atrast arī cita veida apgalvojumus. Tiek sacīts, ka padomju politikas mērķis ir palīdzēt attīstīties, uzplaukt dažādajām tautām, nevis tās apspiest. Tiek minēti piemēri, kur agrāk mazattīstītām tautām padomju varas gados izveidota sava rakstība, radusies sava literatūra un nacionālās skolas. Šie piemēri paši par sevi var būt pareizi, bet tomēr neder par atspēkojumu apgalvojumam par padomju varas tautu eksistencei naidīgo politiku. Jauniegūta

rakstība un kultūra šīs tautas nepasargās no pārkrievošanas un etniskās iznīkšanas. Šī kultūra ir kā puķes, ko svešnieks atnesis ģimenei, kuŗas dzīvoklī tas nodomājis nomesties un pamazām to pārņemt, vai arī kā pēdējais pakalpojums uz nāvi notiesātam.

Padomju vadoņi nemitīgi uzsver, ka Padomju Savienībā visas tautas, kā lielās tā mazās, ir tiesībās vienlīdzīgas. Tiesa, piemēru, kur likumos krievu tautai paredzētas speciālas tiesības, nebūs daudz.* Bet te ir runa tikai par formālo tiesību vienlīdzību, ne faktisko. Mazu tautu krievi var pilnīgi padzīt no savas zemes, kā to pierāda piemēri ar Krimas tatāriem, Volgas vāciešiem, čečeņiem-ingušiem u.c. Tāpēc vēriba jāpiegriež nevis tiesību vienlīdzībai likumos, bet gan likumu trūkumam, kas vājākās tautas aizsargā pret krievu ekspansiju.

Atskatoties vēsturē redzam, ka krievu ciltis sākotnēji apdzīvojušas tikai telpu pāris simt km radiusā ap Maskavu, nerasniedzot ne Volgu, ne Kaukazu, ne Melno jūru, ne Baltiju, ne Ledus okeanu, par Sibīriju un Āziju nemaz nerunājot. Periferijā dzīvojušas nekrievu tautas. Bet laika gaitā visur te iefiltrējušies krievi. Šis process turpinājies arī padomju varas gados, un turpinās vēl šodien. Tagad kārtā pienākusi Baltijas tautām, kaut arī mēģinājumi iespiesties viņu dzīves telpā bijuši jau arī agrākos gadu simteņos.

Teorija par tautu saplūšanu

Padomju Savienības nacionālitāšu politikas pamatā ir mācība par komūnisma izplešanos visā pasaulē, kam sekošot pretešķību izzušana starp tautām, robežu nojaukšana un beidzot tautu saplūšana vienā saimē ar vienu kopīgu valodu. Šī nākotnes aina fiksēta jau Ļeņina darbos, bet tā saskatāma arī spēkā esošajā partijas programmā, kas pieņemta 1961. g.

Kad pasaules revolūcijas plāni 1917. g. un turpmākajos gados nepiepildījās, Krievija rekonstruējās par Padomju Savienību, atzīstot tanī ietilpināto tautu eksistenci, bet paturot vīziju par tautu saplūšanu nākotnē. Atšķirība no sākotnējās Ļeņina idejas ir tā, ka tagad saplūšana praktiski bija jāiesāk ar tautām, kas atradās Savienības robežās. Un tā, īstenībā, ir milzīga starpība. Jaunajā situācijā

* Svarīga krievu prerogātīva saskatāma faktā, ka Krievijas Federācijas komūnistiem nav savu partijas augstāko pārvaldes organu, kā tas ir ikvienā citā no 15 republikām, bet šo organu funkcijas izpilda attiecīgie visas savienības partijas organi. Ar to ir sacīts sekojošais: PS KP ir pirmā kārtā krievu partija, bet izveidota kārtība, ka izskata pēc dod iespēju pārvalde piedalīties arī nekrievu komūnistiem.

par centru dabīgi kļuva krievu tauta, krievu kultūra, krievu valoda. Ja integrācijas procesi varētu risināties brīvi — pieņemot, ka tie vispār notiktu tā, kā mācība paredz, — tad tie vispirms notiktu starp etniski radniecīgām tautām. Bet tagad šīs etniski radniecīgās tautas nereti atrodas ārpus Padomju Savienības robežām (turku, somu-ugru u.c. tautas) un ir tuvākai satiksmei nepieejamas. Bet arī Savienības robežās esošām etniski radniecīgām tautām nav atļauts savā starpā uzturēt ciešākus sakarus nekā ar pārējām tautām. Tā tautu saplūšanas mācība praktiski kļuvusi par rusifikācijas attaisnojumu.

Līdz pasaules presei nonāk ziņas, ka Padomju Savienības žīdu tautības iedzīvotāji vēlas izceļot uz Izraelu, ka t.s. Volgas vāciešu pēcnācēji grib izceļot uz Rietumvāciju. Bet tā ir tikai maza daļa no šīs problēmas. Padomju Savienībā ietilpinātās tautas, kas dzīvo savā senenajā dzīves telpā, nevēlas nekur izceļot, bet nevēlas arī pret savu gribu saplūst un iznīkt.

Teorija par tautu saplūšanu gadu gaitā uzsvērtā ar dažādu intensitāti. Reizēm to it kā piemirst, citreiz, pēc direktīvas no partijas centra, par to pēkšņi parādās raksti presē, tiek sasauktas konferences, tiek lasītas lekcijas. Tāds uzplūdu laiks bija, piem., sešdesmito gadu pirmajā pusē, laikā, kad iztīrāja jauno partijas programmu. Vēlākos gados dzirdēti arī ieskati, ko varētu uzlūkot par mēģinājumu pārspilējumus korrigēt, mīkstināt.

Te vietā daži vārdi par neparasto terminoloģiju, ko šai sakarā sastopam padomju literātūrā. Dažādās tautas — ukraiņus, latviešus, gruziņus — speciālajā literātūrā parasti dēvē par nācijām. Blakus tam bieži lietā apzīmējumu „padomju tauta”, saprotot ar to visas Padomju Savienībā dzīvojošās tautas kopā. Šis pēdējais ir tikpat neļģisks jēdziens, kā būtu, piemēram, jēdziens Eiropas tauta vai Āfrikas tauta. Krievu tautu turpretim nekad nesauc par nāciju, bet gan parasti kopā ar epitetu, par „lielo krievu tautu”. Epitets „lielais” šeit nav domāts skaitliskā lieluma uzsvēršanai, bet cēlo īpašību izcelšanai. Nav grūti redzēt, ka tiek sagatavots ceļš likt vienlīdzības zīmi starp jēdzieniem „padomju tauta” un „lielā krievu tauta”.

Nav nozīmes šeit runāt par visas pasaules tautu saplūšanas problēmu pēc būtības. Nav nekādu iespēju, ka šai teorijai pamatā esošie priekšnoteikumi varētu piepildīties. Nav pamata arī domāt, ka ar komūnisma ieviešanu izbeigtos preteškības starp tautām. Pietiek pārlikt attiecības pēdējos 30 gados starp Padomju Savienību un sociālistiskajām aizrobežas zemēm, lai atbrīvotos no visām illūzijām šai virzienā.

Vēsture rāda, ka laika gaitā tautas patiesi izzūd, saplūst, pārveidojas, parādās jaunā izskatā. Tādi procesi, jādomā, notiks arī uz

priekšu. Mūsu taisnības apziņa šodien saceļas pret mēģinājumiem mazajām tautām ar varu uzspiest pievienošanos un saplūšanu. Izsakoties ar salīdzinājumu: visi cilvēki ir mirstīgi, bet nāves brīdi tuvināt vai izsaukt mēs uzskatām par smagāko noziegumu, ko cilvēks var pastrādāt.

Tādā veidā tautu saplūšanas teorijas patiesais darba lauks šodien ir tikai pašā Padomju Savienībā, un tā kļuvusi par rusifikācijas ieroci. Kā tāda tā ir tikpat nosodāma kā trīsdesmitajos gados Hitlera „Herrenvolk” teorija.

Rusifikācijas plāns

Ja kādam ekspertam tiktu uzdots izstrādāt plānu Padomju Savienībā dzīvojošo tautu pakāpeniskai rusificēšanai, izejot no dotajiem apstākļiem, tad viņš, loģiski domājot, formulētu šādus 3 punktus:

1. Nekrievu tautu apdzīvotajās teritorijās iespējami daudzās vietās jānovieto krievu ieceļotāju grupas. Tās pakāpeniski jāpaplašina un jānostiprina. Par bāzes vietām sākumā vislabāk noder pilsētas, jo tur ieceļotājiem vieglāk sagādāt darbu un dzīvokļus. Tur arī vieglāk viņus saturēt vienkopus un aprūpēt. Šīs bāzes nedrīkst pamest savā vaļā, tās jāorganizē un jāvada tiklab politiski, kā kulturāli. Jo skaitliski lielākas un labāk organizētas tās būs, jo vairāk tās izstaros pievilksanas spēku savā apkārtnē.

2. Jāapkaŗo un jāiznīcina pretestība asimilēšanai. Tas ir daudzpusīgs uzdevums. Jāaizvāc cilvēki, kas tādu pretestību varētu organizēt un vadīt. Jānoārda garīgie balsti, kas vietējo tautu satur kopā un stiprina. Labs līdzeklis ir pārtaisīt un degradēt šīs tautas vēsturi, izsijāt un nonievāt tās kultūras sasniegumus, likt atmest tradīcijas, aizliegt reliģiju. Visas šīs pārvērtības ir derīgi izdarīt sociālistiskās revolūcijas aizsegā.

3. Bet ar noārdīšanu vien nepietiek. Jārada arī jaunas tradīcijas, pie tam tādas, kas noder ne tikai vienai noteiktai tautai, bet arī ikvienai citai. Visu tautu kultūrām jābūt sociālistiskām pēc satura, un tai ziņā tātad līdzīgām savā starpā. Tā tiek radīta „kopēju saucēju” sistēma, un tās rezultātā vienas tautas kultūras aktivitātes arvien vairāk līdzinās citu tautu aktivitātēm. Šim procesam dodams kāds pievilcīgs vārds, piemēram, tautu tuvināšanās. Šo procesu vainago krievu valodas ievēšana citu nacionālo tautu dzīvē. Tā izdarāma pakāpeniski, sākumā tikai dažās funkcijās, vēlāk paplašinot piemērošanas lauku. Krievu valodai līdzī seko krievu kultūra. Tādos apstākļos pāreja no savas tautas uz krievu tautu nevienam individam neliksies pārāk plats solis.

Šādu plānu droši vien neviens nekad nav rakstījis. Tas būtu politiski negudri. Bet, vērojot dzīvi Padomju Savienībā, iegūstam pārlicību, ka daudz kas notiek tā, it kā šāds plāns patiesi pastāvētu. To redzam arī, iepazīstoties ar norisēm Baltijas republikās.

KRIEVU IECEĻOŠANA

Stāvoklis Baltijā kara beigās

Pamats Baltijas telpas rusifikācijai tika likts otra pasaules kara noslēguma posmā un pirmajos pēckara gados. Rusifikācija vēlākajos gadu desmitos balstījās uz jau agrāk izbūvētā pamata. Tai laikā Staļina vara Padomju Savienībā atradās savā zenītā. Uzvara karā ārkārtīgi vairoja viņa varu gan iekšzemē, gan starptautiskā politikā. Šai pašā laikā tika likti pamati arī komunistu varai citās agrāk neatkarīgās Austrumeiropas zemēs, kuŗas šodien dēvējam par satelītvalstīm.

Ir iemesls domāt, ka rusifikācijas ievirzi ietekmēja arī tā militāri stratēģiskā situācija, kas izveidojās kara beigu posmā. Tās rezultātā Baltijas telpa ilgāku laiku — ap 9 mēneši — bija gan tiešs kara darbības rajons, gan frontes tuvākā aizmugure. Krievu karaspēks, spiežot atpakaļ Hitlera Vācijas armijas uz rietumiem, pārgāja Baltijas valstu austrumu robežas 1944. g. jūlijā. Šai robežai tuvākā — Lietuvas galvas pilsēta Viļņa — tika ieņemta jau 1944. g. 13. jūlijā, bet Lietuvas vistālāk uz rietumiem izvirzītā pilsēta Klaipēda (Mēmele) 1945. g. 28. janvārī. Latvijas galvas pilsēta Rīga tika ieņemta 1944. g. 13. oktobrī, turpretim Latvijas rietumu province Kurzeme palika neiekaŗota līdz pat kara beigām un nonāca krievu rokās vispārējās kapitulācijas rezultātā. Šīs stratēģiskās situācijas dēļ Baltijas telpā saplūda lielas krievu spēku masas, kas piederēja vai nu tieši armijai, vai arī bija armijas dažādās palīgvienības. Kad karš beidzās ar Hitlera Vācijas kapitulāciju 1945. g. 8. maijā, tad valdības organu rīcībā pēkšņi uz vietas atradās daudz brīvu cilvēku.

Un pēc cilvēkiem tikko etablētajiem padomju varas orgāniem bija liela vajadzība. Oficiālās padomju publikācijas atsaucas uz kara postījumiem, kas iespējami ātri bija jālikvidē. Dzelzceļi bija sapostīti, tilti saspridzināti, ostu piestātnes saspridzinātas, spēkstacijas nedarbojās, ūdens piegāde pilsētām bija pārtraukta. Šie postījumi bija plaši, bet ne sevišķi dziļi, un tos salabot izdevās diezgan ātri. Bet bez darba rokām vajadzību pēc cilvēkiem motīvēja vēl kāds cits apstāklis, par ko padomju avoti nemil runāt.

Kad krievu armija 1944/45. gadā no jauna ienāca Baltijā, latviešu,

igauņu un lietuviešu tautas to neuzlūkoja kā atbrīvotāju, bet gan kā jaunu okupantu, kas nomainīs iepriekšējo — Hitlera Vāciju. Baltijas tautas visus kara gadus bija ticējušas, ka kara beigās tiks īstenots Atlantijas chartā dotais solījums atjaunot neatkarību tām tautām, kam tā ar varu atņemta. Šī ticība bija dzīva arī vēl pēc kara beigām un sāka šķobīties tikai tad, kad kļuva redzams, kā tiek atrisināts Polijas brīvības jautājums. Tādos apstākļos krievu okupācijas varai bija ļoti maz piekritēju. Partijas biedru skaits sasniedza tikai dažus tūkstošus. Mežos bazējās spēcīgas nacionālo partizānu vienības, kas ar partizānu cīņas metodēm apkaņoja padomju okupācijas varu Baltijā. Tāpēc krievu varai bija svarīgi vietējo iedzīvotāju masā izvietot iedzīvotāju grupas, uz kuŗām varas nesēji varētu palaisties. Un apstākļi šādam plānam bija labvēlīgi.

Vispirms — padomju administrācijas rīcībā bija legāli līdzekļi, kas atļāva novietot katru pilsoni tur, kur varas nesēji to vēlējās. Zemē valdīja kaŗastāvoklis, un liela daļa no krievu ienācējiem toreiz bija vienā vai otrī sakarā pakļauti militārai varai. Bet vajadzības gadījumā varēja tikt pielietāti arī Staļina laika civilie likumi. Tā 1930. g. dekrēts, no jauna atsvaidzināts 1941. g. 1. janvārī, noteica, ka strādniekam jāpieņem ikviens darbs, kādā iestādes to nozīmē. 1947. g. likuma formā tika ietērpta jau agrāk pielietātā prakse sodīt strādniekus, kas patvarīgi atstāj savu darbu, ar ieslodzījumu labošanas darbu nometnē līdz 8 gadiem. Naudas sods tika uzlikts par darba nokavēšanu ilgāk nekā 20 minūtes. Ja kavējumi atkārtojās, sodi pieauga. Par brīvu dzīves un darba vietas izvēli cilvēki toreiz nevarēja domāt.

No otras puses, nav iemesla secināt, ka visi vai liela daļa no tiem, ko kara notikumi noveda Baltijas jūras krastos, palika tur piespiesti, pret savu gribu. Var saprast, ka daudziem tā bija labākā izeja. Daudzas ģimenes saites, kas vilktu atpakaļ uz dzimto novadu, kara gados bija pārtrūkušas. Salīdzinot ar daudziem Iekškrievijas rajoniem, Baltija tomēr bija kaŗā mazāk cietusi. Dzīves standarts te arī pirms kara bija bijis augstāks nekā Krievijā, un tā pēdas bija redzamas arī cauri kara postījumiem. Vairāki simttūkstoši baltiešu bija pametuši savas dzīves vietas un kā bēgļi devušies uz rietumiem. Viņu dzīvokļi labi noderēja krievu nometināšanai. Tāpat brīvas bija telpas, kas piederēja Hitlera okupācijas varas iznīcinātajiem žīdu iedzīvotājiem. Bez tam krievu slepenā policija gan lielākās akcijās, gan tekošās tīrīšanās apcietināja un izsūtīja lielu skaitu vietējo iedzīvotāju, tā atbrīvodama telpu ienācējiem. Vajadzības gadījumā vietējiem iedzīvotājiem varēja pavēlēt saspiesties, jo Baltijā cilvēki nedzīvoja tik saspiesti, kā tas bija parasts Krievijā.

Arī ekonomiskie aplēsumi rādīja, ka Baltijā ir izdevīgi ieguldīt

darba spēku postījumu ātrai likvidēšanai, jo varēja gaidīt, ka rūpniecība drīz vien varēs dot produkciju, kas būs noderīga visai Padomju Savienībai. Citādi tas bija tur, kur viss bija jāsāk no paša pamata. Šo apstākļu dēļ krievu darba rokas arī tika izvietotas galvenokārt Latvijā un Igaunijā, kur jau agrāk bija pastāvējusi plašāka rūpniecība. Turpretim mazāk ienācēju tika novietots Lietuvā, kur rūpniecība bija mazāk attīstīta. Šai periodā redzam, ka padomju vara nevien restaurē agrāk pastāvējušās fabrikas, bet ierīko arī jaunas, izlietojot brīvās telpas un izdevīgo situāciju transportceļu tuvumā. Ir ziņas, ka dažiem šādiem uzņēmumiem izmantotas iekārtas, kas nomontētas okupētajā Vācijā.

Baltijas tautu rusifikācija un sovjetizācija pēckaŗa gados nenotika improvizēti vai pašplūsmes ceļā, bet gan pārdomāti un apzināti, un to vadīja no Kremļa Maskavā. Pie komunistu partijas Centrālās Komitejas Maskavā šim nolūkam bija nodibināti īpaši biroji ar augstiem partijas funkcionāriem priekšgalā. Ir zināms, ka par Lietuvas biroja vadītāju bijis Michails Suslovs², politbiroja loceklis, ko rietumos dažkārt dēvē par partijas ideologu. Latvijas biroju vadījis Šatalins, vēlāk Rjazanovs.³ Vadības aparāts sāka darboties, vēl iekams Sarkanā armija bija pārgājusi Baltijas austrumu robežas. Pa visu Krieviju tika meklētas personas, kas būtu piemērotas vadības posteņiem. Modelis bija tāds, ka ieceļama persona no attiecīgās Baltijas tautības — igauņis, latvietis, lietuvietis — bet viņam par palīgiem un līdzstrādniekiem stābā piekomandējami krievu komunisti. Sekas bija tās, ka tiem nedaudzajiem vietējiem komunistiem, kas atradās vācu okupētajā teritorijā, bija ilgu laiku grūti tikt pie vārda. Līdzsvars nav sasniegts arī vēl tagad, 30 gadus pēc kara beigām, jo vecā paaudze tikai lēni atstāj savus posteņus.

Nekrologi liecina

Krievu okupantu personālpolitiku pirmajos pēckaŗa gados iespējams studēt pēc nekrologiem, kas sacerēti par mirušiem padomju darbiniekiem. Te sastopamies ar vārdiem un likteņiem, par kuŗu eksistenci nekas nebija zināms, kamēr viņi dzīvoja. Piemēra pēc sniedzam izvilkumus no kādām 10 biografijām, kas sešdesmitajos gados publicētas padomju Latvijas presē. Citētas — pēdiņās — tiek tikai tās rindas, kas runā par attiecīgās personas ierašanos Latvijā, pārējie dati ir stipri saīsināti un domāti vienīgi fonam.

² Latvijas PSR Mazā Enciklopedija, Rīgā, III, 449. lpp.

³ Mēnešraksts „Brīvība”, Stokholmā, 1972, Nr. 1.

M. S. Kokorevs († 1971). Dzimis Viduskrievijā, strādājis partijas darbā.

„1944. g. decembrī Kokorevs ieradās Latvijā. Te viņš strādāja par pirmo sekretāru Abrenes un Talsu apriņķa komitejās. Pēc partijas augstākās skolas beigšanas 1955. g. tiek izraudzīts par partijas Madonas rajona sekretāru”⁴. Karjera Latvijā turpinājās līdz nāves dienai.

V. A. Baranovs († 1967), dzimis Jaroslavas guberņā. No 1937. g. strādājis Sarkanās armijas politiskajā sistēmā. No pirmās dienas aktīvi piedalījies Lielajā tēvijas karā. „Pēc kara V. A. Baranovs turpināja dienestu KGB — MZD — MOOP Latvijas PSR”. 1963/64. gadā kļuvis instruktors Latvijas KP CK, no 1964. g. partijas komitejas sekretārs Sabiedriskās kārtības sargāšanas ministrijā.⁵ (Citiem vārdiem: politruka, čekista, policijas darbinieka karjera).

A. D. Gusevs († 1965). Dzimis Kalugas guberņā. Līdz karam strādājis izglītības iestādēs Krievijā. „Lielā tēvijas kara laikā bija politiskais darbinieks 15. gaisa armijā Brjanskas un 2. Baltijas frontē. Pēc demobilizācijas no Padomju armijas rindām, sākot ar 1945. g. līdz 1959. g., Gusevs strādāja Latvijas KP CK par skolu daļas vadītāja vietnieku”⁶. Apbalvots ar daudz ordeņiem un medaļām.

V. Kuzņeckis († 1965). Dzimis Astrachaņā. Izglītojies par elektrotehniķi un ar laiku ieņēmis augstākus amatus. Karā komandējis artilērijas bateriju 2. Baltijas frontes sastāvā. „Kopš 1945. g. V. Kuzņeckis strādāja par Enerģijas sadales galveno inženieri, vēlāk par direktoru”⁷.

Fjodors Ļjušins († 1968). Strādājis Krievijā par ogļraci, pēc tam komjaunatnes darbā. „No Lielā tēvijas kara sākuma līdz beigām atradās aktīvās padomju armijas rindās, būdams rotas, bataljona un pulka politiskais darbinieks. Pirmos piecus gadus pēc kara strādāja Latvijā komunistiskās partijas CK aparātā”⁸. Pēc tam Latvijas upju transporta pārvaldes priekšnieks. Seši ordeņi un daudz medaļu.

Michails Skakaļins († 1966), dzimis Kuibiševas apgabalā. No 1938—1947 kalpojis padomju armijā. „Pēc demobilizācijas no armijas strādāja Latvijas PSR Valsts plāna komisijā. 1950. g. viņu pārcēla darbā Latvijas KP CK aparātā, bet 1951. g. — Latvijas PSR ministru padomes aparātā”⁹.

Andrejs Alfjerovs († 1967). „1940. g. viņš ar PSKP CK ceļazīmi tika nosūtīts partijas darbā uz Latvijas PSR”¹⁰. Bijis sekretārs Rīgas

⁴ SL 16.11.1971.

⁵ SL 27.7.1967.

⁶ SL 4.5.1965.

⁷ C 12.3.1965.

⁸ C 22.2.1968.

⁹ C 27.12.1966.

¹⁰ C 20.9.1967.

pilsētas rajona komitejās un dzelzceļa politiskās nodaļas priekšnieks. Apbalvots ar ordeņiem un goda zīmēm.

Ivans Tichvinskis († 1969). Dzimis Kostromā. Krievijā strādājis galvenokārt partijas darbā. „... pēc pārcelšanās uz Rīgu 1944. g. — Latvijas KP CK sektora vadītājs, partijas Proletāriešu rajona komitejas pirmais sekretārs un partijas Rīgas pilsētas komitejas otrais sekretārs”.¹¹

Dmitrijs Averjanovs dzimis Kaļiņinas apgabalā, izglītojies Ļeņingradā. „PSKP Centrālā komiteja un PSRS valdība, rūpēdamās par ātrāku hitleriešu sagrautās tautas saimniecības atjaunošanu Baltijas republikās, vēl pirms bija beidzies Lielais tēvijas karš, izraudzīja un sūtīja pastāvīgā darbā uz Latviju labākos speciālistus, rūpniecības un lauksaimniecības, partijas un padomju darbiniekus no citām brālīgām republikām. To skaitā bija arī D. Averjanovs. No 1944. g. oktobra viņš strādāja par instruktoru, bet pēc tam par Latvijas KP CK lauksaimniecības nodaļas vadītāja vietnieku”. Vēlāk partijas Kuldīgas rajona sekretārs, un vēl citos posteņos.

Piemēru rindu varētu vēl ilgi turpināt. Rezumēsim, ko šie piemēri rāda. Te ir runa par cilvēkiem, kas pēc tautības ir krievi un kam ar Baltiju agrāk nekāda sakara nav bijis. Karam beidzoties, viņi, būdami armijā, jau atradās Latvijā, vai arī valdība viņus uz turieni nosūta. Viņi saņem uzdevumu darboties partijas aparātā, čekā, policijā, bet parasti diskrēti paslēptos posteņos. Tā ir iekarošana un kolonizācija modernā variantā.

Reportāžā par milicijas apakšpulkvedi Josifu Ustinoviču sacīts: Viņš dzimis Krievijā, piedalījies pilsoņu karā, pēc tam strādājis milicijā Astrachaņā, cīnījies ar kulakiem kolektivizācijas laikā, bijis Rjazaņā, Sibīrijā, Ašhabadā. „Uzvaras dienu milicijas apakšpulkvedis Ustinovičs sagaidīja Rīgā. ... Daudziem ar to karš beidzās, bet viņš turpināja cīņu tanī pašā „neredzamajā frontē”.¹²

Būtu nepareizi secināt, ka ienācēji sastādījās tikai no partijas sekretāriem un uzņēmumu direktoriem. Galvenā masa, protams, bija vienkārši ikdienas cilvēki. Bet, lai šie vienkāršie cilvēki varētu svešā vietā nomesties un funkcionēt kā okupantu atbalsts, bija nepieciešama šīs kolonizācijas politikas nodrošināšana vadības posteņos.

Suminājuma rakstā Latvijā nometinātam krievu rakstniekam Vladimiram Alatircevam krievu nomaņās Latvijā pirmajos pēckaņa gados aprakstīta šādi”.¹³ „Nodārdeja pēdējie lielgabalu grāvieni, un tie vairs nenesa nāvi, tie vēstīja mieru, uzvarpilnu Padomju savienī-

¹¹ C 7.3. 1969.

¹² SL 21.11. 1967.

¹³ C 30.10. 1968.

bas un visu tautu mierīgas atjaunotnes un jauncelsmes darbu. ... Ļaudis apskatījās visapkārt, daudzi kaņavīri atradās tālu no dzimtajām vietām, un, nav nekāds brīnums, viņi kaujās bija sadraudzējušies ar citām tautām. Un viņi dibināja jaunu dzīvi pilsētā un ciemā, kur cilvēki runāja pavisam citā valodā, bet sirds viņiem pukstēja saskanīgi ar atnācējiem". Šis rindas rakstītas sentimentāli idilliskā garā. To uzdevums modināt tautā simpatijas pret ienācējiem.

Te vietā pieminēt arī vēl kādu svešnieku grupu, kas palika Baltijā uz dzīvi tūlīt pēc kara. Runa ir par krievu un citiem padomju zemes kaņavīriem, kas bija krituši vācu gūstā un tika no gūsta atlaisti jau agrāk, vai arī atguva brīvību ar sarkanās armijas ienākšanu Baltijā. Par vienu tādu gadījumu — kazachu S. Asabajevu — raksta padomju laikraksts: „Kā pateikties man pašaieliedzīgajiem latviešu draugiem, bieži domāja S. Asabajevs. Domāja un beidzot nolēma: tiklīdz kļūšu brīvs, palikšu Baltijas krastos, palīdzēšu šejieniešiem uz drupām celt jaunu dzīvi”. Tā viņš, pēc laikraksta reportāžas, izdomājis un 6 gadus nostrādājis Liepājas ostā, tad pārcēlies uz Rīgas ostu.¹⁴ Ikvienam zināms, ka neviens kara gūsteknis uz savu roku šādas lietas nevarēja izlemt.

Kā jau teicām, ienācēju vai palicēju lielā masa sastādījās no vienkāršiem cilvēkiem. Tā padomju reportieris, piemēram, stāsta par Annu Šušņokovu: „Vēl nebija novilkti smagie kaņavīra zābaki, kad viņa pirmo reizi atnāca savai draudzenei līdzī uz šejieni (t.i. Meteoroloģisko aparātu rūpnīcu). Vajadzēja sākt lūkot darbu. Frontē Anna bija telegrafiste. .. Lūk, strādā viņu vecā gvarde — Fedorins ar Glušakovu, kas uz rūpnīcu atnākuši reizē ar Annu tūlīt pēc kara.”¹⁵

Krievi ātri vien parādās visās darba vietās, visās dzīves nozarēs. Lūk, kas sacīts par Ivanu Volkovu¹⁶: Viņš dzimis Novorževas apgabalā. „Latvijā Ivans Volkovs sāka strādāt 1945. gadā, vispirms par laikraksta „Latvijas Dzelzceļnieks” redaktora vietnieku, vēlāk par redaktoru”. Par Michailu Fominu sacīts¹⁷: „Atrazdamies padomju armijas rindās, viņš kaņoja daudzās frontēs, arī 1. un 2. Baltijas frontē. Viņš bija politdarbnieks, kara žurnālists, darbojās laikrakstā „Za Rodinu” (Iznāk Rīgā kā Baltijas kara apgabala laikraksts). Pēc demobilizēšanās 1954. gadā sāka strādāt par laikraksta „Sovetskaja Latvija” redakcijas literāro līdzstrādnieku, pastāvīgo korespondentu, vēstuļu nodaļas vadītāju”.

Padomju avotos nekad nav sniegti dati par to, cik īsti krievu pir-

¹⁴ C 24.6. 1961.

¹⁶ C 6.5. 1961.

¹⁵ C 9.5. 1961.

¹⁷ C 4.4. 1961.

majos pēckaŗa gados apmetās Baltijā. Aplēse rāda, ka Latvijā šis skaītis vērtējams uz 300.000 personām, bet visā Baltijā varētu būt ap 600.000. Sākot ar 1950 gadu, ienācēju skaita augšanai iespējams sekot precīzāk.

IECEĻOŠANA BALTIJĀ PĒC 1950. G.

Ieceļotāju skaits un tā aplēšana

Padomju iedzīvotāju statistikā 1950. gads ir robeŗgads. Sākot ar šo gadu, ir pieejami dati par iedzīvotāju kopskaitu gadu pēc gada, kā arī dati par dzimstību, mirstību un dabīgo pieaugumu.¹⁸ Šie dati tiek saukti par vērtējumiem un tātad ir aptuveni. Cik zināms, aplēsēm izlietāti divi izejavoti: vispirms — visiem iedzīvotājiem Padomju Savienībā pienākums reģistrēt savu dzīves vietu tuvākajā milicijas iestādē; otrkārt — dzimšana, miršana, laulības tiek reģistrēti īpašos reģistrācijas birojos. Dati par iedzīvotāju skaitu tātad kvalitātes ziņā atkarīgi no tā, cik precīzi šie uztveršanas punkti ir spējuši reģistrēt attiecīgos faktus. Agrāk publicētu skaitļu korriŗģēšana vēlākās publikācijās ļauj nojaust, ka šai ziņā ir trūkumi. Ir zināms arī, ka, piem., pirmajos pēckaŗa gados daudz personu izvairījušās dažādu iemeslu dēļ reģistrēties savā faktiskajā dzīves vietā.

No oficiāli publicētajiem datiem par iedzīvotāju skaitu, dzimstību, mirstību un dabīgo pieaugumu iespējams tālāk aplēst pieaugumu migrācijas rezultātā, atskaitot no kopējā pieauguma t.s. dabīgo pieaugumu. Tā bija iespējams sekot krievu ieceļošanas gaitai pēc 1950. g. Pēdējos gados arī padomju oficiālā statistika sākusi publicēt datus par ieceļotāju skaitu. Šie dati sniegti tabulā Nr. 1. Salīdzinot pašu aprēķinātos skaitļus ar oficiālajiem atklājas, ka atšķirības ir tikai nelielas.

Augstāk minētā veidā aplēsti skaitļi īstenībā izteic ieceļošanas un izceļošanas kustības (migrācijas) saldo, t.i. ieceļotāju skaita pārsvaru par izceļotāju skaitu. Latviešu un igauņu tautības iedzīvotāju izceļošana no savām republikām ir relatīvi neliela, — izņemot dažus gadus, par ko būs runa citā vietā. — Kustība krievu iedzīvotāju vidū ir lielāka, bet tieši šeit saldo ir skaītlis, kas mūs var interesēt. Citāda situācija ir Lietuvā. Šeit atsevišķos laika posmos konstatējama arī lielāka lietuviešu iedzīvotāju izceļošana. Šis apstākļis padara aprēķināto saldo par maz noderīgu ieceļošanas raksturošanai. Šī iemesla pēc skaitļi par Lietuvu tabulā Nr 1. nav uzņemti.

¹⁸ Gaŗākas serijas publicētas, piem., VSt 1964 Nr. 4, un VSt 1971 Nr. 2.

Ieceļošanas formas

Vai krievu ieceļotāji ierodas Baltijā brīvprātīgi, vai arī tiek nometināti piespiedu kārtā? Tā vispirms jautā ikviens, kam nākas ar šo problēmu saskarties. Īsi atbildot, jāsaka, ka ieceļošana ir valdības iestāžu organizēta un vadīta, bet attiecībā uz pašiem ieceļotājiem tā nav piespiesta. Šis pēdējais piebildums tomēr neizslēdz varbūtību, ka daudzos gadījumos lietāti arī viegli spaidi. Ieceļošana notiek tik daudz dažādās formās, ka grūti atrast raksturojumu, kas segtu visus gadījumus.

Padomju varas vēlēšanās ir, lai izskatītos tā, ka cilvēki paši uz savu iniciatīvu dodas uz Baltijas republikām, sameklē tur darbu un dzīvokli un nometas uz dzīvi. Padomju zemes pilsoņi tagad principā drīkst pārvietoties no vienas dzīves vietas uz otru. Republiku robežas nav šķērslis pārceļošanai, tā nav saistīta ar vizām vai atļaujām. Tāda brīvība pierādot padomju pilsoņu vienādas tiesības, kas neesot saistītas ne ar tautību, ticību vai citām pazīmēm. Kādēļ padomju vara vēlas rādīt tādu fasādi? Tādēļ, lai tādejādi atkristu partijas un valdības atbildība par Baltijas republiku rusifikāciju. Bet šī fasāde ir viltota.

Darba vietu organizēšana

Pirmais priekšnoteikums, lai ieceļošana varētu notikt, ir tas, ka ieceļotājs atrod darbu. Padomju valdības politika visu laiku bijusi ne tikai sagādāt darbu vietējiem iedzīvotājiem — tādā gadījumā tā būtu tikai pildījusi pienākumu, ko sagaida no ikvienas modernas valdības — bet gan radīt jaunas darba vietas, kas tālu pārsniedz to skaitu, ko vietējie iedzīvotāji spēj aizpildīt. Šai nolūkā tiek dibinātas daudzas lielas rūpnīcas, no kuņģam ikviena nodarbina vairāk tūkstošus vai pat desmit tūkstošus darba roku. Šādas jaunceltas rūpnīcas tiek novietotas agrākos ciemos un mazpilsētās, kas līdz ar to izaug par istām pilsētām. Protams, viss darba spēks tādā gadījumā jāsaģādā no ārienes. Ar to tiek radīti priekšnoteikumi krievu ieceļošanai. Tā ka visa rūpniecība pieder valstij un par jaunceltnēm un kapitāliem ieguldījumiem lemj partija un valdība, tad arī viss ieceļošanas process jāuzlūko par valdības apzinātu politiku. Kādreiz tas spīd cauri arī partijas vadītāju runās, kaut arī it kā negribēti. Tā, piem., Latvijas komunistu partijas sekretārs rakstīja: „Lai realizētu grandiozos komūnisma celtniecības uzdevumus, kas veicami pēc kopīgā valsts plāna, būs nepieciešams masveidā pārvietot kadrus no dažādām republikām un koncentrēt tos pirmā un otrā desmit gadu posma triecienobjektos. Rezultātā mūsu republikas iedzīvotāju sastāvs kļūs

vēl internacionālāks, un uz šī pamata vēl plašāk izvērsīsies padomju nāciju savstarpējie sakari, straujāk izzudīs to nacionālās robežas, vēl vairāk attīstīsies to kopīgās, internacionālās iezīmes un tradīcijas".¹⁹

Ekonomiskā jēga

Kad runa bija par pirmajiem pēckaņa gadiem, tad sacījām, ka padomju varai bija izdevīgi ieguldīt darba spēku Baltijā kara postījumu ātrai likvidēšanai, jo bija iemesls gaidīt, ka atjaunotās fabrikas ātri dos produkciju. Var jautāt, vai arī vēlākos gados, par ko runa tagad, atrodami kādi ekonomiski apsvērumi forsēt rūpniecības izbūvi tālu pāri uz vietas atrodamā darba spēka krājumiem. Jāatbild, ka nekādu ekonomisku jēgu nav iespējams saskatīt.

Šai jaunākajā posmā ir runa par rūpnīcām, kas ceļamas pilnīgi no jauna. Te vairs nav runa par esošo telpu un esošās ražošanas iekārtas izmantošanu vai par dīkā esošu apmācītu darba roku iesaistīšanu ražošanā. Tagad no jauna jāceļ ne tikai fabrikas ēkas, jāapgādā tās ar mašīnām, bet no jauna jāceļ arī strādnieku dzīvokļi, līdz ar to arī sanitārās, izglītības, kultūras, tirdzniecības celtnes, jāiekārto ceļi, jāpiegādā enerģija un ūdens u.t.t. Un bez tam vēl no tālām malām jāsameklē darba spēks un jāapmāca darbam vēl nenostabilizētā produkcijas sistēmā. Kopā šādi ieguldījumi izmaksā ļoti dārgi.

Vai ir kāds iemesls, kāpēc šādām fabrikām jāatrodas tieši Igaunijā vai Latvijā? Varbūt te atrodamas izejvielas jaunām rūpnīcām? Nē, tās parasti jāpiegādā no tāliem novadiem Krievijā pa dzelzceļu. Varbūt, gatavā produkcija tiks patērēta uz vietas? Nē, parasti tikai ļoti neliela daļa; lielum lielā daļa tiek patērēta ārpus republikas un tiek izvesta atpakaļ pa to pašu ceļu, pa kuŗu pienāk izejvielas. Tāpēc nav jābrīnās, ka tautā rodas uzskats, ka šī pārdimensionētā rūpniecība novietota Baltijā tikai tādēļ, lai rastu iespēju tur novietot arī krievu iedzīvotājus. Bet šai jautājumā atziņanos no varas pārstāvju puses ir velti gaidīt.

Komjaunatnes organizācijas loma

Padomju presē lasām šādu ziņu: Viskrievijas Ļeņina Komunistiskās Jaunatnes Savienības Centrālā Komiteja izsludinājusi par Vissavienības komjaunatnes triecienceltni Liepājas galanterijas izstrādājumu kombinātu „Lauma”.²⁰ Kas slēpjas aiz šī ziņojuma?

¹⁹ PLK 1963 Nr. 3, 19. lpp.

²⁰ PLK 1972 Nr. 2, 14. lpp.

Vispirms — runa ir par kādu lielu fabriku Latvijas pilsētā Liepājā, ko patlaban ceļ. Kad fabrika būs pilnīgi izbūvēta, tā, pēc pieejamām ziņām, nodarbinās ap 10.000 strādnieku, galvenokārt sievietes. Fabrika ražos dāmu apakšveļu, korsetes, krūsturus. Šis ir viens no pasākumiem, ar ko padomju valdība grib izpirkt savu solījumu rūpēties par pilsoņu ikdienas vajadzību apmierināšanu un — N. Čruščova vārdiem runājot — palīdzēt padomju sievietei kļūt skaistākai, pievilcīgākai. Šāda veida fabriku visā Padomju Savienībā nebūs daudz, tās produkcija vārda tiešā nozīmē domāta visai zemei. Latvijā no gatavās produkcijas paliks, teiksim, 5 %.

Kā šai fabrikai sagādās darba spēku? Uz vietas Liepājā tas nav atrodams, par darba spēka trūkumu sūdzas jau esošie rūpniecības uzņēmumi. Te jāatgriežas pie ziņas, ka rūpniecību savā aizgādībā ņemusi Komjaunatnes Centrālā Komiteja Maskavā. Vienkārši izsakoties, tas nozīmē, ka tā rūpēsies par darba roku sagādi rūpniecībai. Te jāatceras, ka komjaunatnē reģistrēta liela daļa no padomju zemes jaunatnes, un tā seko arī tai jaunatnes daļai, kas organizācijā formāli nesastāv. Tai ir liels skaits algotu funkcionāru dažādos līmeņos un biroju tīkls, kas aptver skolas, rūpnīcas, kolchozus visā zemē. Organizācijas centros ir zināms, kur jaunieši pēc skolu beigšanas gatavojas stāties darbā, un līdz ar to tai iespējams izņemt kontaktu ar šiem jauniešiem un ieteikt doties uz t.s. triecienceltnēm. Šo vervēšanas kampaņu atvieglo vēl tas, ka daudzās mācību iestādēs, it īpaši arodu skolās, pastāv noteikums, ka audzēkņi atlīdzībai par saņemto stipendiju dažus gadus strādās valdības norādītā darba vietā. Jaunieši, kas paklausa aicinājumam braukt uz norādīto rūpniecību, par uzticības apliecinājumu saņem „komjaunatnes ceļa zīmi”. Tā var palīdzēt pavērt ceļu tālākai karjērai.

Mēs domājam, ka Liepāja liksies pievilcīga darba vieta daudzām jauniešiem Krievijas iekšzemē. Pilsēta atrodas jūras krastā, tā ir ne tikai liela pilsēta, bet arī atpūtas un peldvieta. Agrāk tā bija arī liela tirdzniecības osta, bet padomju varas gados to izlietā par kaļa ostu un militāru bazi, un tāpēc ārzemju kuģi tur nav vēlami. No tā izriet, ka pilsētā novietots liels skaits kaļa jūrnieku, un jaunajām strādniecēm nebūs jāžēlojas par sabiedrības trūkumu. Pilsētā ir arī, kultūras iestādes, teātri, opera. Šai ziņā jaunā darba vieta atšķirsies no tām rūpniecībām, kas uzceltas mazpilsētās, par ko minējām agrāk.

Pie jauncelamās Liepājas rūpniecības pakavējamies sīkāk kā pie tipiska parauga. Līdzīgā kārtā agrākos gados celtas lielas rūpniecības un tām sagādātas darba rokas Latvijas pilsētās Daugavpilī, Valmierā, Olainē, Ogrē un citās vietās. Komjaunatnes organizācija te darbojas kā iecelotāju vervēšanas birojs. Tas ir viens no veidiem, kā Baltijā ieplūst krievu tautības iedzīvotāji. Ka šī sistēma funkcionējusi jau

daudzus gadus, liecina šāds piemērs. 1966. gadā Rīgas elektromašīnu rūpnīcā notika kandidātu nominēšana PSRS Augstākajai padomei. Par vienu no kandidātiem nosauca kalēju Michailu Ivanoviču Postnovu. Iepazīstīnot sapulci ar viņu, nominētājs starp citu sacīja: „Rūpnīcas strādnieki šo cilvēku labi pazīst. 1950. gadā viņš ieradās rūpnīcā ar komjaunatnes ceļa zīmi”.²¹

Speciālās darba komandas

Padomju Savienībā pastāv ministrijas vai līdzīgi centri, kuŗu uzdevums veikt speciālus celtniecības darbus visā padomju teritorijā. Šie centri komplektē personālu, apmāca to, apgādā ar darba rīkiem un speciālām ierīcēm. Tais vietās, kur pēc valsts plāna attiecīgie darbi veicami, centrs nosūta savas darba grupas. Pēc vajadzības ap šo speciālo kodolu tad organizē uz vietas palīgstrādnieku komandas. Tādā veidā tiek veikta spēkstaciju būve, naftas un gāzes vadu būve, ostu, tiltu celšana, rūpniecības objektu montāža un līdzīgi darbi. No lietas apstākļiem izriet, ka šīs speciālās komandas sastāv galvenokārt no krievu tautības strādniekiem. Kopumā šāda veida darba spēks veido jūtamu svešu elementu vietējā darba dzīvē. Kaut arī principā domāts, ka komandas ļaudis pēc darba veikšanas atkal aizbrauks, tomēr jā-rēķinās, ka tai pašā laikā citā vietā ieradīsies atkal jauna komanda. Praktiski var pieņemt, ka zināms speciālstrādnieku skaits pastāvīgi uzturas Baltijas republikās. Tā ka atsūtītās komandas ir atbildīgas par darbu veikšanu, tad uz vietas komplektētiem palīgstrādniekiem tām jāpieskaņojas un ar tām jāsastrādā. Tas, protams, var notikt tikai krievu valodā. Veicamie darbi dažkārt ievelkas vairākus gadus. Šai laikā arī komandas locekļu ģimenes pārcēlušās darba vietas tuvumā. Var gadīties, ka, darbu nobeidzot, ģimene vienojas izbeigt ceļotāja dzīvi un nomesties Baltijā. Var gadīties arī, ka kāds no baltiešu palīgstrādniekiem pāriet komandas sastāvā un kopā ar to atstāj savu zemi.

Iepazīsimies ar dažiem piemēriem, ko atrodam padomju presē. Laikā no 1960. līdz 1966. g. Latvijā uz Daugavas būvēja hidrospēkstaciju ar 825.000 KW jaudu. Darbā bija iesaistītas vairākas speciālkomandas gan ģeoloģisko pētījumu veikšanai, gan aizsprosta un ēku celšanai, gan mašīnu un līniju montāžai. „Būvniecībai bija izveidota speciāla celtniecības organizācija. Tanī ietilpa vairāk nekā 30 tautību pārstāvji”. Pamazām ap būvvieta izveidojās ciemats, ko nosauca par Stučku. 1967. g. tam piešķīra pilsētas tiesības. Padomju

²¹ SL 24.4. 1966.

žurnāliste apciemojusi šo vietu 1968. g.²² „Pilsētā iebraucot, paveņas mazliet neparasts skats — uz nelielas platības blīvi sakoncentrēti daudzstāvu nami. Tie īsti neiekļaujas ainavā, nejut arī noteiktu plānojumu, tādēļ izvietojums atstāj nedaudz chaotisku un vienmuļu iespaidu... Tas arī saprotams — sākumā te viss bija domāts celtnieku pagaidu vajadzībām. Galvenais — spēkstacija. Pārējais tika pakļauts tās prasībām”. Un tālāk: „Stučkiešu intereses ļoti raibas. Iedzīvotāju sastāvs nav nostabilizējies. Daudz spēkstacijas celtnieku un speciālistu dodas prom, ne mazums savukārt brauc uz šejieni strādāt no tuvākās apkārtnes”. Šai laikā pilsētā bijis ap 7000 iedzīvotāju. — Jāpiezīmē, ka celtnieki, kas aizbrauca, nepārcēlās tālu: dažus desmit kilometrus lejup sākās jaunas spēkstacijas būve.

Ne visi celtniecības objekti ir tik lieli. Inčukalna tuvumā ceļ lielu pazemes krātuvi dabīgai gāzei. Par to laikraksts raksta: „Šāda kompleksa būve ir sarežģīts un grūts darbs, kas pa spēkam tikai īpaši kvalificētiem un pieredzes bagātiem speciālistiem. Mūsu republikā to pagaidām trūkst. Tāpēc vietējiem celtniekiem talkā nākuši kaimiņi — Vissavienības gāzes vadu montāžas tresta speciālizētās pārvaldes ļaudis. — Latvijā jau strādājam vairākus gadus. Tāpēc te esam pieraduši, apgalvo iecirkņa priekšnieks Oļegs Panovs. Viņš ir maskavietis. Nikolajs Avdejenko — no Ziemeļosetijas, bet šis druknā auguma vīrs ir montētāju brigadieris Aleksandrs Oļeņikovs. Viņš ir no Kalugas. Šai nozarē viņš strādājis gandrīz divus gadu desmitus”.²³

Vai atkal — Slokā uzstāda kādu lielu papīra ražošanas mašīnu, kas viena pati atgādinot veselu fabriku. „Ar labu vārdu jāpiemin Vissavienības papīrrūpniecības uzņēmumu iekārtas montāžas tresta vīri, ko vada Anatolijs Rumjancevs... Ļoti liels palīgs, kam pienākas pateicība, ir Ziemeļrietumu energomontāžas tresta kolektīvs ar savu priekšnieku Viktoru Cvetkovu”.²⁴ Visi tie un vēl daudzi citi pūlējies ap lielo mašīnu.

Citreiz darišana arī ar vienkāršākām lietām. Rīgas jūras ostā ceļ pasažieru stacijas ēku. „Staciju būvē divas celtniecības organizācijas — 311. Baltijas transporta uzņēmumu celtniecības pārvalde un 422. Baltijas speciālizētā hidrobūvju celtniecības pārvalde”.²⁵ Šādu ēku būtu pa spēkam uzbūvēt arī vietējiem celtniekiem, bet tā atrodas ostas teritorijā, un visas ostas pakļautas centrālai administrācijai Maskavā. Tāpēc arī celtnieki jāsūta no ārpusē.

Jēkabpils tuvumā sāk ekspluatēt jaunas dolomitlauztuves. Reportieris raksta: „Te atkal varam satikt ģeologus. Vecākā urbšanas meistara Nikolaja Bolotova brigādes vīru uzdevums, kas atbrau-

²² C 6.7. 1968.

²³ C 28.1. 1968.

²⁴ C 28.12. 1965.

²⁵ C 26.4. 1964.

kuši no Ļeņingradas, pavisam vienkāršs: tāpat kā pagājušā gadā Turkmenijā un Uzbekijā, šogad Jekabpilī jāpārbauda grunts topošā uzņēmuma pamatu vietā.²⁶

Arī šeit piemēru virkni varētu vēl ilgi turpināt un stāstīt par tiltu būvi, naftas prospektēšanu, ostu paplašināšanu un līdzīgām lietām, kur visur iesaistīts importēts krievu darba spēks.

No Maskavas vadītās saimniecības nozares

Nav grūti saprast, ka tie uzņēmumi, kam vadības centrs atrodas Maskavā vai Ļeņingradā, atrisina personāla un darba spēka jautājumus citādi, nekā tie, kam vadības centrs atrodas attiecīgajā Baltijas republikā. Pirmā gadījumā vakances var aizpildīt, pārceļot darba spēku no vienas vietas uz otru, jo centrs disponē par daudzām citām līdzīgām darba vietām visā Padomju zemē. Republiku robežas nav tam šķērslis. Republikai pakļautajiem uzņēmumiem savs darba spēks jāmeklē pirmā kārtā republikas robežās. Šis ir viens no izskaidrojumiem, ja arī ne vienīgs, kāpēc Maskavai pakļautajās saimniecības nozarēs nodarbināti ieceļotāji daudz lielākā mērā nekā vietējās nozarēs. Vadība tur mēdz būt pilnīgi krieviska.

Šeit nav iespējams uzskaitīt visas nozares, kur Baltijas republikās esošos uzņēmumus vada no centra Krievijā. Vispirms par rūpniecību. 1957. g. N. Čruščovs izdarīja rūpniecības vadības reformu, nododot republiku pārziņā visu — ar nedaudz izņēmumiem — rūpniecības vadību. Toreiz atklāja, ka pirms reformas apm. 80% no Latvijas rūpniecības bruto produkcijas ražoja uzņēmumi, ko vadīja 26 dažādas ministrijas Maskavā. Līdz ar Čruščova krišanu anulēja arī viņa reformu. Tagad proporcija starp vietējo un Maskavai pakļauto rūpniecību varētu būt apmēram tāda pat kā 1957. g. pirms reformas. Kamēr pastāvēja reforma, ieceļotāju skaits turējās zemākā līmenī nekā vēlākos gados.

Atskaitot rūpniecību, vadības centri atrodas Maskavā vai Ļeņingradā vēl šādās nozarēs: dzelzceļiem, tirdzniecībai un zvejas flotei, ostām, ārējai tirdzniecībai, bankām un krājkasēm un vēl daudz citās nozarēs. Piemēra pēc sīkāk apstāsimies pie nozarēm, kas saistītas ar jūru.

Piecdesmitajos gados padomju valsts sāka strauji izbūvēt savu zvejas floti un tirdzniecības floti. Tad arī Baltijas republiku ostās ātri palielinājās kuģu sastāvs. Lielākā daļa no agrākās Baltijas valstu flotes bija gājusi bojā kara gados. Ap šo laiku notika pārmaiņas zve-

²⁶ C 25.3. 1966.

jas tehnikā. Zvejas kuģi no Baltijas ostām sāka izbraukt zvejā Atlantijas okeanā un vēlāk arī uz Āfrikas un Kanadas krastiem un citur. Uz zvejas kuģiem tika ierīkotas saldēšanas ierīces, zvejas floti pavadīja lieli bāzes kuģi, kas jūrā pieņēma sazvejotās zivis un uz vietas pārstrādāja. Starp ostām un zvejas vietām kursēja transporta kuģi, kas apgādāja zvejniekus ar pārtiku, degvielām un darba rīkiem, un pārveda mājās sazvejotās un daļēji pārstrādātās zivis. Šāda industriāla zveja savukārt prasīja zvejas ostu izbūvi ar plašām kuģu remontdarbnīcām un attīstītu zivju konservu rūpniecību. Viss tas kopā ir valsts uzņēmums. Ikvienā no trim Baltijas republikām agrāk pastāvēja viens šāds zvejniecības centrs. 1962. g. septembrī šie 3 centri tika apvienoti vienā uzņēmumā („Zapriba”) un tika pakļauti centram Maskavā. Tad arī priekšplānā parādījās krievu tautības vadība. Bet personāls zvejas flotē un ostās jau agrāk pārsvarā bija krievisks.* Latviešu tautības zvejnieki turpina zveju, apvienoti zvejnieku kolchozos. Tie zvejo lielākoties Baltijas jūrā un tālējās zvejā piedalās mazā mērā.

Tirdzniecības flotē, blakus parastajiem transporta kuģiem, pamazām izveidojās īpaša nozare — tankkuģu flote. No Baltijas ostām — pirmā kārtā no Ventspils un Klaipēdas — Padomju Savienība eksportē uz ārzemēm naftas produktus. No šejienes ar naftu apgādā pat Kubu. Līdz ostām naftu piegādā pa cauruļvadiem. Arī tirdzniecības flotē lielā pārsvarā ir krievu tautības apkalpes. Ilustrācijai neliels izvilkums no kādas reportāžas par tankkuģi „Imants Sudmalis”, kas sācis savas gaitas 1968. g. vasarā. „Īsi pirms tam Latvijas jūras kuģniecībā sāka komplektēt apkalpi. Par pirmajiem 15 iesniegumiem kadru nodaļas darbinieki lāga nezināja, priecāties vai bēdāties. Visi 15 vēl gluži zaļoksnēji jaunieši no 19 līdz 22 gadiem. Bez īsta jūras rūdījuma. Bet — kāda patīkama sagādīšanās — visi kā viens komjaunieši. Tā radās iecere uz „Imanta Sudmaļa” noorganizēt komjauniešu apkalpi.”²⁷ Daži no apkalpes nosaukti vārdā: kapteinis Pavels Kuzņecovs, tālāk A. Salamatovs J. Batarenko, A. Martirosovs, J. Taraņins, V. Panovs, A. Rudnichs. Vārdi rāda, ka apkalpe ir tīri krieviska. Grūti ticēt, ka te būtu bijusi kāda sagādīšanās, kā to apgalvo reportieris, jauniešus izraudzījusi komjaunatnes organizācija.

Arī ostām ir krieviska vadība un lielā mērā arī pārējais personāls. Rīgas zvejas ostas priekšnieks saucas A. Četverikovs, Ventspils tirdzniecības ostas priekšnieks V. Jevstignejevs, Latvijas jūras kuģniecības

* „Zapriba” personāla sagatavošanas šefs atklāja, ka īpašās arodskolās ik gadus uzņem ap 2000 jauniešus. Dabīgi, ka tie galvenā kārtā ir krievu tautības (SL 29.5. 1965).

²⁷ C 17.10. 1968.

priekšnieka vietnieks N. Bezrukovs. Līdzīgi tas ir Igaunijas un Lietuvas ostās. Baltijas tautas ir zaudējušas tiesības atrasties pie vārtiem uz ārpusauli.

Kaņaspēka loma

Krievu militārā administrācijā Baltijas republiku teritorija sastāda Baltijas kaņā apgabalu, kam par ņefu izrauga kādu augstu padomju armijas virsnieku, marņala titula aspirantu. Par Baltijā novietoto garnizonu lielumu izteikti daņādi minējumi. Lai tos konkrētizētu, minēsim skaitli 250.000. ņie spēki sastāv gan no obligātā kaņā klausibā apmācībai iesauktiem kaņāvīriem, gan arī no profesionāliem kadriem armijā, flotē un gaisa spēkos. Te ietilpst arī daņādie stābi, militārās mācības iestādes, tehniskās un sanitārās vienības. Visā ņai lielajā skaitā tikai izņēmuma veidā atradīsim kādu baltieti: tiem obligātā kaņā klausiba jāizpilda tālu ārpus savas zemes robeņām.

Bez kaņāvīriem Baltijas republikās ir vēl arī cita veida bruņotas vienības: milicija, droņības policija (ĉeka), robeņsargi. Aptuveni var pieņemt, ka milicijā puse no personāla sastādās no vietējiem iedzīvotājiem, mazākā mērā tādi sastopami arī ĉekā, pavisam reti robeņsargos. Baltieņiem neuztic apsargāt paņiem savu robeņu.

Visa ņi militārā maņinērija reizē funkcionē kā plaņi atvērta vārti sveņtautieņu ieplūņšanai Baltijā. Obligātā kaņā klausibā atsūtītie jaunieņi lielākoties atgriežas savās dzīves vietās, bet ir izņēmumi. Turpretim profesionāliem kaņāvīriem līdzi ir arī ģimenes. Pēc dienesta atstāšanas vai aiziešanas pensijā viņi parasti paliek uz vietas, un viņu dienestā ierodas jauni vīri no Krievijas. Ilustrēsim ņo procesu ar daņiem piemēriem.

Seņdesmito gadu sākumā N. Chruņčovs ievadīja propagandas kampaņā par bruņoto spēku samazināšanu un publiski rādīja, kā Padomju Savienība pirmā seko ņai parolei. Tad presē parādījās apraksti par kaņāvīru demobilizēšanu, kas citādi notiek klusībā. Baltijas kaņā apgabala virspavēlnieks ģenerālpulkvedis I. Gusakovskis presē izteicās: Demobilizētie kaņāvīri ir gatavi izpildīt savu pienākumu visur. Kas vēlas palikt Latvijā, par to jālemj katram pašam. Bet es droņi varu sacīt, ka tādu biedru būs daudz. Latvijās republikas tautas samniecība iegūs labu darba spēku. Kaņāvīri armijā ieguvuņi labu audzināšanu tiklab fiziskā, kā ideoloģiskā ziņā.²⁸

Kampaņas ietvaros darba vietām tika dots rikoņjums pieņemt demobilizētos kaņāvīrus darbā ārpus kārtas, bet lokālai administrācijai — sagādāt viņiem dzīvokļus. Fabrikām tika uzdots sūtīt dele-

²⁸ C 21.1. 1960.

gācijas uz kaŗaspēka vienībām, lai nodotu ielūgumu pēc demobilizācijas pārnākt strādāt rūpnīcā. Virsniekiem parasti sagādāja vadītāju postepus.

Kāda reportāža stāsta, kā notiek kaŗavīru izvadīšana civīlajā dzīvē. „Noskan pavēle: mierā! Virsniekiem Babaševam, Timošenko, Krasinskim un Potaninam iznākt no ierindas, skan jauna pavēle. Četri virsnieki spēŗ stingrus soļus uz priekšu un paliek pamatstājā. — Tad dienesta biedri saka sirsnīgas atvadu runas un pasniedz piemiņas veltes. Par savu jauno dzīves vietu visi četri demobilizētie izraudzījās mūsu plaukstošo pilsētu Jelgavu un ātri iekļāvās jaunā darba ierindā”.²⁹ Tālāk no reportāžas redzams, ka visi nākuši no aviācijas un pārgājuši strādāt Jelgavas lauksaimniecības mašīnu rūpnīcā. Turpinājumā sacīts: „Tādu cilvēku te daudz. No tās pašas vienības demobilizētais virsnieks Jevgeņijs Abakumovs izmācījās par instrumentu virpotāju . . . Bijušais inženieris lidotājs I. Bepalovs un aviācijas inženieris V. Šlapovs, kuŗiem ir augstākā kaŗa tehniskā izglītība, tagad sekmīgi strādā par inženieriem konstruktoru birojā. Vairāki demobilizētie reizē arī mācās. I. Pauļenko ir Rīgas politehniskā institūta otra kursa students, atslēdznieki V. Brizgalovs un L. Pokrovskis beidz industriālā tehnikuma trešo kursu. Techniķis D. Širins tikai nesem demobilizējās, bet jau paspējis iestāties Latvijas Lauksaimniecības akadēmijā un beigt pirmo kursu”. Rūpnīcas direktors saucas Suržikovs, arī krievu tautības.

Arī Rīgā ir lauksaimniecības mašīnu rūpnīca. Reportāžā par to sacīts: „Rūpnīcā strādā daudz demobilizētu Padomju armijas kaŗavīru un Jūŗas kaŗa flotes jūŗnieku. Uzņēmumā bijušie dzimtenes sargi ieguvuši labu darba slavu. Ar viņiem lepojas viss kolektīvs. To stāsta rūpnīcas partijas biroja sekretārs biedrs Bobrovs, kas arī ir rezerves virsnieks. Pie kāda darba galda strādā Padomju Savienības varonis tagadējais atslēdznieks Leonīds Mironovs, septiņu ordeņu un tikpat daudz medaļu kavālieris. Viņš ir rezerves pirmā ranga kapteinis. Arī biedrs Mironovs uz rūpnīcu atnācis no mūsu flotes, kur dienēja gandrīz ceturtdaļu gadsimtu. Sarunā iejaucās rezerves virsnieks Mičhails Savatejevs. Arī viņš pēc dienesta flotē sāka strādāt rūpnīcā. Pie kādas frēzmašīnas stalts jauneklis. Darba diena vēl nav pusē, bet Anatolijs Soročenko septiņu stundu uzdevumu jau izpildījis. Arī viņš bijušais jūŗnieks. Strādājis uz kreisera par elektriķi. Šai cechā sastopams vēl piektais rezerves virsnieks — komūnists Kļims Vasiļenkovs. Dažādos laikos šie cilvēki noģerbuši kaŗavīra tēŗpu, aizģājuši rezervē, sākuši strādāt ražošanā”.³⁰

²⁹ C 23.3. 1961.

³⁰ C 6.6. 1962.

Kā agrāk teicām, arī tirdzniecības un zvejas flotē strādā daudz krievu jūrnieku. Laikraksti stāsta par kāda kapteiņa karjēru: „Valentīns Šuvajevs uz visu mūžu iemīlēja jūru, dienēdams Baltijas flotē. Pēc demobilizācijas viņš nolēma nešķirties no jūras un sāka strādāt uz zvejas kuģiem. Kad pirms vairāk nekā 10 gadiem pirmais Latvijas zvejnieku traleris devās zvejā uz Ziemeļatlantiju, uz tā bija arī Valentīns Šuvajevs. Pēc tam viņu iecēla par kapteiņa vecāko palīgu uz okeana refrižatortralera, ko vadīja Vachtangs Gabiskirija. Drīz Valentīns Šuvajevs pats sāka vadīt kuģi”.³¹ Un karjēra turpinājās.

Meklējumi laikrakstu arhīvos rāda, ka demobilizētie kaņavīri kļūst arī par sovchozu un lauksaimniecības mašīnu centru direktoriem, būvbrigāžu vadītājiem un ieņem desmitiem citu amatu.

Mācības iestādes

Mācības iestādes Baltijas republikās pirmā kārtā, protams, domātas šais republikās dzīvojošo iedzīvotāju — gan baltiešu gan sveštautiešu — izglītībai. Tās sagatavo darbiniekus savu republiku vajadzībām. Bet pastāv arī tādas mācību iestādes, kas komplektē audzēkņus no visas Padomju Savienības un kam uzdevums sagatavot speciālistus darbam ārpus republikas robežām. Skatoties no iecelšanas viedokļa, šādas mācību iestādes funkcionē kā iecelšanas centri. Ja arī liela daļa audzēkņu pēc skolu beigšanas atkal atstās Baltiju, viņu vietā ieradīsies jauni. Šādās skolās mēdz būt liels personāls, ko, protams, arī komplektē ārpus republikas un kas nometas Baltijā uz dzīvi.

Kā paraugu tādai mācību iestādei var minēt Rīgā esošo Civīlās aviācijas inženieru institūtu. Tā ir patstāvīga augstskola, dibināta 1960. g., audzēkņu skaits vērtējams uz 2500. Studentu uzņemšanas noteikumus izziņo visā Padomju Savienībā, un tuvākā augstskola ir pilnvarota izdarīt aspirantu pārbaudījumus saskaņā ar dotajiem norādījumiem.

Līdzīgi funkcionē arī dažas militārās skolas. Tā Daugavpilī atrodas pretgaisa aizsardzības aviācijas tehniskā skola ar 3-gadīgu kursu. Savukārt Rīgā atrodas Augstākās kara aviācijas inženieru skola, kurai 1972. g. nosvinēja 25 gadu pastāvēšanu.³²

Līdzīgas skolas atrodas arī vidējās izglītības un arodskolu sistēmā, piem., jūras skolas. Piem., Rīgas jūras skola sagatavo flotei matrožus un motoristus. Audzēkņus pilnīgi apgādā valsts, bet pēc skolas beigšanas jāstrādā flotē ne mazāk par 4 gadiem.³³

³¹ C 5.3. 1967.

³³ C 13.6. 1969.

³² C 9.5. 1972.

Presē atrodam ziņu, ka, piem., uz Rīgu mācīties atsūtītas meitenes no kāda bērnu nama Baltkrievijā. Viena no tām, Gaļina Čibunova stāsta: „Daudzas meitenes, kas atbrauca kopā ar mani, apmeklēja radistu, šoferu, motoristu un izpletņlēcēju kursus. Tagad es mācos 9. klasē un pēc skolas beigšanas gribu iestāties literātūras institūtā.”

Citi ieceļošanas veidi

Esam pieminējuši galvenās formas, kā Baltijā ieplūst krievu tautības iedzīvotāji. Bet tās nav vienīgās. Pārējās atzīmēsim īsumā. Vairākas pilsētas Baltijā klasificētas kā atpūtas un dziedniecības vietas ar vissavienības nozīmi. Te jau no seniem laikiem pastāvējušas sanatorijas. To skaits tagad palielināts. Uz tām sūta ārstēties un atpūties pilsoņus no visām Padomju Savienības malām. Daļa no tām darbojas cauru gadu un tādā kārtā mitina pastāvīgu ieceļotāju skaitu, kaut arī personas mainās. Arī Rīgas Jūrmala sezonas laikā pievelk daudz desmit tūkstošu individuāli ieceļojošu peldviesu. Te novietoti arī bērnu atpūtas kolonijas bērniem no Iekškrēvijas.

Individuāla, neorganizēta ieceļošana, nolūkā apmesties Baltijā uz dzīvi, arī nav sevišķi reta parādība. Tā rīkojas sevišķi ģimenes locekļi, ja kāds no ģimenes jau agrāk šeit vienā vai otrā veidā novietojies. Bet jāatceras, ka ieceļošana arī tad nevarētu notikt, ja varas orgāni negādātu par darbu un dzīvokli. Bet šai ziņā pastāv liela pre-timnākšana.

Migrācijas statistika

Pēdējos gados arī padomju statistiķi sāk piegriezt uzmanību iedzīvotāju migrācijai. Par 1969. un 1970. gadu publicēti arī skaitļi. No tiem esam sagatavojuši izvilkumu attiecībā uz Baltijas republikām (Tabula Nr 2). Šie dati gan maz noderīgi, lai fiksētu personu skaitu, kas paliek Baltijā uz dzīvi. Vienkārt, skaitļi attiecas tikai uz pil-sētām. Otrkārt, īslaicīga pārvietošanās nav šķirota no ilglaicīgas. Treškārt, par krietni lielu daļu nav bijis iespējams iegūt tuvākus da-tus. Liels trūkums ir tas, ka nav ziņu par pārceļotāju tautību. Ne-raugoties uz to, šie skaitļi tomēr nav bez intereses. Var pieņemt, ka tendences, ko šie skaitļi atklāj, var aptuveni attiekties arī uz iece-ļotājiem vārda īstajā nozīmē. Attiecībā uz ieceļotāju skaitu, tur-pretim, pareizāki būs aprēķini, ko izdarījām, izejot no pārmaiņām iedzīvotāju kopskaitā.

Ko rāda dati par migrāciju? Par visām 3 Baltijas republikām var sacīt, ka ieceļotāji nāk visvairāk no Krievijas Federācijas — 60 %, mazāk no Ukrainas — 15 % un Baltkrievijas — ap 10 %. Igaunijā

no Krievijas Federācijas ieceļo vēl vairāk, bet toties no Ukrainas un Baltkrievijas mazāk. No pārējām Padomju Savienības teritorijām Kazachija kā ieceļotāju izejas vieta figurē ar apm. 4 %. Tuvu pie 10 % pārceļojuši no vienas Baltijas republikas uz otru. Pavisam neliela daļa nāk no Kaukaza republikām. Bet Krievijas Federācija ir ļoti plaša teritorija. Visvairāk ieceļotāju nāk no Krievijas Ziemeļrietumu rajona, kam centrs Ļeņingrada. Otrā vietā ir Centrālais rajons — ap Maskavu. Tālāk atzīmējami Pievolgas un Urālu rajoni un Tālie Austrumi. Turpretim t.s. Melnzemes rajons un Ziemeļkaukazu dod maz ieceļotāju Baltijā. Visumā Igaunija vairāk orientēta uz ziemeļiem un centru, kamēr Latvija un Lietuva interesē arī ieceļotājus uz dienvidiem no centra, bet ne pārāk tālu. Šāds ģeografiskais sadalījums dod pamatu jautāt, kā ieceļošanas kustība varētu veidoties nākotnē, zinot, ka taisni tās teritorijas, no kurienes līdz šim nācis visvairāk ieceļotāju, pašas sāk just cilvēku trūkumu sakarā ar krītošo dzimstības kvoti.

Kopaina

Krievu minoritāte dzīvoja Baltijas valstīs arī neatkarības posmā, bet daudz mazākā skaitā. Tā palika uz vietas arī kara beigās, ja neskaita nelielu daļu, kas devās bēgļu gaitās. Daļa no krievu tautības iedzīvotājiem dzīvoja apgabalos, kas robežojās ar Padomju Savienību. Tūlīt pēc kara beigām Baltijas republiku robežas tika pārkārtotas, un apgabali ar lielu krievu iedzīvotāju procentu pievienoti Krievijas Federācijai. Līdz ar to krievu tautības iedzīvotāju skaits Baltijas republiku jaunajās robežās pazeminājās. Krievu tautības iedzīvotāji no pirmskara laikiem sastāda it kā pirmo slāni šīs dienas krievu iedzīvotāju kopībā. Otru slāni tādā skatījumā sastāda ienācēji, kas apmetās Baltijā kara beigu posmā un pirmajos gados pēc kara (1944/45—1950). Trešais slānis sastādās no ienācējiem pēc 1950. g. Šo trīs slāņu lielumu, pieskaitot dabīgo pieaugumu laikā līdz 1970. g., esam mēģinājuši izteikt skaitļos. (Skat. tabulu Nr 3). Vairāki elementi šai tabulā ir skaitliski fiksēti pirmo reizi un balstās uz pieņēmumiem. Iespējams, ka nākotnē var izrādīties vajadzīgs tos revīdēt. Pašreiz tie izteic šī raksta autora personīgo priekšstatu. Dati par Latviju šai tabulā balstās uz lielāku pieredzi nekā dati par Igauniju un Lietuvu.

Tabula runā ne tikai par krieviem, bet arī par citām rusificētām minoritātēm. Te domāti arī baltkrievi un ukraiņi. Sīkāk par šo tematu būs runa sakarā ar asimilāciju. Salīdzinot šos skaitļus ar agrāk sniegtiem par ieceļotāju skaitu, jāatceras, ka ne gluži visi ieceļotāji pieskaitāmi krieviem. Gadu gaitā piem., Latvijā ieceļojuši kādi

15.000 lietuviešu, ko latvieši dēvē par savu brāļu tautu. Tāpat ieceļotāju vidū būs pāris desmit tūkstošu latviešu, kas agrāk dzīvoja Krievijā vai tika uz turieni deportēti padomju varas gados.

Ieceļotāju problēmu iespējams pētīt no daudziem izejas punktiem, bet tas pārsniegtu šī apcerējuma robežas. Uz dažiem aspektiem norāda šāds citāts no padomju preses: „Jau daudzus gadus uz pastāvīgu dzīvi mūsu republikā ierodas vairāk cilvēku, nekā no tās aizbrauc. Iebrauc galvenokārt cilvēki ģenerātīvi visaktīvākajā vecumā (no 16—34 gadiem). Tas kaut cik uzlabo iedzīvotāju struktūru pēc dzimuma un vecuma, paaugstina dzimstību, papildina saspringto darbaspēka resursu bilanci”.³⁴ Kādā citā rakstā tanī pašā žurnālā sacīts: „Padomju Latvijā iebrauc pārsvarā darba spējīgi cilvēki (jo sevišķi 20—29 gadu vecumā) un visvairāk vīrieši. Tāpēc mehāniskā pieauguma rezultātā ik gadus uzlabojas republikas iedzīvotāju struktūra pēc dzimuma un vecuma, palielinās darba spēka resursi. Tā, piemēram, 1968. gadā 72 % no visa mehāniskā pieauguma sastādīja cilvēki darba spējīgā vecumā (16—59 g. veci vīrieši un 16—54 g. vecas sievietes), bet 64 % mehāniskā pieauguma bija vīrieši.” Agrākos gados tas bija citādi, tad vairums ieceļotāju bija sievietes.

Šī pati publikācija norāda vēl uz kādu citu pārmaiņu. Agrāk ieceļotāji noietas pilsētās un tika nodarbināti rūpniecībā. Bet tagad: „Lielum liels iebraucēju vairākums ierodas mūsu republikā no lauku apvidiem, tādēļ arī lielākā daļa apmetas laukos”. Tas var būt ievadījums lauku iedzīvotāju rusifikācijai. Daudzie sovchozi, kas nodibināti agrāko kolchozu vietā, šo procesu ļoti atviegl.

Tautas reakcija

Novērojumi citās zemēs rāda, ka pastāvīgo iedzīvotāju izturēšanās pret ieceļotājiem var būt ļoti dažāda. Reti apdzīvotajās kolonizējamās zemēs tā var būt citāda nekā senās kultūras zemēs. Baltija neapšaubāmi pieder pie šī pēdējā tipa zemēm. Mēdz būt, ka šādās zemēs ieceļotāji, vismaz sākumā, dabū smagākos vai sliktāk algotos darbus. Baltijā tā nav. Sabiedrības virsotne — partijas vadība, centrālā administrācija, uzņēmumu vadītāji — lielā mērā komplektējas no ieceļotājiem. Ar to nav domāts teikt, ka visi ieceļotāji kļūst par direktoriem. Bet viņu sociālais stāvoklis nav sliktāks, drīzāk gan labāks, nekā vietējiem iedzīvotājiem. Ka viņi nepazīst vietējos apstākļus, to uzskata par mazsvarīgu trūkumu, turpretim to, ka viņi pirms ieceļošanas izglītojušies vai strādājuši Krievijā, pieraksta par nopelni. Vecajās kultūras zemēs no ienācējiem gaida, lai viņi iespē-

³⁴ ZT, 1971, Nr. 7.

jami ātri iemācītos zemes valodu un pieskaņotos zemes tradīcijām. Tāda prasība pret ienācējiem nepastāv Baltijā. Taisni otrādi, valdība sagaida, ka vietējās tautas pieskaņosies krievu kultūrai un tradīcijām. Ieceļotāji te funkcionē kā sociālisma misionāri un krieviskās kultūras nesēji.

Nav grūti saprast, ka tāds stāvoklis noskaņo vietējos iedzīvotājus pret krievu ieceļotājiem. To ieceļotāji arī izjūt. Raugoties uz atsevišķiem indivīdiem, to var nožēlot: viņi šai stāvoklī nav vainīgi un nespēj to grozīt. Bet neviens nevar izvairīties no lomas, ko komūnistiskā valsts tam uzspiež. Tāpēc liecības runā par vēsumu un atturību pret ieceļotājiem, bet bieži arī nicināšanu un naidu.

Ar tādu izturēšanos vietējie iedzīvotāji atgādina, ka Baltijas republiku pievienošana Krievijai nav notikusi pēc tautas gribas, bet tikusi ar varu uzspiesta. Šo faktu jaunienācēji sākumā parasti nemaz nezina. Padomju propaganda nemitīgi apgalvo, ka Baltijas tautas ir laimīgas, ka tikušas uzņemtas „padomju tautu brālīgā saimē”. Būtu par daudz prasīts, lai vienkāršs strādnieks, dzīvodams kaut kur Krievijā, šo nepatiesību uz savu roku atklātu. Bet viņš to dabū izjust, kad pats atbrauc Baltijā. Situāciju raksturo kāds epizods. Kāda ieceļotāja pēc pāris stundu pastaigas pa Rīgu izsaucas: cik šeit vēl daudz latviešu.* Šai izsaucienā saklausāms gan nezinātāja pārsteigums, gan klusas bažas, ka jaunā dzīve varētu arī nebūt gluži tāda, kā pierasts krieviskā vidē.

Attiecības pret ieceļotājiem nosaka kāda izjūta, ko dzirdam arī atstāstītajā epizodā: ienācēji pārliecināti, ka viņi reprezentē zemes nākotni, kamēr vietējie iedzīvotāji ir pagātnes atlieka. Apzināti vai neapzināti, viņi saskaņā ar šādu pārliecību arī rikojas. Bet pagātnes cilvēki liedzas tādu vērtējumu akceptēt un noraida neaicinātos manniekus.

* 1959. g. Rīgā pēc oficiāliem datiem 44,5 % no iedzīvotājiem bija latvieši un 42,6 % krievi un baltkrievi.

BALTIEŠU DEPORTĀCIJAS UN IZVIETOŠANA KRIEVIJĀ

Divi plūsmas

Ar pilnu tiesību var sacīt, ka pats dziļākais cēlonis pašreizējai Baltijas tautu kļūmīgajai demografiskai situācijai ir padomju iestāžu savā laikā organizētās iedzīvotāju deportācijas. To sekas vēl tālāk padziļina cita tipa baltiešu izvietojšanas akcijas Krievijā, kas notiek šodien.

Ja skatās tikai uz krievu ieceļotāju ieplūdumu Baltijā, tad to var uztvert arī kā palīdzību Baltijas tautām atjaunot savu saimniecību. Pieņem, ka ikviens cilvēks ražo vairāk nekā patērē, un starpība, vismaz pa daļai, nāk par labu tai zemei un sabiedrībai, kur viņš dzīvo un strādā. Tā to cenšas nostādīt padomju propaganda.

Bet tādu viedokli nav iespējams uzturēt spēkā, ja blakus nostāda faktus par vietējo iedzīvotāju aizvākšanu no savas dzimtenes uz Krieviju. Šīs akcijas dziļi kaitē sabiedrībai tiklab ekonomiski, kā morāliski. Tās ir pielīdzināmas locekļu amputācijai dzīvā ķermenī. Ja arī deportēto skaits ne gluži eksakti atbilst ieceļotāju skaitam, tomēr abas šīs plūsmas turas apmēram vienās un tais pašās robežās. Bet svarīgi ir arī tas, ka aizvesti tiek cilvēki, kas pazīst savu dzimteni un sabiedrību, zina tās dotības un vajadzības, kam ir sava vieta dzīvē un kas to ne reti pilda ar aizrautību un pašaieliedzību.

Ieceļo, turpretim, cilvēki, kam jaunā zeme un sabiedrība ir sveša, kas sākumā var darīt tikai to darbu, ko viņam ierāda, no kā nevar prasīt un gaidīt radošu iniciatīvu. Tāpēc viens ieceļotājs nevar aizstāt vienu deportēto. Šķietamā palīdzība īstenībā ir neaizstājams asiņu zaudējums.

Deportācijas

Šeit mēs ar deportāciju jēdzienu saprotam pasākumus, kuŗu gaitā iedzīvotājus piespiedu kārtā pārvieto no pašu dzimtenes uz tāliem novadiem.* Pārvietošana skaŗ zināmas iedzīvotāju katēgorijas vai

* Deportācijām mūsu izpratnē ir šādas 3 raksturīgas iezīmes: 1) tās notiek piespiedu kārtā, 2) tām ir patvarības raksturs, tās ir pretrunā ar mūsu tiesisko apziņu, tās nav paredzētas likumos, 3) cilvēki tiek izsūtīti ārpus savas dzimtenes.

sociālas grupas, tās notiek plašā apjomā. Tāpēc šīs akcijas neapšaubāmi pakļaujas 1948. g. 9. decembra konvencijai pret genosīdu. Baltiešu pārvietošanas notikušas uz Tālajiem ziemeļiem, Sibīriju, Tālajiem austrumiem, Vidusāziju. Deportētos ievieto vai nu spaidu darbu nometnēs vai arī nometina zināmā dzīves vietā, bez tiesībām to atstāt un ar pienākumu strādāt noteiktu darbu.

Temats par baltiešu deportācijām ir pārāk plašs, lai to šeit varētu aplūkot tuvāk. Šai jautājumā ir pieejama literatūra.* No otras puses tam nav iespējams paiet garām, ja runā par iedzīvotāju problēmu. Mēs te pieminēsim tikai pašus svarīgākos faktus.

Ja notikušās deportācijas pārskatāmības labā gribētu sistematizēt, tad būtu jāizšķir 3 periodi vai viļņi. Ikvienā no tiem ir savs smaguma punkts, pēc kuŗa var raksturot visu akciju, bet tas nenozīmē, ka raksturojums derīgs ikvienā individuālā gadījumā.

Pirmais deportāciju vilnis skāra Baltiju 1940/41. gadā un kulminēja masveidīgā deportācijas akcijā 1941. g. 13/14. jūnijā. Aizveda veselas ģimenes pēc iepriekš sastādītiem sarakstiem.** Akcijas politiskais mērķis bija aizvākt to iedzīvotāju slāni, kas bija vadoši un aktīvi piedalījies Baltijas valstu neatkarības laika dzīvē — gan administrācijā un armijā, gan saimnieciskā dzīvē, kultūras, zinātnes un mākslas laukā. Laika ziņā šai akcijai cieši pieslēdzās cilvēku aizvešana vācu-krievu kara pirmajās nedēļās. Ja 13/14. jūnijā deportācijas bija vērstas pret zināmu sociālu grupu, tad šoreiz tika ņemti cilvēki, kas varēja būt noderīgi kara laikā. Viņi parasti arī nenāca deportēto nometināšanas vietās, bet piedzīvoja dažādus likteņus Krievijas frontē un aizmugurē. Aprēķināts, ka 1940/41. g. Baltijas valstis tādā kārtā zaudēja ap 130.000 cilvēku, no tiem apm. 1/3 13/14. jūnijā. No tiem piecdesmito gadu vidū bija dzīvi vairs tikai neliela daļa.

Otrs deportāciju vilnis gāja pāri Baltijai 1944/45. gadā, kad krievi no jauna okupēja Igauniju, Latviju un Lietuvu. Arī šoreiz mērķis bija aizvākt padomju varas pretiniekus. Bet tagad nebija gatavu sarakstu, tāpēc vajadzēja improvizēt. Dažādās vietās tika organizētas filtrā-

* Labi dokumentēta ir grāmata „These Names Accuse. Nominal List of Latvians Deported to Soviet Russia in 1940—41”, Stockholm 1951.

Plašu ieskatu par sodu nometnēm un deportēto izvietojumu sniedz Ādolfa Šildes grāmata „The Profits of Slavery. Baltic Forced Laborers and Deportees under Stalin and Khrushchev”, Stockholm, 1958.

Kāda latvieša likteņi partizānu cīņās dzimtenē un deportācijā aprakstīti grāmatā L. J. Ludovici „Tomorrow Sometimes Comes. Ten Years Against Tyranny”, Odhams Press, London, 1957.

** Lietuviešu arhīvos atrodamas krievu varas organu izdotās instrukcijas deportāciju izdarīšanai.

cijas no metnes, kur sapulcināja vīriešus aktīvā vecumā. Te atlasīja aizdomās turētos, un lielās grupās sūtīja darbā uz Krieviju, bet reizēm arī uz tuvākām darba vietām. To pašu likteni piedzīvoja kara vīri, kas bija cīnījušies pret krieviem, un nacionālie partizāni, kas krita gūstā. Kad tuvākajos gados tika ievāktas sīkākas ziņas, tad nosūtītos vai nu atbrīvoja, vai arī turpat uz vietas notiesāja. Pēdējos tad pārvietoja uz spaidu darbu no metnēm. Par cietušo skaitu pieejami tikai aptuveni vērtējumi. Visām 3 Baltijas tautām kopā cietušo skaits varētu būt ap 200.000 cilvēku, galvenokārt vīrieši aktīvajos gados.

Trešais deportāciju periods iekrīt 1948/49. gadā un stāv sakarā ar zemes kolektivizāciju. Lai pamudinātu zemniekus pievienoties kolchoziem, visur laukos tika reģistrētas ģimenes, no kurām varēja gaidīt pretestību. Baltijas valstis vispār bija vidēju un sīku saimniecību zeme, un saimniecības virs 25—30 ha jau padomju varas sākumā tika samazinātas. Bet šādi saimnieki tagad tika ieskaitīti padomju varas pretiniekos. Līdzīgi 1941. g., arī šoreiz tika deportētas visas ģimenes pēc iepriekš sagatavotiem sarakstiem. Bet atšķirība bija tā, ka šoreiz ģimenes galvas parasti tika atstātas kopā ar ģimeni. Deportētos novietoja Sibīrijā un Vidusāzijā kolchozos. Šoreiz dzīvi palika vairāk nekā no iepriekšējām deportācijām.

Visā Baltijā deportācijās cietušo skaitu vērtē starp 500—700.000. Lielais intervāls starp minimālo un maksimālo skaitu norāda, ka vērtējumi ir nedroši. Padomju iestādes nav darījušas nekā, lai toreizējos notikumus noskaidrotu un dokumentētu. Tais retajos gadījumos, kad padomju avoti par to runā, tie lietā apzīmējumu „pretpadomju elementi”, izliekoties, ka runa būtu par nelielu skaitu nelabojamu sazvērnieku. Istenībā skarta ir ievērojama Baltijas tautu daļa.

Kopš 1950. g. masu deportācijas vairs nav notikušas. Sākot ar piecdesmito gadu vidu, deportētie tika amnestēti, cik tālu tie vēl bija dzīvi. Bet var arī sacīt, ka individuālas deportācijas turpinās vēl tagad. Ar smagākiem sodiem sodītās personas, tai skaitā par politiskiem pārkāpumiem, tiek sūtītas izciest sodu ārpus savas dzimtenes dažādās sodu no metnēs. Arī tagad vēl cilvēki šādās no metnēs mirst neveselīgo apstākļu un bargā režīma dēļ.

Sabiedriskais norīkojums

Padomju zemē šāds apzīmējums ievests dienesta attiecībām, kur brīvprātības elements kombinēts ar uzdevumu, pienākumu. Tiek sacīts, ka pienākumu nekad neuzliek, ja attiecīgā persona tam nepiekrīt. Uzdevuma uzlikšana piešķir personai zināmu statusu un padara parastu darba līgumu par vērtīgu pakalpojumu sabiedrībai. Bet jā-

patur prātā, ka tas notiek zemē, kur brīvprātības jēdzienu bieži lietā nelietīgi.

Sabiedrisko norīkojumu visbiežāk sastopam dažādās jauniešu vervēšanas akcijās darbam svarīgās darba vietās. Šādi norīkojumi, kā citā vietā norādījām, atved krievu darba spēku Baltijas republikā. Un otrādi, tos izlietā arī, lai baltiešu jaunatni novietotu darbā foršējamos celtniecības objektos gan dzimtenē, gan ārpus tās. Pēckara gados lielāko un pazīstamāko akciju ievadīja N. Chruščovs, aicinādam 1954. gadā jaunatni doties uz neapgūtajām zemēm aiz Urāliem. Cik zināms, pirmais darba spēka sūtījums no Baltijas pienācis Orenburgas stacijā 1954. g. 7. aprīlī. Pēc ierašanās visi atbraucēji sapulcē solījušies godam izpildīt uzlikto pienākumu un uz visiem laikiem palikt šais novados.³⁵

Pēc tam vairākus gadus laikrastu slejas pildīja gan patētiski, gan sentimentāli, reizēm lietišķi, reizēm eksaltēti — aicinājumi, apraksti, intervijas. Kā mazu piemēru no bagātā materiāla citēsim dažas rindas par to, kā izvadītas 32 meitenes (no kopējās grupas 300) 1959. gadā.³⁶

„Neparasts vakars Proletāriešu rajona meitenēm bija medicīnas darbinieku klubā. Varbūt daudzām tas bija arī pēdējais Rīgā, jo priekšā tāls ceļš uz pastāvīgu dzīvi un darbu Kazachijas jaunapgūstamo zemju plašumos. Bet vai tādēļ komjaunietēm skumt? Viņas jau iepriekš izlēmušas savu nākotni, un, sekojot daudzu mūsu dzimtenes jauno patriotu piemēram, atnākušas saņemt ceļa zīmes, vēl reiz atvadīties no draugiem, lai dotos tur, kur partija aicina”.

Cik tālu šie jaunieši sekoja brīvai gribai, cik tālu jutās spiesti, ir šobrīd atklāts jautājums. Katrā ziņā Maskava šai sakarā lietāja pavēles un komandu valodu. Piem., 1954. gada 25. decembra valdības un partijas lēmumā par veicamo atmatā esošo zemju apgūšanai 27. punktā uzdots Latvijas un Lietuvas (un arī citu republiku) kompartijām, valdībām un komjaunatnei „izraudzīt noteiktā kārtībā no MTS, sovchozu, iestāžu, uzņēmumu u.c. sastāva, neatkarīgi no to administratīvās padotības, un nosūtīt darbā... uz Kazachijas jaunapgūstamo zemju rajoniem 111.800 strādniekus, inženiertechniskos darbiniekus un kalpotājus”. Tālāk sacīts: „Komjaunatne tiek pilnvarota turpināt darbu organizēti izraudzīt un nosūtīt darbā uz brīvprātības pamatiem papildām vēl ap 100.000 jaunekļu un jaunavu darbam jaunapgūstamo zemju novados”.³⁷ Skaitļi attiecas uz visu Padomju Savienību, bet pēc tam daudzkārt tika paaugstināti. Pēc jaun-

³⁵ SL 1.1. 1955.

³⁶ C 8.4. 1959.

³⁷ „Sborņik rešenij po sel'skomu chozjaistvu”, Moskva, 1963. g., 170. lpp.

apgūstamām zemēm darba kārtībā nāca citi objekti: spēkstacijas, rūpnīcas, ceļu būves, Tālie Austrumi.

Cik daudz jauniešu Baltijas valstis zaudējušas šāda veida akcijās, nav droši nosakāms. Katrā ziņā skaitlis sasniegs vairāk desmit tūkstošus. Kādā pārskatā sakarā ar komjaunatnes gada dienu attiecībā uz Latviju lasām: „Kopā ar citu republiku jaunatni Latvijas komjaunieši piedalījās neskārto zemju apgūšanā. Ar komjaunatnes ceļa zīmēm Kazachijas vecaiņu rajonos no mūsu republikas ieradās ap 5000 jauniešu, bet pēc gada 165 komjaunieši devās uz Kuibiševas HES celtniecību. Mūsu republikas pārstāvjus var satikt arī citu mūsu zemes rajonu jaunceltnēs”.³⁸

Bez grupām, kas atstāj savu zemi uz visiem laikiem, ik gadus ceļā dodas arī komandas, lai strādātu vienu vai dažus mēnešus. Šais gadījumos vēlēšanās nopelnīt ir galvenais faktors.

Par patriotiskām akcijām parasti raksta laikraksti. Bet paralēli tam darba spēku Baltijā rekrutē pa citiem ceļiem: ar sludinājumu, ar darba resursu administrācijas gādību. No trim Baltijas republikām visvairāk iespēju saskata Lietuvā. No turienes ik gadus kādi 10.000 cilvēku tiek nosūtīti darbā ārpus savas zemes. Komunistu partija visu to uzskata par pozitīvu parādību. Latvijas KP pirmais sekretārs A. Voss savā runā partijas XXIV kongresā Maskavā šai jautājumā teica: „Ir grūti par augstu novērtēt tādu svarīgu, nu jau par objektīvu nepieciešamību kļuvušu momentu padomju tautu attiecībās kā savstarpējā apmaiņšanās ar kadriem”. Tā var runāt vienīgi cilvēks, kas pats pilnīgi pārkrievojies un gatavo šo likteni arī savai tautai.

Ar to ne tuvu nav pieminēti visi ceļi, pa kuriem Baltijas tautu jaunatni aizvāc no savas zemes. Svarīga nozīme ir, piemēram, kaŗa klausībai. Kaut arī lielais vairums pēc tās atkal atgriežas dzimtenē, tas notiek ne vienmēr, un bieži ar novēlošanos. Pēc formālās demobilizēšanas valsts cenšas iesaistīt jauniešus dažādos papildu uzdevumos, un pēc iespējas ilgāk paturēt savā kontrolē. Bet arī tikai 2 gadu prombūtnei no dzimtenes ir kaitīgas sekas, tiek izjaukts skaitliskais līdzsvars starp vīriešu un sieviešu dzimumu jaunatnē.

Kaŗa klausībā aizejošiem mēdz rīkot informācijas sanāksmi. Kādā sanāksmes aprakstā lasām sekojošo: „Ikviens no viņiem domā tikai par vienu: kur aizritēs dienesta gadi. Drīz to viņi uzzinās. Varbūt tas būs tālajā un sniegotajā Arktikā, svelmainajā Vidusāzijā, plašajā Sibīrijā, Tālajos Austrumos vai kur citur. Bet ikvienā vietā viņus sagaidīs jauni draugi, daudzu padomju tautu pārstāvji”.³⁹ To, ko ikviens izjūt, to reportieris nav uzdrošinājies sacīt — ka vismiļāk viņi paliktu savā dzimtenē.

³⁸ PLK 1964. g. Nr. 2, 32. lpp.

³⁹ C 8.5. 1968.

DZIMSTĪBA UN IEDZĪVOTĀJU SASTĀVA ATJAUNOŠANĀS

Ieceļošana un dabīgais pieaugums

Tautas sastāvs nemitīgi mainās t.s. dabīgajā kustībā: ik dienas piedzimst jauni pilsoņi, un ik dienas zināms skaits no esošajiem nomirst. Ja dzimušo skaits ir lielāks par mirušo skaitu, tad starpību saucam par dabīgo pieaugumu. Parasti dabīgais pieaugums ir galvenais avots iedzīvotāju skaita pieaugumam, kamēr ieceļotājiem, ja tādi vispār ir, ir sekundāra nozīme. Baltijā tas ir citādi.

Ja, piemēram, ņemam piecu gadu periodu: 1965—1969. gadus. Izejot no mūsu rīcībā esošajiem datiem Latvijā šai laikā iedzīvotāju skaits pieaudzis par 109.600 cilvēkiem, no kā ieceļotāji sastāda 64 % un dabīgais pieaugums 36 %. Igaunijā tai pašā laikā iedzīvotāju skaits pieaudzis par 71.000, no kā ieceļotāji sastāda 63 %, dabīgais pieaugums 37 %. Bet Lietuvā tas ir citādi. Kopīgais iedzīvotāju skaita pieaugums ir 175.300, no kā ieceļotāji sastāda ap 17 %, bet dabīgais pieaugums 83 %.

Šie skaitļi ļauj nojaust, ka starp dabīgo pieaugumu un ieceļotāju skaitu pastāv zināms sakars. To, varbūt, var formulēt šādi. Augsts dabīgais pieaugums, kāds ir, piemēram, Lietuvā, dod mazāk iespēju novietot republikas tautas saimniecībā ienācējus no ārpuses. Un otrādi — mazs dabīgais pieaugums paver vārtus lielam ieplūdumam. Šī sakarība, mūsprāt, derīga tikai zināmās robežās. Būtu aplami domāt, ka, piemēram, sevišķi augsts pieaugums varētu pavisam atvairīt ieceļotājus. Tā domājot, mēs aizmirstu, ka Maskavai ir primāra interese iefiltrēt Baltijas tautās sev uzticamu iedzīvotāju slāni. Uz grūtībām, varbūt, varētu atdurties tas ieceļotājs, kas meklētu darbu uz savu roku, bet, kā redzējām, tādu ir tikai viena daļa.

Še norādītā sakarība liek tomēr tuvāk apstāties pie jautājuma par Baltijas tautu dabīgo pieaugumu. Tas ir viens no elementiem nolīdzinājumā, kas izteic, kādas ir Baltijas tautu nākotnes izredzes. Jāpatur arī prātā, ka dzimšana, miršana un pieaugums nav tādas parādības, kas stāv ārpus sabiedrības kontroles un ietekmes sfairas. Var jautāt, vai un ko sabiedrība ir darījusi, lai palielinātu dabīgo pieaugumu un līdz ar to mazinātu ieceļošanu.

Dzimstības attīstība

Dzimstības frekvence Baltijā, it īpaši tās ziemeļu un vidus daļā — Igaunijā un Latvijā — attīstījusies līdzīgi citām Ziemeļu un Rietumeiropas zemēm. Vēl 18. gadu simteņa beigās un 19. gadu simta sākumā agrārās saimniecības posmā dzimstība bijusi virs 40 ‰.* Tāpat 1819—1820. t.s. Livonijas guberņā caurmēra dzimstība bijusi 41,2 ‰, mirstība 28,3 ‰ un dabīgais pieaugums 12,9 ‰. Toreiz laiku pa laikam zemi piemeklēja epidēmijas. 19. gadu simta pirmā pusē un vidū ģimenē parasti mēdza būt 3—5 bērni. Bet jau 19. g.s. vidū bērnu skaits sāk mazināties. Ap 19. un 20. gadsimta miju dzimstība bija samazinājusies līdz 30 ‰, bet reizē arī mirstība uz 20 ‰, tā ka dabīgais pieaugums vēl arvien iznāca ap 10 ‰. Vēl zemāk dzimstība noslidēja pēc pirmā pasaules kara un Latvijā sasniedza zemāko līmeni saimnieciskās krīzes gados trīsdesmito gadu pirmajā pusē. Pēc tam dzimstība atkal pieauga un 1936—39. g. caurmērā bija 18,2 ‰.

Skaitļi par attīstību kopš 1939. g. atrodami tabulā Nr. 4. Redzam, ka dzimstība Lietuvā arī vēl trīsdesmitajos gados un līdz pat sešdesmitajiem gadiem turējusies līmenī, kāds pārejā Baltijā pastāvēja gadsimta sākumā. Viens no izskaidrojumiem būs zemāks industriālīzācijas un urbanizācijas līmenis Lietuvā. Sešdesmito gadu otrā pusē dzimstība arī Lietuvā noslid zem 20 ‰ un uzrāda krītošu tendenci.

Mirstības krišanās

Pēdējie gadu desmiti bijuši bagāti ar atklājumiem medicīnā. Tāpēc medicīnas personāls var sekmīgi cīnīties ar slimībām, un cilvēku mūžs pagarinās. Statistikas skaitļos tas izteicas tādi, ka jaunībā un pusmūžā mirst mazāk cilvēku nekā agrāk, nāves gadījumi koncentrējas uz vecākajiem gada gājumiem. Tāda tendence novērojama visā pasaulē, tā redzama arī Baltijā un visā Padomju Savienībā. Lai iegūtu dziļāku priekšstatu, pētīsim kādu iedomātu modeli. Iedomāsimies, ka kādā ciemā dzīvo 60 iedzīvotāji, no 0 līdz 59 gadu veci. Katru gadu piedzimst viens jauns ciema iedzīvotājs, un nomirst arī viens, proti tas, kas sasniedz 60 gadu. Dabīgais pieaugums te ir 0. Bet modernā medicīna rada iespēju 60 gadīgajam dzīvot vēl 10 gadus, līdz 70 gadu vecumam. Pirmo gadu pēc šīs jaunās kārtības iestāšanās ciema iedzīvotāju skaits palielināsies līdz 61, nāves gadījumu skaits būs 0, dabīgais pieaugums 1. Tā tas turpināsies vēl 9 gadus,

* V. J. Derums rakstu krājumā „Iz istorii medicini”, IV, Rīga, 1962.

iedzīvotāju skaits pieaugs līdz 70, pēc tam atgriezīsies vecā kārtība: katru gadu atkal piedzims viens un nomirs viens. Tikai skaitliskie rādītāji, izteikti uz 1000 personām, mainīsies: vecajā kārtībā dzimstības un mirstības rādītāji būs $1000 : 60 = 16,7 \text{ ‰}$, jaunajā $1000 : 70 = 14,3 \text{ ‰}$. Dabīgais pieaugums — 10 personas — konkrēti izteiksies 10 pensionāros vecumā starp 60 un 70 gadiem. Dabīgais pieaugums, kas iegūts uz mirstības samazināšanās rēķina tā tad nozīmē — vairāk vecu cilvēku. Mūsu modelis, protams, ir pārspīlējums. No mirstības apkaņošanas iegūst arī jauni cilvēki, bet relatīvi mazāk, jo jaunajos gados mirstība arī agrāk bija zema.

Šis modelis aptuveni rāda procesu, kas pēdējo gadu desmitos norisinās Baltijā. Tabula Nr 4 rāda, ka priekškaņa gados mirstības skaitlis Latvijā bijis ap $14\text{--}15 \text{ ‰}$ un pēckaņa gados noslīdējis uz $10\text{--}11$ t.i. par apm. 4 vienībām. Dabīgā pieauguma skaitlis arī tieši svarstās ap 4 ‰ . Novecošanās procesu Baltijā mīkstina un palēnina krievu ieceļotāji, jo ieceļotāju caurmēra vecums ir stipri zemāks par visas tautas caurmēru.

Generatīvi aktīvie gadi

Ģimenes dibināšana un bērnu radīšana saistīta ar sabiedrībā pastāvošām tradīcijām un vērtējumiem. Tādas pastāv, piem., attiecībā uz laulības vecumu, bērnu skaitu un dzīves standartu ģimenei. Ja arī ne visi šādas tradīcijas respektē, tad tomēr redzams, ka vienreiz skaitliski konstatētās parādības gadu no gada atkārtojas. Tās ir tik stipras, ka to ietekme redzama arī pie cilvēkiem, kas ierodas no sabiedrības, kur valda citas normas. Pārmaiņas šais normās notiek tikai ilgākā laika posmā. Baltijā ģimenes dzīves jautājumos valda apmēram vienādi ieskatī Igaunijā un Latvijā, kamēr Lietuvā tie pa daļai ir atšķirīgi, bet, liekas, pilsētās pamazām tuvojas saviem ziemeļu kaimiņiem. Šie ieskatī izpaužas, piem., skaitļos par sieviešu generatīvi aktīvo vecumu (skat. tabulu Nr 5). Te redzams, kādā vecumā sievietēm dzimst visvairāk bērnu, cik ilgi generatīvais periods turpinās, un cik strauji tas izbeidzas. Blakus datiem par 3 Baltijas republikām kontrastam pievienoti dati par Uzbekiju. Bez tam redzami arī dati par Krievijas Federāciju, no kuriens līdz šim nākusi lielākā daļa ieceļotāju Baltijā.

Salīdzinot dzimstību 1969/70. g. Latvijā (53,5 bērni uz 1000 sievietēm vecumā starp 15—49 gadi) un Uzbekijā (158,5 bērni), redzam, ka Uzbekijā tā ir 3 reiz augstāka. Citiem vārdiem, vienāds daudzums sieviešu ik gadus tur dzemdē 3 reiz vairāk bērnu nekā Latvijā. Bet gluži tikpat zema dzimstība kā Latvijā tagad ir arī visā

plašajā Krievijas Federācijā, kamēr Igaunijā tā ir mazliet labāka un Lietuvā krietni labāka. Latvijas skaitļi par 1938. gadu aptuveni atbilst Lietuvas tagadējam caurmēram. Apstājoties pie atsevišķām vecuma grupām, redzam, ka Baltijā vislielākā nativitāte ir sievietēm 20—24 gadu vecumā, nedaudz zemāka nākamā vecuma grupā (25—29 gadi), pēc tam katrā nākamā grupā samazinās apmēram uz pusi no iepriekšējās. Uzbekijā, turpretim, dzimstība ir apm. divreiz augstāka 20—24 gadu vecuma grupā, un turas apmēram tai pašā līmenī vēl 3 vecuma grupās (15 gadus). Pēc 40 gadiem Baltijā bērni dzimst tikai izņēmuma gadījumos (agrāk Latvijā tā vēl gluži nebija), kamēr Uzbekijā turpat viena desmitā daļa no sievietēm dod tai vecumā dzīvību bērniem. Kopā savelkot, varam sacīt, ka Baltijā dzimstības periods sākas vēlāk, sasniedz pusceļu (salīdzinot ar Uzbekiju) 20—24 gadu vecumā un pēc tam strauji samazinās. Gala rezultātā — 3 reiz mazāk jaundzimušo bērnu. Šis salīdzinājums ļauj nojaust, kādā virzienā būtu jāpārveidojas pastāvošām paražām, lai paaugstinātu dzimstību Baltijā, it īpaši Igaunijā un Latvijā.

Te var arī pieminēt, ka prognoze nākotnei nesola uzlabošanos, ja nenotiek radikālas pārmaiņas Baltijas tautu dzīvē. Ja neņem vērā pieplūdumu no ārpusē, tad sieviešu skaits ģeneratīvā vecumā Latvijā un Igaunijā gadu no gada samazināsies, kamēr Lietuvā var paredzēt skaita nostabilizēšanos.

Laulības

Tā ka lielākā daļa bērnu dzimst ģimenēs, tad laulības ir svarīgs faktors dzimstības problēmu pētīšanā. Padomju statistika dod iespēju laulības problēmas pētīt no divi viedokļiem. Vispirms — tautas skaitīšanās tiek ievāktas ziņas par ģimenes stāvokli. Šie dati pēc apstrādāšanas rāda cilvēku saistības ģimenes ietvaros kādā noteiktā laika momentā. Savukārt tekošā statistika rāda, kā cilvēki laika tecējumā noslēdz laulības un izbeidz laulības, un kādos apstākļos tas notiek.

No tautas skaitīšanas datiem varam, piemēram, spriest par laulību „populāritāti”, t.i. vērot, cik liela iedzīvotāju daļa dažādās vecuma grupās sastāv laulībā. Te jāatceras, ka tautas skaitīšanā laulības jēdzienā ietilpa tiklab oficiāli noslēgtās kā arī t.s. faktiskās laulības. Skaitāmai personai bijusi iespēja pašai brīvi noteikt, vai tā sastāv laulībā vai ne, nesniedzot pierādījumu. Tāpēc jāreķinās ar iespēju, ka par laulību var tikt uzdoti īslaicīgi sakari un otrādi — noklusētas neērtas faktiskās laulības. Šo apstākļu dēļ dati nav salīdzināmi ar agrākām tautas skaitīšanām brīvajās Baltijas valstīs, kaut gan padomju statistiķi mēdz to darīt.

Turpretim ir derīgi salīdzināt laulību popularitāti Baltijā ar citām teritorijām Padomju Savienībā. Aplūkosim sīkāk skaitļus par vīriešu sastāvēšanu laulībā, jo šeit atšķirības ir lielākas un izraisa pārdomas. Skaitļi publicēti tabulā Nr. 6. Redzams, ka visās 3 Baltijas valstīs laulībā esošo vīriešu daļa atrodas apm. 7—10 % zem visas Padomju Savienības caurmēra. Savukārt Igaunijā un Latvijā precēto vīriešu caurmērs ir par dažiem procentiem augstāks nekā igauņu un latviešu etniskajā populācijā. Tā tas ir arī Lietuvā, bet atšķirība tur ir mazāka. Piem., Latvijā 1959. g. 30—34 gadu vecumā no 1000 latviešu tautības vīriešiem laulībā sastāvēja 797, bet no Latvijā dzīvojošiem krievu tautības vīriešiem 895, t.i. par 10 % vairāk. Nākamā vecuma grupā šie skaitļi ir 849 un 929, u.t.t.

Tā ka visu pēckaŗa laiku sieviešu bijis vairāk nekā vīriešu, tad neprecēšanos nevar izskaidrot ar izvēles trūkumu. Ka zināms skaits vīriešu paliek neprecējies, ir saprotams: neveselība, homoseksualitāte vai citi dabīgi iemesli var būt par šķērslī. Bet kādēļ igauņiem un latviešiem neprecējušos par kādiem 10 % vairāk nekā citām tautām, tas līdz šim ir neatbildēts jautājums. Bet šis fakts vien rāda, ka izskaidrojums dzimstības krīzei nav meklējams tikai pie sievietes.

Iedzīvotāju aktivitāti laulību noslēgšanā padomju statistika mēro ar koeficientu, ko iegūst, aplēšot vienā gadā noslēgto laulību skaitu uz 1000 iedzīvotājiem. Visā Padomju Savienībā šis skaitlis turas dažas desmitdaļas virs 9. Tuvu šim caurmēram, parasti nedaudz virs tā, ir arī laulību skaits Baltijā. Tā 1970. g. Igaunijā noslēgtas 9,1 laulības uz 1000 iedzīvotājiem, Latvijā 10,1, Lietuvā 9,5. Vai tas ir daudz vai maz? Mēģināsim to novērtēt.

20 gadus agrāk, 1950. gadā, Latvijā dzimuši 33.000 bērnu. Iedomāsimies, ka 1970. g. no tiem vēl dzīvo 30.000, puse zēnu un puse meiteņu. Ja visi viņi un tikai viņi vien 1970. gadā apprecētos, tad būtu 15.000 laulību. Tā ka iedzīvotāju skaits tad bija 2,364 miljoni, tad dabūjam koeficientu 6,3 laulības uz 1000 iedzīvotājiem. Bet faktiski, kā teicām, bijis 10,1 laulības, tas ir labu tiesu vairāk. Vairāk par vienā gadā dzimušiem ik gadus nevar apprecēties, citādi kādos no turpmākiem gadiem nebūtu nevienas laulības. Galvenais izskaidrojums būs tas, ka cilvēku skaits precību gados ir lielāks nekā vienā gadā dzimušie, pateicoties ieceļošanai. Otrs, papildu izskaidrojums, ir tas, ka daļa cilvēku precas vairākas reizes.

Iepazīstoties ar laulību ģeografiju Padomju Savienībā, atrodam apstiprinājumu sakarībai, ka augsta dzimstība saistīta ar augstu laulību koeficientu, bet ne otrādi — daudz laulību negarantē augstu dzimstību. Bet šo likumu var aizsegt citi procesi, pirmā kārtā ieceļošana. Arī atkārtotās laulības var kāpināt laulību skaitu, un norādījumus par to var iegūt no šķirto laulību rādītājiem attiecīgajā teri-

torijā. Tā Tālajos austrumos (Piejūras apgabālā, Kamčatkā, Magadanā) laulību kvote ir starp 12—13 uz 1000. Turpretim Vidusāzijās republikās, kur arī augsta dzimstība, laulību koeficients svārstās ap caurmēru (piem., Uzbekijā 1970. g. — 9,1), bet te, cik spriežams, stipri mazāks atkārtotu laulību skaits.

Lielpilsētas atrodas īpašā situācijā. Tas attiecas arī uz Baltijas republiku galvas pilsētām. Te ir augsti laulību koeficienti, piem., 1969. gadā Rīgā 12,0 p.m., Tallinā 12,1 p.m. Viļņā 12,1 p.m. Bet reizē pilsētās ir arī visvairāk šķirto laulību. Dzimstība atrodas uz zema līmeņa.

Laulību vecums

Izejot no datiem par Igauniju 1970. gadā, apmēram puse no vīriešiem, kas precas, ir 20—24 gadu vecuma grupā, un apm. ceturrtā daļa nākamā vecuma grupā (25—29 gadi). Vēl tālākā grupā (30—34 gadi) ietilpst apm. 10 %. Jaunāki par 20 gadiem ir apm. 5 %. Atlikušās 10 % sadalās starp vecumiem virs 35 gadi. Sievietes precas caurmērā pāris gadu agrāk.

Jaunākas par 20 gadiem ir apm. 15 %. 20—24 gadu vecuma grupā tāpat ietilpst apm. 50 %, bet nākamā grupā — tikai 15 %. Salīdzinot ar priekškaŗa gadiem, laulību vecums ir par dažiem gadiem samazinājies. Turpretim, salīdzinot ar Padomju Savienības caurmēru, Baltijā precas vēlāk. Piem., Padomju Savienībā laulību noslēdzot, zem 20 gadiem ir 25 % no visām sievietēm un ap 6 % no vīriešiem. Novērojumi rāda, ka agrās laulības dod vairāk pēcnācēju. Oficiālais minimālais laulību vecums ir 18 gadi, bet republiku likumi var šo robežu pazemināt augstākais par 2 gadiem. Laulību ļoti bieži ievada ilgāks vai īsāks faktiskas kopdzīves periods, tāpēc laulību vecuma statistika īsti neatspoguļo faktisko stāvokli.

Analizējot vecuma attiecības starp jaunlaulātajiem, padomju demografi mēdz norādīt, ka tagad precoties saskanīgos vecumos. Tas norādot, ka izzudušas aprēķinu laulības un cilvēki precoties aiz mīlestības vai vismaz aiz simpatijām. No otras puses, ir zināms, ka tieši padomju iekārtā notiek laulības, kas rietumos liekas absurdas, un kuŗu vienīgais mērķis ir apiet kādu aizliegumu, piem., iegūt tiesību pārnākt dzīvot uz pilsētu.

Laulību šķiršana

Padomju Savienības apjomā visvairāk laulību šķir Latvijā, bet arī

Igaunija nepaliek tālu aiz tās. Sākot ar 1966. g., Latvijā šķirto laulību skaits sastāda gandrīz pusi no noslēgtajām laulībām. Tā 1966. g. noslēgtas 9,8 laulības uz 1000 iedzīvotājiem un šķirtas 4,8, 1970. g. noslēgtas 10,1, šķirtas 4,6. Igaunijā tai pašā laikā attiecīgie skaitļi ir 8,1 un 3,2 resp. 9,1 un 3,2. Visā Padomju Savienībā šķirto laulību koeficients pēdējos gados caurmērā ir ap 2,6 uz 1000 iedzīvotājiem, tas ir gandrīz divreiz mazāk nekā Latvijā. Paskaidrojumam jāmin, ka laulību šķiršanas frekvence vispār ir augsta lielajās pilsētās: 1969. g. Maskavā 5,6, Ļeņingradā 5,5, Ķijevā 5,2, Alma-Atā 4,2, Rīgā 6,3, Tallinā 4,9, Viļņā 4,1. Acīmredzot augstā laulību šķiršanu frekvence stāv kaut kādā sakarā ar urbānizāciju un industrializāciju. Un tā ka Latvija un Igaunija visā kopumā ir stipri industrializētas un urbānizētas, tad tas starp citu atspoguļojas laulību nestabilitātē.

Laulību nestabilitāte dziļi ietekmē dzimstību. Ģimene, kuŗā sākas nesaskaņas, atteicas no bērniem. Novērojumi Latvijā rāda, ka gandrīz pusei no šķirtajām laulībām pavisam nebija bērnu, un apm. tikpat daudziem bija tikai 1 bērns. Ģimenes ar 3 un vairāk bērniem bijušas apm. 4 %.

Ir mēģināts arī pētīt laulību šķiršanu iemeslus. Redzams, ka tos nav viegli formulēt un attēlot. Viena pazīme izceļas skaidri — ģimenes dzīves iziršanā ļoti liela loma ir alkoholismam. To par iemeslu uzdevuši 27 % no aptaujas dalībniekiem. Citi iemesli ir neuzticība, ģimenes pamešana, rupja izturēšanās, kas maz ko izsaka par patiesajiem cēloņiem.

Zināmu ieskatu par problēmu sniedz dati par šķirto laulību pastāvēšanas ilgumu. Nodoms precēties ir jāpieteic dzimtsarakstu reģistrācijas iestādei 1 mēnesi iepriekš. Izrādās, ka šī mēneša laikā 10 % nodomu atmet un laulība nemaz nenotiek. 8 % no 1969. g. šķirtajām laulībām pastāvējušas mazāk par 1 gadu. Vidējais šķirto laulību pastāvēšanas laiks bijis ap 10 gadu, bet jāņem vērā, ka faktiski laulība mēdz būt izirusi jau labu laiku iepriekš. No sacītā var redzēt, ka daļa cilvēku pret laulību izturas nenopietni. Laulības jēdziens ir degradējies. Ticīgi cilvēki saka, ka vaina ir atteikšanās no Dieva. Vispārinot varētu sacīt, ka te saskatāma dzīves mērķa neapzināšanās un dzīves jēgas trūkums.

Gadu gaitā šķirto laulību daudzums Latvijā nav bijis vienāds. Stiprs kāpinājums vērojams pēc 1965. gada, kad likums atviegloja laulību šķiršanu.

Pēc 1968. gada laulības un ģimenes likumdošanas pamatiem laulību var šķirt ar vienkāršu laulāto pieteikumu dzimtsarakstu iestādei, ja ģimenē nav bērnu. Citādi šķiršanu izdara tiesa. Mēs pievienojamies padomju sociologiem, kas saka, ka ar šķiršanās apgrūtināšanu nevienam izjukušu laulību nevar izglābt. Bet likums var no

pilsoņiem prasīt lielāku nopietnību pret laulību, lai mazinātu pārsteidzīgas laulības un pārsteidzīgas šķiršanās.

Aborti

Aborti Padomju Savienībā bija aizliegti laika posmā starp 1937. g. un 1955. g. Izņēmumi bija atļauti tikai retos likumā noteiktos gadījumos. Ar 1956. gadu atļāva mākslīgi pārtraukt grūtniecību pēc sievietes vēlēšanās. Pašreiz var sacīt, ka aborti Padomju Savienībā ir brīvi. Par abortu izplatību citēsim kādu Padomju Latvijas avotu: „Latvijā gadā izdara ap 60.000 abortu — divreiz vairāk, nekā piedzimst bērnu. Mūsu republika šai ziņā nav nekāds izņēmums. Dati par Padomju Savienību kopumā kā arī par citām valstīm liecina, ka visur abortu līmenis sen pārsniedzis dzimstības līmeni”. Turpat tālāk teikts: „Pēc Latvijas demografu datiem ar abortu beidzas 55,5 % grūtniecību precētām sievietēm, 62,7 % sievietēm, kas atrodas neregistrētā laulībā, 77 % — sievietēm, kuŗas neatrodas laulībā. Septiņas no 100 sievietēm, kuŗu laulības stažs ir vismaz 20 gadi, nav ne reizi pārtraukušas grūtniecību. Galvenais un tiešais abortu motīvs ir vēlēšanās plānot ģimeni.”⁴⁰

Citi rietumos pieejamie avoti apstiprina, ka austrumu bloka valstīs abortu frekvence ir ārkārtīgi augsta.⁴¹ Visā Padomju Savienībā abortu skaitu gadā vērtē uz 6 miljoniem, kamēr dzimšanas skaits ir ap 4 miljoni. Tanīs rietumu zemēs, kur aborti ir tikpat kā neierobežoti, frekvence tomēr ir daudz zemāka. Tā Lielbritānijā 1971. g. abortu skaitu uzdod 89.000, kas atbilst 11 % no dzīvi dzimušo skaita, Somijā rēķina ap 20.000 abortu — ap 20 % no dzimušo skaita. Galvenais izskaidrojums abortu lielajam skaitam Padomju Savienībā ir tas, ka tur vēl nav lietošanā farmaceitiskie un ķīmiskie preventīvlīdzekļi.

Ģimenes plānošana

1969. gadā izdarīts pētījums,^{41a} un tā mērķis bijis, starp citu noskaidrot, kā padomju sieviete skatās uz bērnu daudzumu ģimenē. Reizē viņai jautāts arī par vīra ieskatiem, ja tie viņai zināmi. Aptauja pēc izlases metodes izdarīta starp precētām sievietēm vecumā līdz 40 gadiem un aptvērusi tikai strādnieku un kalpotāju (ierēdņu) ģimenes. Lauku iedzīvotāji tāpat šeit nav reprezentēti. Par šīm ģimenēm kādā citā pētījumā ievāktas sīkas ziņas, kas dod iespēju at-

⁴⁰ ZT 1971. g. Nr. 4, 13. lpp.

⁴¹ „Statistisk Tidskrift” Stockholm, 1972. g. Nr. 3, 248. lpp.

^{41a} VSt 1971. g., Nr. 6.

bildes grupēt pēc daudzām pazīmēm. Latvijā atbildes iegūtas no 334 ģimenēm, Lietuvā — 442, Igaunijā — 484.

Pirmais jautājums formulēts šādi: Cik bērnu pēc jūsu domām vajadzētu vienai ģimenei? Te gaidīta atbilde, kas bērnu vajadzību un daudzumu novērtētu vispārīgi, nesaistot ar atbildes devēja personīgo situāciju. Sieviete, kuņai, piem., medicīnisku iemeslu dēļ bērnu vispār nevarētu būt, varētu tomēr izteikt ieskatu par ideālo bērnu skaitu ģimenē. Tika tomēr pieņemts, ka atbilde stāvēs sakarā ar šīs dienas padomju dzīves īstenību, ka tā nebūs tīrs fantazijas produkts.

Tam pretī stādīts otrs jautājums: Cik bērnu jūs domājat sagaidīt savā ģimenē? Tika gaidīts, ka atbilde uz otru jautājumu būs pieskaņota ģimenes konkrētajiem apstākļiem. Konfrontējot „ideālu” ar reālo „plānu”, atklātos, kāda iespēja ir pacelt bērnu skaitu līdz „ideālam”. Tālākie jautājumi attiecās uz apstākļiem, kas pēc atbildes devēja domām kavē ideāla sasniegšanu.

Ko tad saka iztaujātās sievietes Baltijas republikās? Atbildes vislabāk pārskatāmas tabulas formā. (Skat. tabulu Nr. 7.) Runājot par ideālu, nav tādu (ar vienu izņēmumu), kas domātu, ka bērni ģimenē vispār nav vajadzīgi, bet visās trīs republikās vairākas sievietes sacīušas, ka viņu ģimenēs bērnu nebūs. Tālāk — tikai nedaudzas sievietes katrā republikā par ideālu uzdevušas 1 bērnu, bet 14 % (Igaunijā) un 17 % (Latvijā un Lietuvā) uzdevušas 1 bērnu par nodomāto skaitu savās ģimenēs. Dominejošais skaits tomēr ir 2 bērni. Latvijā to par ideālu uzdevušas 50 %, Igaunijā 36 %, Lietuvā 42 %. Kā plānotais skaits tas sastopams vēl biežāk: Latvijā 59 %, Igaunijā 50 %, Lietuvā 57 %. Ka plānotais reprezentēts ar lielāku skaitu, izskaidrojams ar to, ka, piem., Latvijā 3 bērnus uzskata par ideālu 40 % no iztaujas sievietēm, bet tikai 18 % domā, ka šo daudzumu sasniegs. Igaunijā attiecīgie skaitļi ir 54 % un 31 %, Lietuvā 39 % un 15 %. Citiem vārdiem — sievietes, kas par ideālu minējušas 3 un vairāk bērnus, lielākoties savās ģimenēs domājušas apmierināties ar 2 bērniem vai pat tikai 1. Lielāks bērnu skaits par 3 atbildēs Baltijā reprezentēts ar mazu piekritēju skaitu, gan mazliet vairāk Lietuvā nekā Igaunijā un Latvijā.

Zinot, ka dzimstības līmenis Lietuvā ir krietni augstāks nekā pārējās Baltijas republikās, neparasta liekas saskaņa, kas lielā mērā saskatāma atbildēs no visām 3 zemēm. Mūsaprāt izskaidrojums ir tas, ka aptauja izdarīta tikai strādnieku un kalpotāju — tātad pārsvarā pilsētnieku — ģimenēs. Pilsētās noskaņojums acīmredzot ir stipri līdzīgs.

Aplēšot no šē citētajiem skaitļiem caurmēru, dabūjam, ka Latvijā 100 ģimenēs par ideālu bērnu skaitu uzskata 260, bet domā sasniegt tikai 211, Igaunijā attiecīgi 274 un 229, Lietuvā 275 un 220. Star-

pība uz 100 sievietēm tā tad ir 49 bērni, 35 resp. 55 bērni.

Sievietes ieskati atklājas arī, salīdzinot ideālo bērnu skaitu ar faktiski ģimenē jau esošo bērnu skaitu (skat. tabulu Nr. 8). Redzams, ka ģimenes, kuŗām jau ir divi bērni, par ideālu uzdod caurmērā 2,7 bērnus (Latvijā). Tas nozīmē, ka viena daļa no šādām ģimenēm par vairāk bērniem vispār nedomā. Un tās, kam jau ir 3 bērni, arī par ideālu uzskata 2,7 bērnus. Tātad tā ir situācija, kad daļa 3 bērnu ģimeņu domā, ka viņām bērnu par daudz. Tāda situācija ir retums visā publicētajā materiālā.

Padomāsim, ko šie skaitļi rāda. Ja zemē būtu vienāds skaits vīriešu un sieviešu un ikviena sieviete savā mūžā caurmērā dzemdētu 2 bērnus, tad iedzīvotāju skaitam šai zemē vajadzētu palikt nemainīgam. Bet zināms skaits nomirst jaunībā, nepaspēdami atstāt pēcnācējus, citi nodzīvo savu mūžu neprecējušies, vai bez bērniem, vai arī atstāj tikai vienu bērnu. Tāpēc praktiski tautas saglabāšanai nepieciešams, lai katrā ģimenē būtu 3 bērni.

No šī viedokļa aptaujā Baltijā konstatētais „ideālais” bērnu skaits tik tikko sasniedz līmeni, kas nepieciešams, lai tauta ātrā gaitā neizmirtu. Bet ideāls, kā redzējām, atrodas labu tiesu priekšā „plānotajam” bērnu skaitam. Šis pēdējais ir noteikti zem nepieciešamā līmeņa.

DZIMSTĪBAS KRIZES CĒLOŅI

Situācija Baltijā uz Padomju Savienības fona

Padomju demografs B. C. Urlanis⁴² uzzīmējis Padomju Savienības karti, kuŗā dažādie rajoni nosegti ar stiprāku vai vājāku ēnojumu 5 pakāpēs atkarībā no dzimstības līmeņa (dzimušo skaits uz 1000 iedzīvotājiem 1961. g.) šajos rajonos. Karte atgādina raibu mozaīku. Tā liecina, ka Padomju Savienība arī dzimstības ziņā nav homogēna, bet katrā teritorijā atspoguļojas tās vēsture, ticība, tradīcijas. Savukārt skaidri atšķiramas dažas tendences. Dzimstības līmenis palielinās, virzoties no rietumiem, kur tas viszemākais, uz austrumiem un ziemeļiem. Pirms otra pasaules kara visaugstākais dzimstības līmenis bijis tieši Tālajos austrumos, Chabarovskas un Piejūras apgabalos (59—65 ‰). Pēc kara dzimstības līmenis viscaur krities, un visaugstākais sasniegts Komi republikā — 45,4 ‰, bet arī Tālajos austrumos vēl ap 40—45 ‰. Par augstas dzimstības rajoniem izvirzījušās Vidusāzijas republikas Uzbekija un Kirgizija, tad Azerbaidžana u.c. Viszemākais līmenis bijis rietumos — Igaunijā un Latvijā (16—17 ‰).

⁴² B. C. Urlanis „Roždaemostj i prodolžiteljnostj žizni v SSSR”, Moskva, 1963.

Bet arī Ukraina, Baltkrievija, Lietuva un Krievijas Federācijas centrālie rajoni pieskaitāmi teritorijām ar zemu dzimstību.

Kādā citā publikācijā⁴³ autori sniedz kritēriju teritoriju šķirošanai 3 tipos, vērtējot no iedzīvotāju sastāva atjaunošanās (reprodukcijas) viedokļa. Viņi runā par progresīvo tipu, stacionāro tipu un regresīvo tipu. Progresīvā tipa sabiedrībā iedzīvotāju skaits aug, pateicoties dabīgajam pieaugumam, regresīvā tipa sabiedrībā — dabīgais pieaugums vairs nenodrošina iedzīvotāju skaita uzturēšanu nemainīgā līmenī. Ilgstoša augsta resp. zema dzimstība atspoguļojas iedzīvotāju sastāva vecuma uzbūvē. Tāpēc progresīvā tipa sabiedrībā ir daudz bērnu un jaunatnes (pēc autoru modeļa 37,5 % no iedzīvotājiem ir vecumā starp 0—19 gadiem) un relatīvi maz vecu cilvēku (20 % no kopskaita pāri 50 gadiem). Vidējo paaudzi (20—49 gadu vecumā) viņi visos 3 tipos noteic uz 42,5 % no iedzīvotāju kopskaita. Kāda šādā skaitījumā ir situācija Baltijā, to rāda skaitļi 9. tabulā.

Redzam, ka Latvija un Igaunija ir pusceļā no stacionārā uz regresīvo tipu, Lietuva — pusceļā no progresīvā uz stacionāro tipu. Šie autori reizē nāk ar zīmīgu novērojumu. Teritorijas ar progresīvā tipa iedzīvotāju sastāvu (lielu dzimstību, daudz jaunatnes) reizē ir tās, uz kuŗām virzās iekšējā migrācija. Šie novērojumi ir pareizi, piem., attiecībā uz Vidusāzijas republikām, kur ir augsta dzimstība, bet bez tam vēl daudz ieceļotāju no citiem Padomju Savienības novadiem. Metaforā izsakoties, varētu teikt, ka apgabali, kur pašreiz zema dzimstība (Krievijas centrs, Ukraina, Baltkrievija) devuši prom daudz asiņu kolonizējamām teritorijām. Bet šī sakarība neder attiecībā uz Baltiju, īpaši Igauniju un Latviju. Te ir zema dzimstība, maz jaunatnes, kaut gan visus pēckaŗa gadus klāt nākuši daudzi ieceļotāji. Tas ļauj nojaust, ka te dzimstības krīze ir daudz dziļāka nekā citos rajonos, kur arī pašreiz zema dzimstība.

Kā izskaidrot zemo dzimstību Baltijā? Padomju autori minējuši daudzus iemeslus, no kuŗiem daži patiesi satur daļu patiesības. Bet daudzi citi svarīgi momenti padomju literātūrā palikuši neminēti, jo tiem pieskarties liedz komūnistu partijas politika. Lai argumentu bagātību darītu pārskatāmāku, šķirosim tos trīs kategorijās: a) kaŗa ietekme, b) sociāli-ekonomiskie aspekti, c) psiholoģiskie un politiskie izskaidrojumi.

Kaŗa ietekme

Ir vispār zināma patiesība, ka kaŗi decimē un deformē iedzīvotāju sastāvu un atstāj sekas tautu tālākajā attīstībā, kas jūtamas gadu des-

⁴³ A. I. Gozulov, M. G. Grigorjanc „Narodonaseljenije SSSR”, Moskva, 1969.

mitiem. Būtu ļoti vienkārši arī tagadējo dzimstības krīzi Baltijā traktēt kā kaŗa sekas, kur nekā nevar līdzēt un par ko konkrēti neviens nav atbildīgs. Bet tas būtu dziļi nepareizi.

Kaŗš uz iedzīvotāju sastāvu iedarbojas vairāk veidos. Vispirms, kaŗā mobilizētie ilgāku laiku ir projām no mājām un ģimenēm. Valda neziņa un nedrošība. Šo un līdzīgu iemeslu dēļ kaŗa laikā dzimstība mēdz strauji samazināties. Attiecīgo gada gājumu iedzīvotāju piramidā ir mazāk nekā pirmskaŗa gados. Kad šie decimētie gada gājumi pēc pāris gadu desmitiem sasniedz pilngadību un paši dibina ģimenes, tad viņi kopsummā spēj dot mazāku bērnu skaitu nekā normālā laikā dzimušie gada gājumi. 1940—45 gados dzimušie sasniedza pilngadību sešdesmitajos gados, kas laika ziņā sakrīt ar nativitātes krīzes iestāšanos. Bet cēlonis, kā vēlāk redzēsīm, tomēr nav meklējams šeit.

Otrkārt, kaŗā parasti zaudē dzīvību zināms skaits kaŗavīru, tas ir — jaunieši un vīri mūŗa pirmajā pusē. Ar to atkrīt zināms skaits dzimšanas gadījumu, kuŗos viņi būtu bijuši tēvi vēlākajos gados. Citiem vārdiem — kritušie pazemina nākošo gadu vispārējo dzimstības līmeni. Šo paŗu parādību var izteikt arī citā formā: vīru zaudējumi kaŗā pārgroza vīrieŗu un sievieŗu skaita līdzsvaru sabiedrībā. Rodas liels sievieŗu pārsvars, daļai nav iespējas nodibināt ģimeni un atstāt pēcnācējus. Sekas atkal dzimstības līmeņa vispārēja tūlītēja pazemināšanās.

Bet demografi, sakarā ar kaŗu, pazīst arī vēl kādu citu parādību. Kaŗam izbeidzoties, dzīvi palikušie cenŗas atgūt nokavēto. Novērots, ka pirmajos pēckaŗa gados dzimstība ceļas pāri caurmēra līmenim, lai pēc daŗiem gadiem atkal atgrieztos normālā līmenī. Kā šie procesi norisinājuŗies Baltijā?

Viena no īpatnībām Baltijā ir tā, ka tieŗajā kaŗa darbībā dzīvību zaudējuŗi daudz mazāk cilvēku nekā abu okupāciju varu — krievu un vācu — politiskajās vajāšanās. Šīs akcijas sīkāk aprakstītas jau agrāk. Daŗkārt šīs vajāšanas bijuŗas organizētas tā, ka vērsuŗas pret ģimenēm, tiklab jauniem kā veciem. Tā tas bija, piem., 1941. un 1949. g. deportācijās, tāpat žīdu iedzīvotāju iznīcināšanās 1941/42. g. Tad iedzīvotāju kopskaits samazinājās apmēram vienādi visās vecuma grupās. Teorētiski var iedomāties, ka dzimstības kvote, ko aprēķina uz 1000 iedzīvotājiem, no šādām akcijām nepārmainās, turpretim dzimuŗo skaits absolūtos skaitļos, protams, krītas. Arī bēgļu gaitās kaŗa beigās devās bieŗi veselas ģimenes, kaut gan jauno ļauŗu bija nesamēŗīgi vairāk nekā veco.

Bet bija arī akcijas, kas īpaŗi skāra jaunieŗus un vīrus spēka gados. Tā tas bija kaŗa beigu posmā, kad padomju vara centās aizvākt no Baltijas nacionālos partizānus, kaŗavīrus, pretestības grupas. Ja vēl ņem vērā, ka zināms skaits krita arī kaujas laukā gan komūnistu

pusē, gan cīņā pret tiem, tad kļūst saprotams, ka zaudējumi taisni vīriešu aktīvā vecuma grupās ir smagi. Bet šo faktu tik tikko var samanīt 1959. g. tautas skaitīšanas iedzīvotāju kopējā vecuma piramidā. Kādēļ tā?

Te vietā atcerēties, ka visus pēckaņa gadus Baltijā ieplūdis liels daudzums ieceļotāju no Krievijas. Tie pa daļai aizseguši robus, ko radījušas vājašanas un kaņa darbība. Turpretim cita aina redzama, ja pētī tikai Baltijas republiku pamatiedzīvotāju — igauņu, latviešu, lietuviešu — populāciju 1959. g. Šeit nav bijis iespējams stāvokli uzlabot ar pienācējiem. Tādi gan ir bijuši, bet tik mazā skaitā, ka negroza kopainu.

Kā šo notikumu ietekmē attīstījusies dzimstība kaņa gados un pirmajā pēckaņa laikā? Atšķirībā no daudzām citām kaņā ierautām zemēm Baltija tiešo kaņa darbību sāka sajūt tikai 1944. gadā. Okupācijas varu maiņa 1941. g. notika strauji, un pēc tam Baltija kļuva par tālu frontes aizmuguri. Pieejamie materiāli rāda, ka dzimstība kaņa pirmajos gados (1940—1943) atradusies augstā līmenī un daudz nav atšķīrusies no līmeņa pēdējos pirmskaņa gados. To apstiprina, piem., gadu statistika par bērnu skaitu skolū pirmajās klasēs piecdesmito gadu sākumā. Tas saskatāms arī 1959. g. tautas skaitīšanas datus, kur gada gājumi starp 16 un 19 gadiem ir normālā apjomā. Tas, savukārt, nozīmē, ka pēc dažiem gadiem, kad šie jaunieši sasniedza ģimenes dibināšanas vecumu, nativitātes baze nebija sašaurinājusies.

Ar 1944. g. Baltija tika ievilkta tiešos kaņa notikumos, kas, mazāk vai vairāk intensīvi turpinājās līdz 1950. g. Šai laikā dzimstība gadu no gada slīdēja uz leju. No otras puses, šai laikā saskatāms arī it kā kompensācijas efekts ģimenes dibināšanā vai turpināšanā, kas seko ilgiem nemiera periodiem. Bet tāda sajūta nebija vispārēja.

Kopsavilkumā var sacīt, ka dzimstības krīze tai etniski jauktajā populācijā, kāda Igaunijā un Latvijā izveidojusies līdz sešdesmitajiem gadiem, tikai ļoti nelielā mērā izskaidrojama ar kaņa iedarbību. Lieļākie robi ir aizpildīti ar ieceļotājiem. Turpretim kaņa un it īpaši politisko vājašanu sekas ir skaidri saskatāmas pamatiedzīvotāju slānī.

Sociālie un ekonomiskie aspekti

Vai labklājības pieaugums veicina vai mazina nativitāti? Šo daudzkārt debatēto un neatbildēto jautājumu laiku pa laikam uzstāda arī Baltijā. Ja dzimstība ceļas, tad propaganda apgalvo, ka tas reizē liecina arī par labklājības pieaugumu. Tā krievu akadēmiķis Staņislavs Strumiļins, izejot no stāvokļa sešdesmito gadu sākumā, rakstīja:⁴⁴

⁴⁴ C 1.10. 1963.

„Dzimumtība mūsu valstī aizvien pieaug, un tas liecina, ka aug padomju cilvēku materiālā un kultūras labklājība, ka vecāki ir pārliecināti par savu bērnu labo nākotni. Šī statistiskā analīze spilgti apliecina, ka sociāli ekonomiskie nosacījumi ietekmē bioloģiskos procesus, ietekmē bērnu dzimumtību. Sociālisma apstākļos darba cilvēkus nenomāc tādas rūpes, kādas viņus būtu visu mūžu vajājušas, kapitalismam pastāvot: nemiers par to, vai izdosies atrast kaut kādu darbu, lai dabūtu naudu, ar ko maksāt par bērnu izglītošanu vai ārstēšanu.”

Vēlāk, kad dzimumtība sāka kristies, arvien biežāk sāka izvirzīt uzskatu, ka sabiedrībā ar augstāku labklājības līmeni esot zemāka dzimumtība. Ģimene esot ieinteresēta saglabāt savu standartu, bet bērnu ierašanās to neapšaubāmi pazeminātu. Avansētā socialistiskā sabiedrībā ļoti nozīmīgu vietu ģimenes dzīvē ieņemot dziļas sabiedriskas un politiskas intereses, un bērni daudziem vairs nenozīmējat dzīves papildījumu, kā tas bijis agrāk. Šis pēdējais apgalvojums labi korespondē ar dzīvē novēroto parādību, ka tieši partijas darbinieku ģimenes mēdz būt nabadzīgas ar pēcnācējiem. Bet ir cits jautājums, vai arī tauta vadās no šādiem apsvērumiem.

Sievietes stāvoklis padomju iekārtā Baltijā

Dati rāda, ka sieviete Latvijā un Igaunijā strādā algotu darbu biežāk nekā jebkur citur Padomju Savienībā. To liecina, piem., skaitļi par sieviešu procentuālo svaru strādnieku un ierēdņu (kalpotāju) kopskaitā. Pa gadu desmitiem — 1950. gadā, 1960. gadā, 1970. gadā — tie mainījušies šādi: Igaunijā attiecīgi 48 %, 50 %, 53 %, Latvijā 45 %, 49 %, 53 %, Lietuvā 38 %, 43 %, 49 %. 53 % sieviešu no nodarbināto kopskaita ir augstākā līnija Padomju Savienībā 1970. gadā. Ja atceras, ka apmēram tādu pat daļu sievietes sastāda kopējā iedzīvotāju skaitā darba spējīgā vecumā, tad var secināt, ka sievietes strādā algotu darbu gandrīz tikpat bieži kā vīrieši. Sieviešu darba spēks tomēr nav vienlīdz bieži sastopams visās nozarēs. Tā 1959. g. Latvijā rūpniecībā un celtniecībā nodarbināto skaitā tikai 36 % bija sievietes, bet no tirdzniecības darbiniekiem jau 65 % bija sievietes, un no izglītības sistēmā strādājošiem — 75 % (Igaunijā pat 77 %). Augsts sieviešu % ir arī veselības iestādēs un vēl citās nozarēs.

Sieviešu darba spēka izmantošana pelna uzmanību, pētījot jautājumu par dzimumtības krīzi. Daudzi novērojumi rāda, ka algots darbs ārpus mājas mazina ģimenei iespēju domāt par bērniem. Jāpatur prātā, ka mēs runājam par apstākļiem padomju iekārtā, kas daudzos punktos atšķirīgi no apstākļiem rietumu zemēs.

Visa padomju sistēma uzbūvēta tā, ka sieviete spiesta iesaistīties algotā darbā. Ja kāda ģimene arī spētu iztikt tikai ar vīra ienākumiem — tā tas varētu būt ļoti retos gadījumos — tad nestrādāšana algotā darbā vēlāk atriebjas citā veidā, sievai nav iespējas tikt atvaļinājumā, viņa nav līdzīga sociālās apdrošināšanas sistēmā, un vecumā viņa nesaņems pensiju. To ignorēt ir pārāk liels risks, jo jāpatur prātā varbūtība, ka laulība var vienā vai otrā veidā izbeigties, vai vīra ienākumi samazināties.

Ļeņingradā 720 sievietēm uzstādīts jautājums: „Kā jūs izskaidrojat savu vēlēšanos strādāt”. 53,5 % par iemeslu uzdevušas nepieciešamību papildināt ģimenes budžetu, 35,1 % minējušas augstākus mērķus — vēlēšanos piedalīties sabiedriskā darbā, vēlēšanos būt kolektīvā, 11,4 % grib būt materiāli neatkarīgas no vīra. Liekas, ka tāpat varētu atbildēt arī sievietes Baltijā. Kailā īstenība ir tā, ka ar vīra algu vien nav iespējams ģimeni uzturēt.

Tai pašā reizē mēģināts noskaidrot, kas praktiski vada ģimenes saimniecību. Aina bijusi šāda: sieva-strādniece 81,5 % no gadījumu kopskaita, kāds no laulāto vecākiem — 15,2 %, citi ģimenes locekļi — 3,3 %. Tas nozīmē, ka galvenās rūpes par stāvēšanu rindās un iepirkšanas, ēdienu gatavošanu, mājas uzkopšanu, veļas mazgāšanu un apģērba kopšanu un citu gulstas uz sievieti. Atbildība un gādība par bērniem tādā situācijā var tikt izjusta kā sevišķs apgrūtinājums. Jāatceras, ka padomju zemē vēl stiprs agrāko laiku ieskaits, ka par māju pirmā kārtā jā rūpējas sievai. Pētījumi rāda, ka vīrs piedalās mājas darbos daudz mazāk nekā sieva, kaut gan abi dienā nostrādājuši darbā vienādu stundu skaitu. Vīri nedēļā var atlicināt 10—13 stundas vairāk brīva laika nekā sievietes. Bērna piedzimšana citādi nekā negroza, tikai nozīmē sievietei papildu rūpes. Runājot par Rīgu, kāds padomju demografs raksta: „Lielākā daļa mātes-rīdzinieces audzina bērnus un turpina strādāt algotu darbu. Tikai katra vienpadsmitā strādniece un katra divpadsmitā kalpotāja kļūst par māj-saimniecei galvenokārt, ja tai piedzimis otrs, trešais vai tālākais bērns.”⁴⁵

Ko te var grozīt? Padomju funkcionāri, protams, sola uzlabojumus. Tikšot labāk organizēta tirdzniecība, lai nebūtu jāstāv rindās un lai iepirkšanās aizņemtu mazāk laika. Jāuzlabojot sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumi, lai visi ēdieni nebūtu jāēd mājās. Jāorganizējo sabiedriskas veļas mazgātavas, un dzīvokļi jāapgādā ar saimniecības mašīnām. Un beidzot — jāpāraudzina vīri, lai tie uzņemtos daļu no mājas darbiem. — Redzams, ka tā ir programma gadu desmitiem, ja vien laiks atļauj tik ilgi gaidīt.

⁴⁵ C 9.7. 1964.

Dzīvokļu trūkums un urbānizācija

Padomju Latvijas presē bija lasāms, ka kāds sociologs izjautājis jauniešus, kas pēc laulību reģistrēšanas iznākuši no dzimtsarakstu nodaļas. Viņiem jautāts — kur jūs pēc laulībām domājat dzīvot. Tikai nedaudzi varējuši atbildēt, ka viņiem sagādāts savs dzīvoklis. Lielākā daļa paredzējusi apmesties vai nu pie vīra vai sievas vecākiem. Bet bijuši arī tādi, kas pēc laulībām turpinās dzīvot katrs par sevi, nereti jauniešu kopmītnēs. Bet daži pat vispār nav varējuši dot uz jautājumu pārdomātu atbildi.

Šis piemērs vien uzskatāmi rāda dzīvokļu trūkumu, kāds valda Baltijā, it sevišķi lielajās pilsētās. Jaunajai ģimenei, kam jāapmetas pie vecākiem, kas arī paši dzīvo saspīesti (oficiālā norma 9 m² uz iedzīvotāju vēl ir nākotnes cerība), nav iespējams domāt par bērniem. Un ja bērns ierodas, tad visi to sajūt kā apgrūtinājumu. Grūtības, kuŗu cēlonis ir dzīvojamās telpas trūkums, nereti noved pie ģimenes izjukšanas. Un kad pēc gadiem ilgas gaidīšanas dzīvokli beidzot izdodas iegūt, tad ģimene, ja vēl turas kopā, noskaņojusies dzīvot bez bērniem, vai arī iztiek ar vienu bērnu.

Arī visa jauno dzīvokļu celtniecība ir orientēta uz bezbērnu vai vienbērnu ģimenēm. Jaunbūvētajos 2 istabu dzīvokļos apdzīvojamā platība mēdz būt ap 30 m². Tā arī plānotāji ir nākotnei nostiprinājuši to ģimenes tipu, kas izveidojas krīzes ietekmē un pats par sevi ir viens no krīzes cēloņiem.

Asais dzīvokļu trūkums ir padomju ekonomiskās politikas sekas. Šo politiku īsumā var raksturot kā forsētas industriālizācijas un urbānizācijas politiku. Savienoto republiku vidū Igaunija un Latvija izceļas ar visaugstāko rūpniecībā nodarbināto iedzīvotāju daļu un ir visvairāk urbānizētās teritorijas. Igaunijā kopš sešdesmitajiem gadiem pilsētu iedzīvotāji sastāda 63 % un lauku iedzīvotāji 37 %, Latvijā attiecīgi 62 % un 38 %. Rēķina, ka Latvijā no 38 % lauku iedzīvotāju ap 12 % gan dzīvo laukos, bet strādā citās nozarēs nekā lauksaimniecībā. Tādā kārtā iedzīvotāji nodarbinātības ziņā tuvojas rietumu industrijas zemju struktūrai. Laika posmā 1950—1970. g. pilsētu iedzīvotāju skaits pieaudzis Latvijā par 596.000 personām, Igaunijā par 365.000 un Lietuvā par 842.000.

Visus gadus cilvēku pieplūdums pilsētās gan no laukiem gan no citām Padomju Savienības daļām ir bijis lielāks, nekā celtnieki spējuši sagādāt dzīvokļus. Kaut arī celtniecība pēdējos desmit gados strādājusi ar lielu jaudu, darba spēka vervētāji rūpniecībai arvien spējuši sagādāt vairāk darba roku, nekā celtnieki uzcelt dzīvokļus. Sekas, neskarot citus aspektus, ir smagi traucējumi iedzīvotāju dabīgās atjaunošanās procesā.

Padomju presē publicētas pārrunas par to, kā pārnākšana no laukiem uz pilsētu ietekmē ģimenes dibināšanu un ģimenes dzīvi. Jāatceras, ka pārnācēji parasti ir jauni ļaudis, no kuņiem var gaidīt un jāgaida pēcnācēji. Bet izrādās, ka jaunieši spiesti vairākus gadus dzīvot kopmītnēs. Jaunajām ģimenēm, ja tādas nodibinājas, ir mazāk pieejami bērnu dārzi un citas sociālās labierīcības nekā ilggadīgajiem pilsētniekiem. Pilsētās darba režīms ir noteiktāks nekā laukos un parasti neļauj apvienot darbu ar bērna pieskatīšanu. Bet bērnu dārzu ir par maz, un lielākajai daļai bērnu pieskatīšana jāorganizē pašai. Līdz ar pārnākšanu uz pilsētu pārtrūkst sakari ar vecāko paaudzi, kas paliek laukos. Tas pa daļai izskaidro, kādēļ laukos vēl arvien sastopam lielākas ģimenes, bet pilsētās tikai mazas ģimenes vai bezbērnu pārus. „Urbānizācija ir faktors, kas samazina dzimstību”, konstatēts kādā pētījumā.

Psicholoģiskie iemesli — neticība komūnismam

Daudzas pazīmes liecina, ka nātivitātes krīze Baltijā satur arī tādu elementus, kas dod pamatu runāt par neticību pastāvošai kārtībai un tās ideāliem. Ieskatīsimies situācijā sīkāk.

Padomju vara sakās sasniegusi sociālismu un atrodamies ceļā uz komūnismu. Komūnisms, kā to māca partijas dogma, ir pati augstākā cilvēku sabiedrības attīstības pakāpe, kuņā valda maksimālā demokrātija, humānisms, ko netraucē ne krīzes, ne kaņi, kur likvidēta apspiešana un ekspluatācija. Šī ideāla vārdā ir upurēts miljoniem cilvēku, gadiem ilgi ciests trūkums. Būtu dabīgi, ka sabiedrība gatavotos tik dārgi pirktai nākotnei. Cilvēka mūžs ir ierobežots. To, ko cilvēks nespēj saņemt pats, viņš novēl saviem bērniem. Bet ko rāda īstenība? Par bērniem kā skaistās nākotnes mantiniekiem runā tikai dzejnieki un propagandisti, tauta, turpretim, runā par šīsdienas priekiem un bēdām. Un šīsdienas programmā vadmotīvs ir — mēs iztīksim bez bērniem. Viņi taisa secinājumus savai dzīvei no tā, ko ik dienas redz sev apkārt.*

Neviens nenoliegs, ka materiālās labklājības līmenis pēckaņa gados uzlabojies. Vai tas sasniedzis priekškaņa līmeni brīvajā Latvijā, par to var būt dalīti ieskati. Bet ne maize vien ir svarīga. Cilvēki nevar saskatīt nekādas pazīmes tam, ka valsts iekārta gribētu un varētu

* 1968. gada laulības un ģimenes likumdošanas pamatos sacīts: „Padomju sievietei nodrošināti nepieciešamie sociālie un sadzīves apstākļi, lai viņa reizē varētu būt laimīga māte un arvien aktīvāk un radošāk piedalīties ražošanas darbā un sabiedriski politiskajā dzīvē”. Bet īstenībā tādām aprakstam neviens netic.

kļūt demokratiskāka, liberālāka, cilvēcīgāka. Vecās dogmas, kas bija spēkā Staļina laikā, tiek atzītas arī tagad. Domājot pilsonim arī grūti redzēt, ka padomju zemes nākotne varētu iztikt bez kariem un nemieriem. Ekspansijas un dominēšanas tieksmes neizbēgami rada konfliktus. Tāpēc runas par nākotnes komūnisma valsti tiek uztvertas kā metode pārvaldīt tautu, turēt to paklausībā un samierināt ar trūkumiem un skarbo un pelēko ikdienu.

Tāpēc dzīves filosofija ir — dzīvot šaidienai. Cilvēki meklē, kur labāk nopelnīt. Nekur strādnieki tik bieži nemaina darba vietu kā padomju zemē. Ir sasniegums, ka tagad to drīkst darīt, bet tas ka to dara tādā apmērā, ir reizē neuzticības votums pastāvošai kārtībai. Respekta trūkums pret valsts īpašumu ir vēl viena pazīme, kas citā formā izteic to pašu saturu. Nestabilitāte laulības dzīvē, par ko liecina ļoti augstais šķirto laulību skaits un nedzirdēti daudzie aborti, rāda to pašu mentālītāti. Plaši izplatītais alkoholisms arī liecina par tieksmi dzīvot tikai acumirklim un nerūpēties par nākotni.

Še aprakstītā mentālītāte sastopama ne tikai Baltijā, bet dažādās variācijās arī citur Padomju Savienībā. Bet Baltijā uz dzimstības līmeni iedarbojas vēl citi psiholoģiski faktori, kas sakņojas šo zemju vēsturē. Un šai ziņā Baltija ir īpatnējs piemērs.

Baltijas tautās ir augsti attīstīta un dzīva nacionālā apziņa. Atziņa, ka Baltijas valstis ir varējušas pastāvēt kā neatkarīgas starptautiski atzītas valstis, ir stiprs balsts šai apziņai. Tautām, kas spiestas cīnīties par savu nacionālo eksistenci, nacionālās piederības izjūta ir daudz asāka nekā tautām, kam šāda modrība jau sen vairs nav bijusi vajadzīga. Nacionālā apziņa saistīta ar nacionālo kultūru un tradīcijām. Tie ir elementi, kas vienu tautu atšķir no otras. Apzinīgie baltieši vēlas, lai viņu bērni būtu šīs kultūras tālāknēsēji un veidotāji. Bez šāda uzdevuma bērnu gādāšana daudzām ģimenēm var zaudēt nozīmi un attaisnojumu.

Un pašreizējā situācijā daudzus mātē žaubas, vai viņu bērni spēs iet to ceļu, ko vecāki viņiem iecerējuši. Viņi redz, ka jaunatne gan skolā, gan vēlāk sabiedrībā tiek atsvešināta no saviem vecākiem un viņu ideāliem. No viņiem pūlas izaudzīnāt komunistiskā imperiālisma karavīrus. Iejaukti cittautiešu masā, ne reti atrodoties tālu no dzimtenes, viņi vairs nespēs būt savas tautas piederīgie.

Illustrēsim sacīto ar kādu, varbūt, saasinātu, piemēru. Ja kāds spētu dziļi dievticīgiem vecākiem jau iepriekš pierādīt, ka viņu bērni kļūs par aktīviem ateistiem, tad vecāki, droši vien, izšķirtos bērnus vispār nesaukt pasaulē. Bet padomju iekārtā nav jābūt sevišķam gaišrēģim, lai nojaustu, ka tāds liktenis var piemeklēt ne vienu vien dievticīgu ģimeni. 1968. g. laulības likumā noteikts, ka vecākiem bērni jāaudzina saskaņā ar komūnisma cēlēju morāles kodeku. Vecāku tiesības

nevar realizēt pretrunā ar bērnu interesēm. Nepaklausīgiem vecākiem var atņemt vecāku tiesības.

Līdzīgas izjūtas, kā te reliģijas plāksnē, var valdīt arī nacionālajā plāksnē. Vienreiz tas var būt izšķirīgais arguments atteikties no bērniem, citreiz — tikai viens no komponentiem. Vienā gadījumā tas var būt skaidri apzināts, otrā — tikai neskaidri izjūsts. Tāpēc dzimstības pacelšana Baltijā iespējama tikai, reizē atjaunojot šo tautu pašapziņu, ticību nākotnei un tiesības.

Padomju demografijas politika

Ir vispār zināma patiesība, ka komunistu partija ar valdības aparāta un citu organu palīdzību dziļi ietekmē padomju pilsoņu dzīvi. Politiskā ģenerāllīnija sazarojas uz visām dzīves nozarēm un izpaužas rūpniecībā, lauksaimniecībā, izglītībā, sociālajā un daudzos citos novados. To zīnot, var likties maz ticams apgalvojums, ka par īpašu demografijas politiku Padomju Savienībā līdz šim bijis grūti runāt. Ar demografijas politiku mēs te domājam apzinātu rīcību ar nolūku ietekmēt iedzīvotāju skaita un sastāva attīstību iepriekš izplānotā virzienā. Izskaidrojums var būt tas, ka šai novadā lietas līdz šim kārtotājušās apmierinoši bez īpašas ietekmēšanas. Bet tā tas vairs nav.

Konstatējot demografijas politikas trūkumu, nav gribēts noliegt, ka padomju valdība reizēm ir rīkojusies arī demografijas novadā. 19 gadus bijuši aizliegti aborti. Otra pasaules kara beigās tika ieviestas ģimenes piemaksas un atbalsti, kā arī goda nosaukumi daudz bērnu mātēm. Jau ilgus gadus pastāv īpašs nodoklis neprecētiem un bez bērnu pāriem. Bet nodoklis nav smags apgrūtinājums, un atbalsti ir tikpat maz jūtams palīgs. N. Chruščovs, izklāstīdams 1961. g. savas nākotnes vīzijas, sacīja, ka tagad gan vēl ģimenēm jānesot galvenais smagums bērnu audzināšanā, bet divdesmitgadu plāna beigu posmā 75—80 % no izdevumiem segšot valsts. Tad ģimenēm vairs nebūšot jāraizējas par materiālo pusi.⁴⁶ D. C. Urlanis konstatē: „Padomju Savienībā vīriešiem un sievietēm atstāta individuāla brīvība ģimenes dzīvē: uz mūsu pilsoņiem nav nekāda spiediena no valdības puses”.⁴⁷

Bet ir pazīmes, ka šī *laissez-faire* politika var mainīties. Speciālajā literātūrā laiku pa laikam atrodam izteikumus, ka plānu realizēšana ir apdraudēta, jo dzīvā spēka pieaugums neseko paredzējumiem. At-

⁴⁶ B. C. Urlanis, 49. lpp.

⁴⁷ dto 70. lpp.

ticībā uz Latviju, piemēram, lasām: „Latvijas demografi izdarījuši provizoriskus aprēķinus par gaidāmo republikas iedzīvotāju skaitu 1975., 1980., un 2001. gadā. Šie aprēķini tika pamatoti uz hipotezi, ka saglabāsies pašreizējais iedzīvotāju atražošanās režīms (migrācija netika ņemta vērā). Rezultāti rāda, ka Latvijas iedzīvotāju skaits kādu laiku vēl augs, bet pēc tam sāks pakāpeniski samazināties. Tas tāpēc, ka pašreizējā dzimstības un mirstības attiecība nenodrošina pat iedzīvotāju vienkāršo atražošanu, par skaita augšanu nemaz nerunājot.”⁴⁸

Līdzīgi apstākļi pamazām iestājas arī citos Padomju Savienības novados. Var izrādīties, ka iedzīvotāju pārvietošana, migrācijas diriģēšana vairs nespēj problēmu atrisināt, un valdībai nāksies ķerties pie aktīvas demografisko procesu regulēšanas. Noslēdzot savu referātu starptautiskā demografu simpozijā Varnā (Bulgarijā) 1968. g. septembrī, viens no referentiem, A. J. Kvaša, sacīja: „Mūsdienās sabiedrība spēj ar piemērotas demografiskas politikas palīdzību iedarboties uz nativitātes procesu ar nolūku radīt vēlamo dzimstības līmeni. Šis līmenis būs tāds, kas atbildīs tiklab individuālās ģimenes, kā arī sabiedrības interesēm”.⁴⁹ Tas izklausās vienkārši, bet nepavisam tā nav.

Padomju politiskā vadība stāv dilemmas priekšā, vai reģionāla demografiska politika ir vēlama un vai tā ir iespējama. Līdz šim likumi šai novadā bijuši vispārīgi, ar vienādu saturu piemēroti visā Padomju Savienībā. Bet dzimstība un citas ar nativitāti sakarā stāvošis parādības ir ļoti atšķirīgas dažādās Padomju Savienības daļās. Loģika saka, ka soļi, ja tādus gribētu spert būtu jāpiemēro katrā teritorijā valdošajām īpatnībām. Citiem vārdiem — būtu vajadzīga reģionāla politika. Bet vai dogma tādu pieļauj?

Minēsim kādu ilustrāciju. Kāda Latvijas valsts plāna komisijas darbiniece intervijā izteikusi, starp citu, šādus ieskatus: „Manuprāt vajadzētu izlemt jautājumu par tiešiem materiāliem stimuliem... Mūsu republikai tas ļoti svarīgi... Labāk būtu, ja mātes nestrādātu, kamēr bērns sasniedz pilnu 3 gadu vecumu. Īsāk izsakoties, jārada materiālā bāze dzimstības palielināšanai”.⁵⁰ Ievest kārtību, kas dotu mātēm iespēju līdz 3 gadiem audzināt savus bērnus, valsts varbūt spēj kādā mazākā teritorijā, bet ne visā zemē, kur gadā dzimst ap 4 milj. bērnu.

Komunistu propagandā vienmēr uzsvērts princips, ka visām tautām

⁴⁸ ZT 1972. g., Nr. 2, 37. lpp.

⁴⁹ „Faktori rožđajemosti” Sbornik statjei, pod redakciji A. G. Volkova, Moskva 1971, 87. lpp.

⁵⁰ ZT.

Padomju Savienībā ir vienlīdzīgas tiesības. Ir jautājums, kā šīs tiesību vienlīdzības princips būtu piemērojams šādā gadījumā. Varētu sacīt, ka vienai tautai nevar piešķirt materiālas priekšrocības, kādas nebauda citas. Bet tas nozīmētu, ka tautām, pret kužām vēsture bijusi neželīgāka un kam tagad maza dzimstība, nevar palīdzēt, tām lēnām janomirst. Vienlīdzības vārdā tiktu favorizētas lielās tautas, un liegta palīdzība vājākām.

Istenībā Baltijas tautām nav vajadzīga materiālā palīdzība, bet vienīgi tiesība pašām lemt, kā atrisināt savus aktuālos jautājumus. Bet arī tas būtu Maskavai smags upuris, būtu jāupurē princips par savu likumu un politikas universālītāti.

ASIMILĀCIJA

Asimilācijas un konsolidācijas jēdzieni

Ar asimilāciju mēs domājam procesu, kad cilvēki dažādu apstākļu ietekmē atmet savu sākotnējo tautību un sāk skaitīt sevi par piederīgiem kādai citai tautībai. Tāds lēmums parasti nenāk pēkšņi, bet ir noslēgums ilgām procesam. Nereti process iesākas vienā paaudzē, bet noslēdzas otrā vai trešā. Starplaikā iespējams vērot pazīmes, kas norāda uz tādu iznākumu.

No tā, ka process ir ilgstošs, vien jau izriet, ka vēl nevar būt pieejami droši pierādījumi par asimilācijas rezultātiem Baltijā. Bet iespējams apstāties pie dažiem apstākļiem, kas asimilācijas procesā svarīgi, piem., pie valodas jautājuma, jautām laulībām un beidzot — pie minoritāšu tiesībām. Paralleli tam gribam attēlot vispārējo fonu šai problēmai.

Dažāda veida asimilācijas procesi šodien sastopami visā pasaulē. Dažādu tautību ieceļotāji lielajās aizokeana imigrācijas zemēs agrāk vai vēlāk pieņem tur valdošās paražas un valodu, viņi asimilējas. Bet ir dziļa principiāla atšķirība starp šo visiem pazīstamo modeli un to, kas notiek Padomju Savienībā. Pirmkārt: padomju iekārtā asimilācijas draudi vēršas pret tautām, kas dzīvo savā zemē kopš daudzām paaudzēm un, varbūt ir pirmie zināmie šīs zemes iedzīvotāji. Otrkārt: kamēr parasti asimilācijai pakļaujas ienācējs, tikām padomju iekārtā krievu tautības ienācējs ir tas, kas asimilē pamattautu. Treškārt: arī tad, ja daudzi miljoni ieceļotāju imigrācijas zemēs atmet savu agrāko tautību, ar to pasaule nekļūst nabagāka, neviena kultūra tāpēc nav iznīkususi, bet gan kāda jauna nākusi klāt. Padomju Savienībā, turpretim, ar katru pārkrievoto tautu pazūd kāda kultūra, kas nekur citur vairs nav sastopama un nav atjaunojama. Tā pasaule kļūst nabagāka.

Padomju Savienības teritorijā dzīvo daudz tautu. 1926. g. tautas skaitīšana aptvēra 194 dažādas tautas, etniski patstāvīgas grupas un minoritātes. 1959. g. skaitīšanā to skaits bija 109. 1970. g. skaitīšanā 91 tautai vai etniskai vienībai bija vairāk par 10.000 cilvēku katrai.⁵¹

⁵¹ VSt 1972, Nr. 5.

Skaitis, kā redzams, samazinās. Padomju demografi apgalvo, ka tas izskaidrojams nevien ar asimilāciju, bet arī ar tautu konsolidāciju.

Par konsolidāciju sauc procesu, kad ciltis, kam kopīgas iezīmes, apvienojas vienā tautā, izveido savu kopīgu rakstu valodu, sāk sevi apzināties par vienu tautu. Pēc oktobra revolūcijas šādu konsolidācijas procesu esot piedzīvojušas vairāk desmit tautas Padomju Savienības teritorijā. Tas pierādot, ka padomju vara neapspiež mazās tautas, bet palīdz tām attīstīties. Bet tas, protams, nepasarga tās vēlāk no rusifikācijas. Konsolidācija, protams, ir saistīta ar asimilāciju, t.i. atšķirību atmešanu starp radniecīgām ciltīm, pulcēšanos ap kopējām vērtībām. Te jāuzsver, ka Baltijas tautām — igauņiem, latviešiem, lietuviešiem, konsolidācija jau ir tālā pagātnē. Turpretim asimilācija parastajā nozīmē ir akūts temats arī šīsdiens Baltijā.

Vieglāk asimilējamās grupas

No asimilācijas profitē galvenā kārtā krievu tauta. Par to liecina šādi skaitļi. Pēc 1970. g. skaitīšanas datiem Padomju Savienībā bijis 129,0 milj. krievu tautības iedzīvotāju (no iedzīvotāju kopskaita 241,7 milj.) t.i. 53,4 %. Neraugoties uz pārdzīvotājiem 2 pasaules kaņiem, uz revolūciju un asiņainu pilsoņu kaņu, badu un vajāšanām, krievu tauta ir ārkārtīgi pavairojusies. 1897. g. tautas skaitīšanā tika reģistrēti 55,4 milj. krievu, bet 1959. g. — 114,1 milj. Kaut arī agrāk krieviem dabīgais pieaugums bija augstāks nekā tagad, tāds liels lēciens nebūtu bijis iespējams, ja krievi nebūtu asimilējuši lielu skaitu citu tautu iedzīvotāju. Salīdzinājumam var minēt, ka 1897. g. bijis 1,43 milj. latviešu un 1,0 milj. igauņu (par lietuviešiem trūkst drošu ziņu), bet 1970. g. — atkal 1,43 milj. latviešu un 1,0 milj. igauņu. Te laiks stāvējis uz vietas.

Visvieglāk asimilācijai padodas tādu tautu piederīgie, kam Padomju Savienībā nav sava oficiāli atzīta administratīva un kultūras centra. Te ietilpst žīdi (1970. g. 2,2 milj), poļi (1,2 milj), bulgāri (0,4), grieķi (0,3), ungāri, rumāņi, somi, un arī vācieši (1,8 milj), kam tāds centrs bija, bet tika likvidēts. Šādas minoritātes nesapņem valsts atbalsta, tām trūkst savu nacionālo skolu, savas preses un literatūras. Poļiem, ungāriem gan ir skolas, bet tikai lielajās koncentrācijas vietās. Iedzīvotāju pašu iniciatīva nav atļauta.

Ka šīs minoritātes ir ceļā uz pārtautošanos, to rāda apstākļi, ka krietna daļa no šiem cilvēkiem vairs neuzskata savas tautības valodu par savu mātes valodu. Viņiem tautība ir vairs tikai etniskās izcelšanās deklarācija, bet dzīve norit citas kultūras — parasti krievu — lokā. Oficiālā statistika saka, ka 1970. g. no savas tautas valodas atteikušies poļi — 67,5 %, grieķi 60,7 %, somi 49 %, vācieši 33,2 %

u.t.t. Izņēmums ir ungāri, kur šis skaitlis ir zems — 3,4 %, un tam ir sevišķs izskaidrojums.

Otra viegli asimilējama grupa ir izceļotāji, kas piespiesti vai brīvprātīgi atstāj savu nacionālo teritoriju, lai nomestos uz dzīvi citur Padomju Savienībā. Arī viņiem vairs nav iespēju aktīvi dzīvot līdzī savas tautas kultūras dzīvei, mācīt skolā bērnus mātes valodā, izdot savus laikrakstus. Pārceļotāju stāvoklis daudz neatšķiras no minoritāšu stāvokļa. Viņiem, varbūt, vieglāk uzturēt sakarus ar savu dzimteni, bet tie nevar aizstāt aktivitāti uz vietas. Arī te privāta iniciatīva nav atļauta, un valsts nacionālām vajadzībām nedod ne naudu, nedz svētību.

Tā tas nav bijis vienmēr. Pirmajos pēcrevolūcijas gados ārpus dzimtenes Krievijā dzīvojošie latvieši uzrādīja lielu rosību kultūras laukā. Tāpat tas bija ar citu tautību grupām. Pastāvēja nacionālas skolas, grāmatu apgādi, iznāca laikraksti, strādāja profesionālas teātra trupas un kori, kas apceļoja latviešu kolonijas. Šo laikmetu arī tagad apraksta padomju vēsturnieki. Bet aprakstus noslēdz lakonisks konstatējums: „Dienžēl, latviešu kultūras attīstības straujo procesu trīsdesmito gadu otrā pusē pārtrauca personības kulta apstākļi”.⁵² Kādēļ šie apstākļi valda arī vēl tagad, tam velti meklēt atbildi.

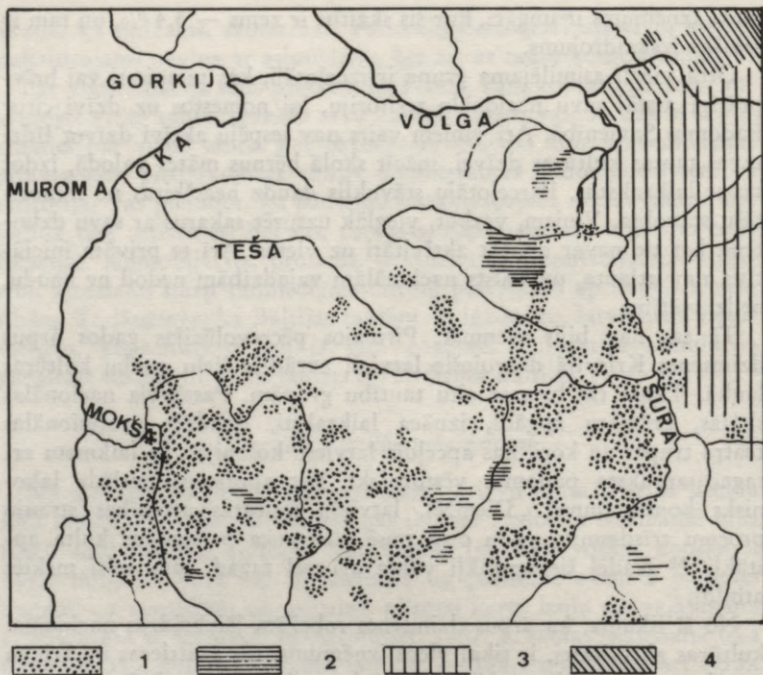
No šī likuma, ka ārpus dzimtenes robežām jāizbeidzas nacionālai kultūras aktivitātei, ir tikai viens izņēmums: tas neattiecas uz krievu tautības pārceļotājiem. Viņiem arī jaunajās dzīves vietās ar valsts līdzekļiem tiek organizētas skolas, teātri, vietējie laikraksti. Šo aktivitāti atbalsta radio raidījumi, televīzijas pārraides, krievu filmas.

Ja kādā teritorijā ieceļo bez krieviem vēl arī citu tautību ieceļotāji, tad viņi, kaut arī nākdami no citām kultūrām, parasti piesliesies krievu kultūras pasākumiem nevis vietējo iedzīvotāju kultūras darbam. Tam vairāki iemesli. Daudziem ar krievu kultūru jau agrāk būs bijusi kāda saskare, kamēr vietējā kultūra var būt pavisam nepazīstama. Krievu kultūras devums var likties arī bagātāks, daudzpusīgāks nekā vietējās mazās tautas iespējas. Sekas ir tās, ka pārceļotāji, arī nebūdami krievi, parasti veicina jaunās vides rusifikāciju.

Autonomo republiku penetrācija

Padomju Savienība sastāv no 15 savienotajām republikām. Lielākā no šīm 15 ir Krievijas Federācija (130, 1 milj. 1970. g.). Šai fede-

⁵² PLK, 1967. g., Nr. 8.

Tautas Volgas-Okas telpā.

1. Mordvini. 2. Tatāri. 3. Čuvaši. 4. Marīci. Krievu apdzīvotai platībai atbilst kartes baltais pamatlaukums.

rācijā savukārt ietilpst autonomas republikas un apgabali. Autonomām republikām ir mazāk tiesību nekā savienotajām republikām. Arī šais teritorijās kādreiz dzīvojušas nekrievu tautas. Bet tās bijušas ilgāku laiku pakļautas krievu infiltrācijai, un to spēja pretoties bijusi mazāka.

Tagad krietna daļa no t.s. autonomajām republikām ir tikai tukša čaula. Cilvēki, kas sevi uzskata par attiecīgās tautas piederīgiem, sastāda vairs tikai nelielu daļu no autonomās republikas iedzīvotājiem. Ekstrēms piemērs ir Karelijas autonomā republika, kur kareļi pēc 1970. g. tautas skaitīšanas datiem sastādīja tikai 11,8 % no iedzīvotāju kopskaita. Bet ir vēl citas republikas, kur stāvoklis tikai nedaudz labāks: Burjatijas autonomā republikā pamattautas iedzīvo-

tāji sastāda 22,0 %, Baškīrijas 23,4 %, Komi 28,6 %, Udmurtijas 34,2 %, Kalmīkijas — 41,1 %, un tālāk rinda citu republiku, kurās pamattautas daļa ir zem 50 %. Augstākā koncentrācija ir Čuvašijas autonomajā republikā — 70 %.

Kas tad ir pārējie iedzīvotāji šādās vārda pēc autonomajās republikās? Tautību katalogs būs garš un katrā vietā mazliet atšķirīgs, bet galvenais elements ir krievu tautības iedzīvotāji. Augstāk pieminētajās autonomajās republikās krievi sastādījuši: Karelijā 68,1 %, Burjatijā 73,5 %, Baškīrijā 40,5 %, Komi republikā — 53,1 %, Kalmīkijā 45,8 %, Mordvinijā 58,9 %, Jakutijā 47,3 % u.t.t.

Mazo autonomo tautu uzsūkšana krievu tautā jau vairāk gadsimtus notiek apmēram pēc viena un tā paša parauga. Šo tautu teritorijā ilgstoši ieceļo krievi un nometas tur uz dzīvi. Sākotnēji nacionāli viengabalainā telpa arvien vairāk saskaldās, līdz pamattauta sastopama vairs tikai atsevišķās oazēs ieceļotāju masas vidū. Šo procesu viegli iedomāties, aplūkojot karti par tautām Volgas — Okas telpā. Karti sagatavojuši padomju zinātnieki pēc 1959. g. tautas skaitīšanas datiem. Mordviešu apdzīvotā telpa sastāv vairs tikai no atsevišķām salām uz krievu apdzīvotās telpas fona, kamēr čuvaši vēl laicam saglabājuši savas teritorijas viengabalainību.

Šāds pat liktenis ar laiku sagaida arī t.s. savienotās republikas, ja tās nespēs pretoties infiltrācijai un asimilācijai. Uz šī fona skatāma arī Baltijas tautu problēma.

Baltijas valstu iedzīvotāju nacionālais sastāvs

Dati par iedzīvotāju nacionālo sastāvu sniegti tabulā Nr. 10. Tur redzams iedzīvotāju skaits absolūtos skaitļos gan pirms kara, gan tautas skaitīšanās padomju varas laikā (1959. g. un 1970. g.). Tālāk relatīvie skaitļi procentos izteic, kādu daļu no kopskaita sastāda katra tautība. Redzams, piemēram, ka, salīdzinot ar pirmskara laiku, igauņu relatīvais svars savā zemē sarucis no 88,1 % uz 68,2 %, latviešu no 75,5 % uz 56,8 %, lietuviešu no 83,7 % uz 80,1 %. Kaut arī pirmskara un pēc kara gadu skaitļi nav tieši salīdzināmi teritorijas grozījumu pēc, tie tomēr raksturo tendenci un situāciju. Ārkārtīgi pieaudzis krievu tautības iedzīvotāju skaits un relatīvais svars.

Baltijā pēdējos gadu simteņos blakus pamattautai vienmēr dzīvojuši arī citu tautību iedzīvotāji. Varētu teikt, ka Baltijas tautas ir pieradušas pie minoritātēm. Tas, varbūt, ir viens no izskaidrojumiem, kādēļ neatkarības laikā Baltijas valstu likumi paredzēja minoritātēm

plašu kultūras autonomiju un nodrošināja zemāko un vidējo izglītību mātes valodā.*

Daļa no toreizējām minoritātēm vairs šodien Baltijā nedzīvo. Vācieši, ar maz izņēmumiem, otrā pasaules kara sākumā pārcēlās uz dzīvi Vācijas toreizējās robežās. Liela daļa no žīdiem tika iznīcināti vācu okupācijas gados (1941—1944/45). Statistika arī tagad Baltijā uzrāda žīdu tautības iedzīvotājus, bet lielākā daļa no tiem ieceļojuši Baltijā no Krievijas pēc kara. Turpretim no pirmskara laikiem palicis zināms slānis krievu, poļu, baltkrievu, kuŗu saistības ar pamattautu ir dziļākas nekā jaunajiem ieceļotājiem. Jauna minoritāte ir ukraiņi, pirms kara viņu skaits bija nenozīmīgs.

Padomju statistika dod datus par iedzīvotāju valodu, kuŗi izlietājami nacionālo attiecību analīzei. Skaitīšanās konstatētas, starp citu, trīs pazīmes: tautība, dzimtā valoda un citu valodu prašana. Parasti tautība un dzimtā valoda sakrīt, bet ne vienmēr. Ir redzams, ka apziņa par piederību kādai tautībai ir saglabājusies arī tad, kad dzimtā valoda bijusi cita. Šāds stāvoklis visvieglāk var rasties jauktas tautības laulībās.

Cilvēks var sevi uzskatīt, piem., par latvieti, ja tēvs bijis latvietis, bet māte krieviete, un ģimenē runāts krieviski. Šāda persona ar citu tautību nekā mātes valodu parasti prot arī savas tautības valodu. Bet statistikā ir saskatāmi arī gadījumi, kad cilvēks savas tautības valodu vairs neprot. Tādā gadījumā tautības apzīmējums ir bez dziļāka satura. Šo atšķirību starp tautību un dzimto valodu, kombinētu ar savas tautības valodas prašanu, varam izlietot par mērauklu asimilācijas mērīšanai.

Saskaņa starp tautību un dzimto valodu ir augsta visām trim Baltijas tautām: igauņiem Igaunijā 99,2 %, latviešiem Latvijā 98,1 %, lietuviešiem Lietuvā 99,5 %. Kaut arī pati par sevi neliela, tomēr redzamākā atšķirība ir latviešiem Latvijā, kur 24.705 latvieši par savu dzimto valodu minējuši krievu valodu un 948 vēl kādu citu valodu. No viņiem 11.741 tomēr prot arī latviešu valodu. Aplūkojot šos skaitļus tuvāk, atklājas, ka no šīs grupas 9.650 personas ir vecumā līdz 15 gadiem. Tad jāatceras, ka tautas skaitīšanas instrukcijā teikts: „Bērnu tautību un dzimto valodu nosaka vecāki. Tajās ģimenēs, kur tēvam un mātei ir dažādas tautības un vecākiem pašiem grūti izšķirties par bērnu tautību, priekšroka dodama mātes tautībai”.⁵³ Šeit darīšana tātad ar jaukto laulību bērniem.

⁵³ E. Āboliņš u.c. „1970. gada tautas skaitīšana Latvijas PSR”, Rīgā, 1969, 60. lpp.

* Minoritāšu likumi Igaunijā aprakstīti grāmatā Tore Modeen „The International Protection of National Minorities in Europe”, Ābo, 1969, 146. lpp.

Izlietājot datus par tautības saskaņu ar dzimto valodu, izstrādāta tabula Nr. 11. No šiem datiem var secināt par Baltijas republikās dzīvojošo minoritāšu nacionālo seju. Krieviem saskaņa starp savu tautību un dzimto valodu ir augsta, asimilācija tos tikpat kā neskar. Baltkrievi ir stipri rusificēti, pie tam visvairāk Igaunijā, kur šī minoritāte konstituējusies pēckara gados. Tas pats sakāms par ukraiņiem, kas arī ir jauna minoritāte Baltijā. Poļu minoritātei Lietuvā ir cita seja nekā Latvijā un Igaunijā. Lietuvā tai ir skolas un kultūras aktivitātes, kas var izskaidrot ciešāku turēšanos pie savas tautības. Valodas ziņā žīdi ir stipri rusificēti, bet Lietuvā un Latvijā tiem ir savs atbalsts pagātnes tradīcijās. Somi Igaunijā bieži piesienas igauņiem. Ja iedomātos it kā konkurenci par minoritāšu piesaistīšanu vai nu krievu vai arī vietējai baltiešu valodai, tad šai konkurencē krievi ir daudz stiprākās pozīcijās.

Sacīto apstiprina arī skaitļi par to, kādā mērā minoritātes Baltijā prot vietējo valodu. Šeit tātad runa tikai par valodas prasību, ne par dzimto valodu, kā iepriekšējās analizēs. Visvairāk to prot žīdi: 20—33 %, vismazāk ukraiņi un baltkrievi: 3—12 %. Krievu minoritātē 100 % ir svarstīgs, Igaunijā 13 %, Latvijā 17 % un Lietuvā 31 %. Var pieņemt, ka te svarīgi divi faktori: viengabalaināka nacionālā vide Lietuvā spiež ieeļotājus vairāk mācīties vietējo valodu, bet svarīgi arī, cik plašs ir slānis no priekškaļa gadiem. Poļiem ir augsts vietējās valodas pratēju skaits Latvijā (23 %) bet daudz zemāks Lietuvā (11 %). Somi Igaunijā lielā mērā prot igauņu valodu (32 %).

Valoda tautas dzīvē

Valodu mēs parasti uztveram tikai kā sazināšanās līdzekli. Bet tā ir tikai lietas ārpuse. Kopēja valoda rada arī kopīgus pasākumus. Ar valodas palīdzību rodas un saglabājas tautas kultūra. Valoda ir atslēga, kas rada iespēju iepazīties ar agrāko paaudžu dzīvi un mudina skatīties nākotnē.

Mēs nedomājam, ka svešas valodas prasība un lietāšana atrauj cilvēku savai tautībai. Nevar būt iebildumu, ka baltieši mācās krievu valodu tāpat kā jebkuŗu citu svešvalodu, un lietā to tad, kad rodas vajadzība. Bet lieta ir citāda, ja mēģina iznīcināt atšķirību starp mātes valodu un svešvalodu, ja izdzēš apziņu, ka viena no tām ir svešvaloda. Ja tas izdodas, tad gan saite ar savu tautu kļūst vaļīgāka un var pavisam pārtrūkt.

Ja kāds apzināti izvēlas tādu ceļu, tad tā ir viņa brīva griba un neņemama cilvēku tiesība. Turpretim jāprotestē ir tad, ja tādu ceļu uzspiež tautām ar varu un viltu. To panāk, piemēram, radot apstāk-

ļus, ka krievu valoda jālietā arī tad, kad tas ir pretrunā ar sadzīvē pieņemtiem likumiem un tradīcijām. Par to stāstīs tālākie piemēri.

Savu nostāju mēs gribam paskaidrot ar šādu piemēru. Ja mēs ceļojam uz ārzemēm, tad mums liekas pašsaprotami, ka tur mēs pūlamies runāt tai valodā, kāda tur parasta, vai kādā citā valodā, ko tur saprot. Ja pie mums atbrauc ciemiņš no citas zemes, mēs sagaidām, ka viņš turēsies pie tāda paša principa. Ja tomēr gadās, ka mēs ciemiņa valodu zinām, bet viņš mūsu valodu nezina, tad nav šķēršļu sarunāties ar ciemiņu viņa valodā. Bet šis princips derīgs tikai tik ilgi, kamēr viņš ir ciemiņš. Ja viņš apmetas pie mums uz dzīvi, tad mēs gaidām, ka viņš pamazām sāks mācīties mūsu valodu. Arī uz viņu attiecas atziņa, ka svešas valodas prašana nekādu kaiti nedara. Mēs, protams, neprasām, lai viņš mūsu valodu sāktu uzskatīt par savu mātes valodu. Ja viņš savu ciemiņa privilēģiju grib izmantot bezgalīgi, tad mēs sakām, ka viņš mūsu sabiedrībā negrib iekļauties. Tad ir labāk šķirties. Būtu ačgārnība un garīga pašnāvība sākt pieskaņoties ciemiņa gribai un prasībām. Tā uz šo jautājumu skatās visā pasaulē, izņemot rusifikācijai pakļautajās zemēs. Vienīgi imperiālisti un kolonisti agrākos gadu simteņos uzspieda vietējām tautām savu valodu.

Jautājums par valodu tiesībām nav prestiža jautājums, bet jautājums par dzīvi vai nāvi. Valoda, lai tā varētu pastāvēt un attīstīties, ir arī jālietā, pie tam visās dzīves jomās. Sašaurinot valodas lietāšanas apjomu, aizstājot to vienā vai otrā nozarē ar svešvalodu, mēs nocērtam dzīvam kokam zaru, kas vairs nekad neataugs, bet gan veicinās visa koka bojā eju. Valoda ar sašaurinātu lietāšanas apjomu kļūst par sava veida bērnu valodu ar mazu vārdu krājumu un nepilnīgām izteikšanās iespējām.

Tālāk dosim pārskatu par stāvokli valodu lietāšanā šodien Baltijas republikās. Piemēri iegūti galvenokārt no Latvijas un Igaunijas.

Oficiālā sfaira

Visa oficiālā valsts dzīve, viss politiskais un administratīvais darbs notiek krievu valodā. Krieviski runā republikas augstākajā padomē. Arī republikas komunistu partijas, arodbiedrību un komjaunatnes kongresi notiek krievu valodā. Tāpat uzrunas svētkos un citos svinīgos gadījumos teic krieviski. Republikas augstākās amatpersonas — partijas pirmais sekretārs, ministru padomes priekšsēdētājs, augstākās padomes prezidija priekšsēdētājs — un vēl daudzi citi, gan skaitās latviešu vai igauņu tautības, bet dzimuši un auguši Krievijā.* Baltijā

* Skat. tabulu Nr. 12.

viņi ieradušies pēc partijas norīkojuma. Jautājot vietējiem iedzīvotājiem, vai piem., Latvijas vadītājas personas prot latviešu valodu, parasti saņem atbildi: es domāju, ka prot, — labāk vai sliktāk — bet neesmu ne reizes dzirdējis viņus uzstājamies latviski.

Iestāžu darbs, tiklab augstāko kā zemāko, parasti norit krievu valodā. To uzskatāmi izteic šāds fakts: kur, piem., kantori 10 rakstāmmašīnas, 9 ir krievu valodā un tikai 1 latviešu valodā. No krievu tautības darbiniekiem neprasa, lai viņi prastu latviski. Turpretim latviešu tautības darbiniekiem jāprot krieviski. Iestāžu apmeklētājiem parasti izdodas savu lietu celt priekšā arī tad, ja viņš runā tikai latviski; ja lieta kārtojama ar krievu tautības darbinieku, kas pats latviski neprot, tad pieaicina par tulku kādu latviešu darbinieku, tādi parasti atrodami visās iestādēs. Bet ir arī izņēmumi, kad tulks jāņem līdzī no ārpuses. Gados vecākiem cilvēkiem iestādēs parasti nepārmet, ja viņi neprot krieviski, bet jaunajiem liek saprast, ka krievu valoda jāzina.

Dokumentu formulāri parasti ir iespiesti vietējās un krievu valodā, bet tos bieži izpilda tikai vienā valodā, kā rakstītājam ērtāk. Pases tiek izrakstītas abās valodās. Darba dokumentus visbiežāk raksta tikai krieviski, jo administrācijā, tiklab uzņēmumos kā iestādēs, pārsvarā nodarbināti krievi. Personāla administrācija tiek uzskatīta par uzticības amatu.

Tiesas darbojas gan latviešu, gan krievu valodā. Atkarībā no tā, kādā valodā tiesāšana notiks, lietu nodod vai nu latviešu vai krievu tiesnesim. Likumi vispirms pieejami krievu valodā, pēc tam tos pakāpeniski pārtulko arī latviski.

Valoda darba vietās

Visās darba vietās strādā tiklab latviešu kā krievu tautības strādnieki. Ir daudzas rūpnīcas, kur krievu strādnieki skaita ziņā ir pārsvarā. Zemākā darba vadība — meistari, inženieri — var būt gan krievu, gan latviešu tautības. Kā šādā kolektīvā notiek sazināšanās savā starpā?

Latviešu strādnieki savā starpā parasti sarunājas latviski. Ja, turpretim, kāda jautājuma apspriešanai sapulcējas viss kolektīvs, tad runā tikai krieviski. Latviešu strādnieks, kas krieviski nevar pietiekami labi izteikties, jūtas spiests ciest klusu. Latviešu meistari ar latviešu strādniekiem runā latviski, bet ar krievu tautības strādniekiem — krieviski. Ja meistars nevarētu darbu vadīt arī krieviski, tad viņš nevar būt par meistarū. Krievu tautības meistars runā tiklab ar latviešiem kā krieviem krieviski. Ja latviešu strādniekam būtu grūtības saprast krievu meistarū, viņš var lūgt kādu latviešu darba biedri palīdzēt. Jo augstāk skatāmies uzņēmuma administrācijā, jo vairāk

dominē krievu valoda. Ekonomiskos plānus, pārskatus, aprēķinus raksta krieviski, tehnisko dokumentāciju sagatavo krieviski, personnāla daļa lieto galvenokārt krievu valodu. Uzņēmumu vadītāji, direktori var būt gan vienas, gan otras tautības, biežāk tomēr krievi nekā latvieši.

Darba vietās svarīga loma arodbiedrību funkcionāriem, jo strādniekiem ar tiem jākārto sociālās labklājības jautājumi. Ir lielas grūtības, ja šādā amatā ieceļ krievu, kas neprot latviski. Bet te nevar būt arī latvietis, kas neprot krieviski, jau tāpēc vien, ka dažādās direktīvas un dokumentācija parasti ir krievu valodā.

Veikalā

Ja latvietis iepērkas veikalā, tad nereti gadās, ka viņu apkalpo pārdevēja, kas latviski neprot. Varētu iedomāties lietu nokārtot tā, ka pasauktu citu pārdevēju, kas latviski prot. Bet praktiski tas nav izdarāms, jo veikalos ir gaŗas rindas, pārdevēji ļoti aizņemti. Iepirkšanās notiek šādi. Prece iepriekš jāpieprasa pārdevējam, kas izraksta kases zīmi. Ar šo zīmi kasē jāsamaksā nauda, un pēc tam pircējs var saņemt preci. Visās 3 operāciju vietās jāstāv rindā. Ja beidzot atklājas, ka valodas neprašanas dēļ nopirkta nepareiza prece, tad vēlreiz jāstāv 3 rindās, lai kļūdu izlabotu. Praktiski tas nozīmē to, ka latviešu pircējs ar krievu tautības pārdevēju cenšas runāt krieviski, lai izbēgtu no pārpratumiem. Brīvas konkurences apstākļos pircējs izvēritos iet veikalā, kur viņam var rasties grūtības. Bet padomju pircējam arī šai ziņā nekādas izvēles iespējas nav.

Uz ielas

Nereti konflikti rodas, prasot pretimnācējam ceļu vai padomu. Krievi sūdzas, ka uz ielas latvieši nelabprāt atbild krieviski: uzrunātais atbildot „krieviski neprotu” un ejot tālāk. Bet arī latvieši sūdzas par krievu nelaipnību, nereti varot dzirdēt atbildi „runā krieviski”. Tāpēc novēroti mēģinājumi pielaikoties: latvietis novērtē pretimnācēju par krievu un prasa ceļu krieviski. Vēlāk izrādās, ka arī uzrunātais ir latvietis, un abi dusmojas, ka bijuši spiesti lauzīties svešā valodā. Dzirdēti stāsti par boikotu pret krieviem, kas latviski prot, bet prasa, lai viņam atbild krieviski.

Prese

Partijas un valdības vārdā Baltijā ikvienā republikā iznāk divi t.s. republikāniskie dienas laikraksti: viens vietējā valodā, otrs krievu

valodā. Katrs no tiem sagatavo savu saturu. Līdzīgi tam arī jaunatnei ir divi laikraksti, viens vietējā valodā, otrs krievu valodā. Arī šeit katrs sniedz lielākoties savu materiālu. Provincas pilsētās iznāk lokālie vai rajonu laikraksti, no tiem lielākā daļa vietējā valodā, mazākā daļa krievu valodā. Speciālie, piem., arodu laikraksti vienā un tai pašā numerā dažus materiālu sniedz krievu, citu vietējā valodā.

Līdzīga aina ir arī ar žurnāliem. Daži žurnāli iznāk paralēli vietējā un krievu versijā. Tāds ir, piem., ideoloģiskiem jautājumiem veltītais komunistu partijas mēnešraksts. Citi žurnāli sniedz dažus rakstus latviski, dažus krieviski.

Šeit bija runa par republikās uz vietas iespiesto presi. Bet liels skaits laikrakstu un žurnālu krievu valodā tiek ievesti no lielajiem Krievijas centriem. Tā laikraksti „Pravda” un „Izvestija” jālasa dažādu pakāpju amatpersonām, partijas darbiniekiem un vispār inteliģencei, kam jāseko notikumiem visas savienības apjomā. Šie laikraksti atrodami darba vietās, bibliotēkās, uzgaidāmās telpās. Tāpat laikraksts „Trud” jālasa arodbiedrību darbiniekiem. „Literaturnaja Gazeta” izplatīta starp kultūras darbiniekiem, tāpat daudzi citi krievu žurnāli.

Kultūras dzīve

Baltijas republikās ik gadus uzņem uz vietas vienu vai dažas mākslas filmas. Tām ierunā tekstu gan vietējā valodā gan krieviski. Tādā gadījumā daži kino rāda versiju vietējā valodā, citi — krievu. Sekojot šai kārtībai, rezultāts ir tas, ka arī kaimiņu republikās, piem., Igaunijā vai Lietuvā — uzņemtās filmas Latvijā parādās krievu valodā. Kinorepertuārs lielākoties tomēr sastāv no Krievijā uzņemtām filmām, un tās ir krievu valodā. Tādā gadījumā uzraksti dod sarunu tulkojumu vietējā valodā. Rietumos uzņemtās filmas rāda reti, un tās mēdz būt ierunātas ar krievu tekstu. Prasība demonstrēt rietumu filmas oriģinālvalodā nav tikusi uzklautā.

Latviešu teātri visus uzvedumus sniedz tikai latviešu valodā, arī tad, ja spēlē krievu lugas. Bet mikrofonos ir iespējams dzirdēt krievu tekstu. Savukārt Rīgas krievu teātris spēlē tikai krieviski, un latviešu teksts nav dzirdams. Ir vairāki teātri — jaunatnes teātris, operēšu teātris, leļļu teātris — ar divi ansambļiem, krievu un latviešu. Šie ansambļi sniedz izrādes pārmaiņus. Katram ansamblim var būt savs repertuārs. Rīgas opera cenšas uzvest operas oriģinālvalodā. Tā krievu operas dzied krieviski, italiešu — itāliski. Kad oriģinālvalodā uzvest nav iespējams, tad dzied latviešu valodā. Viesi uzstājas tai valodā, kāda tiem piemērotāka.

Ja neskaita mūzikas programmu, bet domā tikai par runāto vārdu, tad Rīgas radiofona raidījumos pārsvarā ir latviešu valoda. Ir dzirdēts vērtējums, ka apm. 75 % no laika raida latviski, 25 % krieviski. Televīzijā, turpretim attiecība ir cita: šeit krievu raidījumu ir puse vai pat vairāk nekā puse. Televīzija bieži pārraida krievu studijas sagatavotas programmas.

Krievu valodas prašana

Latvijā dzīvojošais krievu autors A. I. Cholmogorovs pētījis jautājumu, cik liela daļa latviešu prot krievu valodu un cik bieži to lietā darbā, garīgā dzīvē un ģimenē.⁵⁴ Viņa sniegtie skaitļi atrodami tabulā Nr. 13.

Vismazāk krievu valodu protot zemnieki. Un to arī varot saprast, jo viņi dzīvojot un strādājot nacionāli viengabalainos kolektīvos. Visaugstākais krievu valodas pratēju % esot starp partijas biedriem (95 %) un komjauniešiem (90 %). Līdzīgi tas esot arī Lietuvā. Autors nožēlo, ka latvieši maz lietājot krievu valodu ģimenē — frekvence zem 10 %.

Autoram ir tipiska rusifikatora pieeja: viņš interesējas, cik tālu ieskaņojusies krievu valoda, bet nekādu uzmanību neveltī jautājumam, cik tālu krievu iecerotāji iemācījušies latviski. Kaut gan viņš aizstāv tautu un valodu tuvināšanos, praktiski viņš to saprot tikai kā latviešu tuvināšanos krieviem.

Divi mātes valodas

Padomju avoti saka, ka nav neviena likuma, kas noteiktu kādu valodu par oficiālo valodu. Visām valodām esot vienādas tiesības. Paziņot dzīves īstenību, tā liekas tīrā liekulība. Tā rikojas cilvēks, kam slikta sirdsapziņa. Mērķis šai šķietamajai brīvībai ir infiltrēt krievu valodu arī tur, kur citādi tai nebūtu iespējams iekļūt.

Liekas dabīgi, ka federālā valstī, kur dzīvo daudz tautu ar savā starpā ļoti atšķirīgām valodām, viena valoda jāizrauga par oficiālo centrālās administrācijas valodu. Ir dabīgi, ka dotajos apstākļos tā ir krievu valoda. Bet līdz ar to krievu valodas oficiālajam darbības laukam ir jāierobežojas ar centrālo administrāciju Maskavā. Protams, krievu valodu lietās arī krievu tautības iedzīvotāji savā teritorijā.

Analogi tam, savienotajās republikās par oficiālo valodu pasludi-

⁵⁴ Cholm 116. lpp.

nāma attiecīgās tautas nacionālā valoda. Atmetama prakse, ka republikas augstākā padome vai komunistu partija savas sanāksmes notur krievu valodā. Tāds princips īstenībā valdīja pirmajos gados pēc revolūcijas. Piemēram, 1918. g. 4. janvārī toreiz komunistu rokās esošajā Latvijas teritorijas daļā tika izdots dekrēts par darījumu valodu Latvijas oficiālajās iestādēs.⁵⁵ Tur teikts, ka visās iestādēs lietājama latviešu valoda visos darījumos. Cittautu valodām tiek dotas līdzīgas tiesības latviešu valodai visur tur, kur izrādās par nepieciešamu. Princips par nacionālās valodas pirtiesību savā zemē tika atmests Staļina laikā, un, acīmredzot, atbilst arī tagadējo varas vīru uzskatiem.

1944. gadā padomju armija no jauna gatavojās okupēt Latviju. Tad komunisti mēģināja iegūt latviešu simpatijas ar patriotiskiem saukļiem. Kādā oficiālā vēstījumā latviešu tautai sacīts: „Hitleriešu neģēļi gribēja iznīcināt . . . mūsu mīļo mātes valodu, viņi gribēja pārvācot Latvijas tautas”.⁵⁶ Diemžēl, šis pats apvainojums tagad jāvērs pret krievu varu Latvijā.

Piecdesmito gadu vidū arī Maskava likās atmostamies pēc garās Staļina valdīšanas nakts. Ir ziņas⁵⁷, ka Partijas Centrālā Komiteja Maskavā 1953. g. 12. jūnijā pieņēmusi lēmumu „izbeigt padomju nacionālās politikas kropļošanu”. Tur, starp citu, teikts „lietu kārtošānu nacionālajās republikās izdarīt dzimtajā, vietējā valodā”.

Piecdesmito gadu otrā pusē visās nekrievu zemēs radās prasība pēc lielākām tiesībām vietējai tautai un valodai. Latvijā šai laikā attīstījās spēcīga politiska kustība, ko mēdz saukt par nacionālkomūnisma kustību. Arī par to sīkāk stāstīts „17 latviešu komunistu vēstulē”. Šai laikā arī datēts vienīgais mums zināmais likumdošanas akts, kuŗā mēģināts apkaŗot nevērību pret latviešu valodu oficiālajā dzīvē: 1959. g. 4. jūnija lēmums „Par oficiālo dokumentu . . . nevērīgu noformēšanu latviešu valodā”.⁵⁸ No lēmuma redzams, ka tiek izrakstītas pases kļūdainā valodā, tiesu spriedumi valodas kļūdu pēc ir nesaprotami un rada pārpratumus. Līdzīgi tas ir ar izglītības dokumentiem, darba grāmatīnām u.c. Iemesls tas, ka darbu dara personas, kas neprot latviešu rakstu valodu. Kopš tā laika nekas nav labojies, ja neskaita to, ka dokumentus arvien vairāk izgatavo krievu valodā. Bet tagad par to klusē.

⁵⁵ „Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā”, Rīgā, 1957. g. 108. lpp.

⁵⁶ „Hronoloģiskais likumkrājums 1940—1959”, Rīgā, 1960. g., 42. lpp.

⁵⁷ Sīkāk par to dokumentā, kas pazīstams ar nosaukumu „17 latvijas komunistu vēstule ārzemju kompartijām”. Angliski grāmatā A. Šilde „Resistance Movement in Latvia”, Stockholm, 1972, 36. lpp.

⁵⁸ „Hronoloģiskais likumkrājums 1940—1959”, Rīgā, 1960. g., 302. lpp.

Pagrieziena iestājās sešdesmito gadu sākumā. Šai laikā partijas propagandas aparāts producē apgalvojumu, ka ar visu tautu brīvprātīgo piekrišanu krievu valoda esot kļuvusi par kopīgu valodu visām tautām. Šai pat laikā N. Chruščovs izteicis konstatējumu, ka „krievu valoda kļuvusi faktiski Padomju Savienības tautām par otru mātes valodu”. Tiek apgalvots, ka uz vecāku „neatlaidīgu pieprasījumu” krievu valodas mācīšana ieviesta visās skolās, sākot ar otru klasi.⁵⁹ Lieki sacīt, ka daudzo tautu griba nekad nav prasīta. Bet ja nu reiz stāvoklis tāds ir, kāds pamats tad apgalvot, ka Padomju Savienībai nav oficiālas valsts valodas?

Ir skaidrs, ka nevienam cilvēkam nevar būt divi mātes valodas, gluži tāpat, ka nevar būt divi mātes. Kādu svešvalodu saprast un brīvi lietāt vēl nenozīmē uzlūkot to par mātes valodu. Izņēmuma gadījumos cilvēks var justies tuvāks savai pamātei nekā īstajai mātei, bet nekad vienādi tuvs abām reizē. Mīlestība uz vienu izspiež mīlestību uz otru. Un tas arī ir mērķis parolei par divi mātes valodām.

Jauktās laulības

Laulības starp partneriem, kur katrs pieder savai tautībai, var būt nozīmīgs faktors asimilācijas procesā. Tādā laulībā parasti katrs partneris arī uz priekšu patur savu agrāko tautību, bet bērnu tautība norādīs, kādas kultūras lokā ģimene ir ievirzījies. Padomju doktrīna Baltijā uzskata jauktas laulības par pozitīvu parādību. Tās veicinot tautību tuvināšanos un saplūšanu. A. I. Cholmogorovs pēc pētījumiem Latvijā konstatējis, ka latviešu bērni no jauktām laulībām apm. vienā trešā daļā lietānot krievu valodu arī mājas dzīvē. Skolnieki no tādām laulībām atzīstot daudznacionālus kolektīvus (skolā, darbā, sportā u.c.) par pozitīvu parādību. Viņiem esot vairāk draugu starp citu tautību bērniem, un viņi esot aktīvāki sabiedriskos pasākumos nekā bērni no nacionāli viendabīgām laulībām.⁶⁰

Zemē, kur dzīvo daudzu tautību piederīgie, jauktu laulību skaits, dabīgi, būs liels. Personām, kas pieder skaitliski mazākām minoritātēm, praktiski iespējams noslēgt tikai jauktu laulību. Ja gribam runāt par Baltijas pamattautu asimilāciju, tad svarīgas ir tikai tās jauktās laulības, kur viens no partneriem pieder pamattautai. Dati par to gan ir nepilnīgi, tie tomēr rāda, ka pagaidām tādu laulību nav pārāk daudz.

⁵⁹ Pēc K. Chanazarova raksta žurnālā „Krievu valoda nacionālā skolā”, 1963. g. Nr. 3. Izd. Pedagoģisko zinātņu akadēmijā Maskavā.

⁶⁰ Cholm, 98. lpp.

Kādā avotā⁶¹ lasām, ka laikā starp 1960. un 1968. g. Latvijā noslēgtas pavisam tuvu pie 200.000 laulības, no tām 31 % bijušas jauktas. Bet tikai 16 % gadījumos latviešu vīrs apprecējis citas tautības sievu, un 17 % gadījumos latviešu tautības sieva dabūjusi citas tautības vīru. Tātad vairāk nekā 80 % no latviešu laulībām bijušas nacionāli viendabīgas. Igaunijā 1968. g. noslēgtas 11.858 laulības. Tikai 7,6 % no igauņu tautības vīriešiem izvēlējušies citu tautību sievas, un 7,1 % no igauņu tautības sievietēm izvēlējušās citu tautību vīrus.⁶²

Izdarot pētījumus Rīgas skolās, noskaidrojies, ka 11 % no latviešu tautības skolniekiem viens no vecākiem ir nelatvietis, 10 % no krievu tautības skolniekiem viens no vecākiem nav krievs, 21 % no vēl citu tautību skolniekiem viens no vecākiem nav tās pašas tautības.⁶³

Statistika rāda arī, ka jauktās laulībās visbiežāk dodas cilvēki jaunos gados. Jo vairāk pieaug laulāto vecums, jo retāk tie noslēdz jauktas laulības. Jāsecina, ka dzīves pieredze runā pret šādām laulībām. Daži pieejamie skaitļi, gan nepilnīgi, liek domāt, ka jauktās laulības ir mazāk noturīgas, un tās biežāk izjūk.

Kādā etnoloģiskā studijā Padomju Latvijā⁶⁴ mēģināts noskaidrot, kā jauktās laulības ietekmē pēcnācēju tautību. Šai nolūkā izsekots jauniešiem Baltijas galvaspilsētās Tallinā, Rīgā un Viļņā, kad tie, sasniedzot 16 gadu vecumu, pieprasa sev pases. Tad ir jāuzdod arī prasītāja tautība. Šai sakarībā uzmanība piegriezta tiem jauniešiem, kas nāk no jauktas tautības ģimenēm. Pārskatāmības labā mēs izdalīsim 3 ģimeņu tipus. 1) Laulībās, kur viens no partiem ir baltietis (igauņi, latvietis, lietuvietis), bet otrs krievs, puse vai nedaudz vairāk nekā puse (52—62 %, atkarībā no pilsētas) no jauniešiem izvēlas sev attiecīgo baltiešu tautību, mazāk nekā puse — krievu tautību. 2) Laulībās, kur viens no partiem baltietis, bet otrs no citas minoritātes nekā krievu (piem. poļu, ukraiņu, baltkrievu), trīs ceturtdaļas un vairāk (75—80 %) no jauniešiem par savu tautību izvēlas attiecīgo baltiešu tautību. 3) Laulībās, kur viens no partiem krievs, bet otrs no citas minoritātes, lielum lielā daļa (75—90 %) jaunieši par savu tautību izvēlas krievu tautību.

Ja šie dati būtu reprezentatīvi visai Baltijai, tad varētu taisīt šādus secinājumus. Baltieši no jauktām laulībām asimilācijas ceļā iegūst ļoti maz vai nemaz, tāpēc, ka baltiešu jauktās laulības parasti

⁶¹ E. Āboliņš u.c. „1970. g. tautas skaitīšana Latvijas PSR”, 22. lpp.

⁶² „Narodnoje chozjaistvo Estonskoj SSR v 1969 godu”, 26. lpp.

⁶³ Cholm, 97. lpp.

⁶⁴ Ludmila Terentjavas rakstā „Kā divtautu ģimenēs jaunieši izšķir savu tautību”, žurnālā „Zinātne un tehnika”.

ir ar krieviem, un šeit tautības izvēle tā tad ir uz abām pusēm vienāda. Krievi, turpretim, iegūst no tām laulībām, ko noslēdz ar citu minoritāšu piederīgiem. Šīs minoritātes pamazām pārkrievojas.

Pretestība asimilācijai

Novērojumi rāda, ka baltieši, neraugoties uz nelabvēlīgajiem apstākļiem, līdz šim maz pakļāvušies asimilācijai tai nozīmē, ka atmetu savu tautību un pieņēmtu citu. Nacionālā pašapziņa, cieņa pret savu valodu un kultūru līdz šim bijuši pietiekami stipri aizsargvaļņi. Tas attiecas uz baltiešiem, kas dzīvo savā dzimtenē.

Citādi ir ar tiem latviešiem, igauņiem un lietuviešiem, kas jau ilgu gadu dzīvojuši ārpus savas dzimtenes krieviskā vidē. No tiem laba daļa aizmirsuši savu dzimto valodu, un pie savas tautas viņus saista tikai atmiņas. Nākošai paaudzei arī atmiņu vairs nebūs. No tā jāsecina, ka asimilācijas varbūtība var kļūt par realitāti arī Baltijā, ja vide vēl tālāk rusificējas un šis stāvoklis pastāv ilgi. Vides rusifikācija, savukārt, atkarīga pirmā kārtā no krievu iedzīvotāju ieceļošanas, otrā kārtā no baltiešu izvietošanas ārpus dzimtenes. Sava nozīme ir arī nativitātes attīstībai.

Uz papīra Baltijas republikas joprojām tiek sauktas par valstīm. Bet šīm valstīm tiesības ir tik minimālas, ka nedod pat iespēju ierīkot robežu, lai aizsargātos pret negribīgiem ieceļotājiem. Bet pilnīgi bez vērtības šī valsts čaula tomēr nav. Tā dod iespēju uzturēt skolas savā valodā, veltīt uzmanību savai kultūrai un mākslai, kaut arī sociālistiskai pēc satura, bet tomēr nacionālai pēc formas. Un tam, kā redzējām, ir sava nozīme arī asimilācijas draudu atvairīšanā.

PADOMJU SAVIENĪBAS INTERNACIONĀLĀ ATBILDĪBA

Apsūdzība: tautu destrukcija

Iepriekšējās nodaļās bija aprakstītas dažas parādības Baltijas tautu dzīvē. Pirmkārt, bija redzams, ka padomju vara vairākkārt izdarījusi savu politisko pretinieku likvidācijas un arī mierīgo iedzīvotāju masveida deportācijas no Baltijas. Tas atstājis dziļas, grūti dziedināmas rētas šo tautu ķermenī. Izvairīdamies no vajāšanām, liels skaits šo tautu piederīgo devās bēgļu gaitās uz rietumiem, kad otra pasaules kara beigās padomju armija atkal atradās pie Baltijas robežām.

Otrs elements šai sakarībā ir pārmērīgā krievu tautības ieceļotāju novietošana Baltijā. Netiek darīts nekas, lai šos ieceļotājus asimilētu vietējā vidē, bet gan otrādi — tiek gaidīts, ka viņi pamazām pārkrieivos savu apkārtni.

Trešais elements šai ķēdē ir intereses un rīcības trūkums, lai panāktu normālu baltiešu dzīvā spēka pieaugumu un normālu tautu atjaunošanos, un pamazām arī rētu sadziedēšanu.

Beidzot — ceturtkārt — nevar neminēt, ka visu laiku nemitīgi notiek iedzīvotāju, īpaši jaunatnes aizvākšana no viņu dzimtenes uz Krieviju, lietājot gan administratīvus, gan ekonomiskus līdzekļus. Pretēji deportācijām, viņi nav apzīmogoti kā padomju varas ienaidnieki, un reizēm pat tiek godināti kā patrioti. Bet viņu vieta dzimtenē paliek tukša. Daļa no viņiem atgriežas — piem., militārā dienestā iesauktie — citi paliek uz dzīvi, piem., dažādās kolonizācijas akcijās iesaistītie.

Katrs no šiem apsūdzības punktiem ir problēma pati par sevi. Bet visu šo kompleksu kopā mēs gribam nosaukt par Baltijas tautu destrukcijas politiku. Tā ir mērķtiecīga un apzināta. Un par to Padomju Savienības valdība Maskavā ir pilnā mērā atbildīga.

Lai zinātu, vai kādu rīcību nosodīt, attaisnot vai cildināt, mēs to salīdzinām ar likumiem, paradumiem, pieņemtām normām. Līdzīgi mēs gribam vērtēt arī padomju populācijas politiku Baltijā. Pastāv līgumi starp valstīm, starptautiskas paražas, starptautisku organizāciju lēmumi. Pastāv doktrīna, kas formulē, kā problēmas būtu atrisināmas starptautiskās tiesībās nākotnē. Ir vietā meklēt arī paraugus, kas rāda, kā citur pasaulē tuvojas vienai un tai pašai problēmai. Turpmākās lappuses būs veltītas tādām salīdzinājumiem.

Apstājoties pie minoritāšu aizsardzības normām, mēs gribam rādīt, ka prasība respektēt nacionālītāti un ar to sakarā stāvošās parādības — valodu, kultūru, vēsturi, tradīcijas — ir pamatota starptautiskās tiesībās un Europā pazīstama kopš pirmā pasaules kara beigām.

Aplūkojot konvenciju par genocīda apkarošanu, būs redzams, ka daudz no tā, ko padomju vara darījusi Baltijā, pakļaujas šīs konvencijas normām.

Beidzot, dziļu ieskatu par Baltijas pamatproblēmu — brīvības un neatkarības atņemšanu — iegūsim, aplūkojot vienu no mūsdienu internacionālās dzīves nozīmīgākajām parādībām — koloniju tautu atbrīvošanās kustību.

Tiesību normas šeit nebūs aplūkotas, ar nolūku bagātināt tiesību zinātni ar jaunām atziņām, bet ar nolūku ierosināt politisku domāšanu un rīcību Baltijas jautājumā.

Mūsdienu nacionālisms

Nacionālā apziņa ir 19. g.s. produkts. Tad Eiropā sāka organizēties valstis uz nacionāla pamata (Vācija, Itālija).

Jaunus impulsus tautu nacionālā apziņa ieguva pirmā pasaules kara noslēguma posmā. Tad ASV prezidents V. Vilsons ar saviem 14 punktiem ienesa pasaulē arī tautu pašnoteikšanās principu. Tas nebija domāts kā universāls princips, bet gan tikai politisko problēmu atrisināšanai Centrāleiropā. Austroungārijas, pa daļai cara Krievijas un turku imperijā ieslēgtās tautas ieguva neatkarību. Bet pati ideja turpināja dzīvot un attīstīties tautu apziņā un ietekmēja politisko domāšanu arī vēlāk.

Jaunu renesansi tautu pašnoteikšanās ideja piedzīvoja otrā pasaules kara un tam sekojošos gados. Arvien biežāk tā uzpeld politiskos un starptautiski tiesiskos dokumentos. Tā pieminēta t.s. Atlantijas deklarācijā un Apvienoto Nāciju chartā.

Pēdējos simt gados, kopš nācija un nacionālisms ietekmē politisko domāšanu, mēs esam mācījušies saskatīt arī šīs idejas ēnas puses un izkropļojumus. Viena tāda parādība ir pārliecīgi kāpināts nacionālisms, izceļot savu tautu pāri citām. No tā izaug šovinisms, agresija, imperiālisms. Tagad, kad mēs šīs parādības pazīstam, mums vieglāk no tām izvairīties.

Bet ideja par tautu un nāciju kā dabīgu cilvēku sadzīves formu nav zaudējusi savu pievilcību. Taisni otrādi — daudz desmit jaunu nāciju pieteikušas savas eksistences tiesības un uzsākušas patstāvīgu dzīvi. Nostiprinās ieskaits, ka tautu pašnoteikšanās ir daļa no cilvēka tiesībām. Nacionālītātes nerespēkšana ir pārkāpums pret cilvēka tiesībām.

Etnisku vienību aizsardzība

Izejot no agrāk minētā principa, starptautisko tiesību doktrīna par vērtīgu un aizsargājamu atzīst nevien tautu tās kopībā, bet arī atsevišķas nacionālas grupas, ja tās, piemēram, dzīvo vienkopus citu tautu ieslēgtas. Vēl vairāk, tiesiska aizsardzība atšķirīgas tautības locekļiem pazīstama arī tad, ja viņi etniski svešā vidē nedzīvo vienkopus, bet spēj savas kultūras rāmjos sadarboties un to kopīgi kopt. Pirmā gadījumā, vienkopus dzīvojošiem, aizsardzība ir tālāk ejoša un var tikt izveidota par zināmu lokālu autonomiju. Otrā gadījumā ir runa par minoritātēm vārda īstajā nozīmē un minoritāšu aizsardzību. Minēsim dažus piemērus no jaunāko laiku prakses.

1946. gada 5. septembrī Austrija un Itālija noslēdza vienošanos par Dienvidtirolē dzīvojošo vācu tautības iedzīvotāju stāvokli. Šī vienošanās ir sastāvdaļa 1947. g. miera līgumā starp Itāliju un tās pretiniekiem otrā pasaules karā. Vienošanās nosaka, ka attiecīgajos apgabalos dzīvojošiem vāciski runājošiem iedzīvotājiem tiek nodrošināta iespēja saglabāt savu etnisko identitāti un savu kultūras un ekonomijas attīstību. Runājot par valodām — līdztiesību vācu un itāliešu valodām publiskās iestādēs un oficiālos dokumentos kā arī līdztiesību vietu vārdu nosaukumiem abās valodās. Iedzīvotājiem minētajās zonās jānodrošina iespēja piemērot dzīvē autonomu reģionālu likumdošanas un izpildu varu. Kaut arī šīs vienošanās iztulkošana un piemērošana reizēm izsaukusi domstarpības, garantētās tiesības tomēr nav palikušas tikai uz papīra.

1954. g. 5. oktobra Londonas līgumam par Triestas apgabalu, ko bez Itālijas un Dienvidslāvijas parakstījušas arī ASV un Lielbritānija, pievienots speciāls statuts. Tanī 4. pantā, piemēram, sacīts: „Dienvidslavu etniskajai grupai itāliešu pārvaldītajā teritorijā un itāliešu etniskajai grupai dienvidslavu pārvaldītajā teritorijā ir jānodrošina iespēja saglabāt savu etnisko identitāti un netraucētu kultūras attīstību”.

5. pantā teikts, ka attiecīgām grupām ir tiesības brīvi lietāt savu valodu tiklab personīgā dzīvē kā arī iestādēs. Tām tiesība saņemt no iestādēm atbildes savā valodā, bet ja atbildi dod mutvārdiem, tad vajadzības gadījumā ar tulka starpniecību. 7. pants nosaka: Administratīvo pamatvienību robežas nedrīkst grozīt ar nolūku kaitēt šo vienību etniskam raksturam.

Piemēru uzskaiti varētu turpināt. Visos šajos gadījumos ir runa par tiesībām, kas garantē skaitliski nelielu etnisku grupu saglabāšanu. Šādos gadījumos tiesības balansējamas tā, lai nekļūtu par slogu vairākuma tautībai. Bet ar visu to te lasām noteikumus, ko velti gaida Baltijas tautas, kaut arī tās sastāda vairākumu un dzīvo pašas savā

zemē. Nav likuma, kas garantē to etnisko saglabāšanu, pasarga no pārmērīgas krievu ieceļošanas un zemes rusifikācijas. Nav likuma, kas oficiālajām amatpersonām uzliktu par pienākumu runāt uz tautu tās valodā, taisni otrādi, tiek gaidīts, ka tā sapratis ieceļotāju valodu.

Nacionālo beztiesību un krievu uzkundzēšanos var ilustrēt vēl ar citu piemēru. 1960. g. 14. decembrī Apvienoto Nāciju Izglītības, zinātnes un kultūras organizācija (UNESCO) pieņēma konvenciju par diskriminācijas novēršanu izglītības laukā, kas stājās spēkā 1962. g. Tai pievienojusies, starp citu, arī Padomju Savienība. 5. pants starp citu nosaka: „Ir svarīgi atzīt nacionālu minoritāšu piederīgiem tiesību organizēt savus izglītības pasākumus, tai skaitā uzturēt skolas.” Izlietojot šīs tiesības nedrīkst rīkoties tā, ka šo minoritāšu piederīgie tiktu aizkavēti saprast tās tautas valodu un kultūru, kuŗā tie dzīvo. Baltijā, kā citā vietā sacīts, nevienai no skaitliski lielajām minoritātēm — baltkrieviem, ukraiņiem, žīdiem nekādas savas kulturālas aktivitātes vai skolu nav, šīs minoritātes spiestas pārkrievoties. Poļu skolas ir tikai Viļņā. Nekas netiek darīts, lai krievu ieceļotājus tuvinātu pamattautu kultūrai. Un otrādi, lielajos Krievijas centros dzīvojošiem baltiešiem kopš Staļina laikiem vairs nav nedz savu skolu, ne teātru, ne savas preses.

Šeit citētas tikai dažas normas, uz kuŗu fona izceļas Baltijas tautu nenormālais, neaizsargātais stāvoklis. Nobeigsim šo apskatu vēl ar kādu piemēru.

Somijas pilsētā Åbo (somiski Turku) atrodas universitāte — zviedru minoritātes Somijā garīgais centrs. Tās profesors Tore Modéen savā darbā⁵⁶ uzskaita vairākus principus, kas būtu iedzīvināmi konvencijās un likumdošanas aktos minoritāšu aizsardzībai. Te viņš runā no *de lege ferenda* viedokļa. Mēs šeit esam brīvi izlasījuši dažas tezes (Skaitlis iekavās norāda uz lapaspusi viņa grāmatā). Esam atkāpušies no sistēmas, kādā viņš savus ieskus iebūvējis, bet esam saglabājuši viņa formulējumu un domu. Viņš saka:

1. Nacionālajām minoritātēm jādod iespēja turpināt savu eksistenci kā nacionālām kopībām. (144)

2. Minoritāšu aizsardzība jāuzlūko par kolektīvu tiesību (uz ko var atsaukties viss kolektīvs), bet ne tikai par katra atsevišķa indivīda tiesību. (147)

3. Minoritāšu kopības jāatzīst par tiesību subjektiem starptautiskajās tiesībās. Nevienmērīgo spēku samēru starp majoritāti un minoritāti var korrigēt vienīgi starptautiska iejaukšanās. Uzraudzība par

⁵⁶ Tore Modéen „The International Protection of National Minorities in Europe” Acta Academiae Aboensis, Vol. 37, nr 1, Åbo 1969.

konvencijas respektēšanu jāuztic starptautiskiem orgāniem, kas sastāv no ekspertiem un politiķiem. (147)

4. Valstij jāveicina rūpniecības attīstība, tirdzniecība, lauksaimniecība un mežsaimniecība minoritāšu teritorijās ar nolūku saglabāt šo teritoriju iedzīvotāju sastāvu, nemēģinot veicināt majoritātes iedzīvotāju pārceļošanu uz šīm teritorijām. Tieši otrādi, majoritātes iedzīvotāju nomešanās minoritāšu teritorijās valstij ir jāierobežo. (146)

5. Starp minoritāšu piederīgiem un pārējiem pilsoņiem gan pastāv formāla līdztiesība, turpretim faktiskās līdztiesības trūkst. Faktisko līdztiesību var sasniegt vienīgi tad, ja minoritātei piešķir speciālas tiesības, kas to nodrošina pret asimilāciju. Tāda veida minoritāšu privilēģijas nav jāuzlūko par līdztiesības principa pārkāpšanu, jo aizsardzību piešķir tikai pret asimilāciju. (42)

Kā citā vietā sacīts, Baltijas tautas nav minoritātes, bet gan pamattautas katra savā zemē. Bet ja tomēr iedomātos tās apveltītas kaut tikai ar tām tiesībām, ko prof. T. Modéen skicējis, tad jau daudz kas būtu iegūts. Piem., saskaņā ar 4. punktu nebūtu iespējama rusifikācija ar krievu ieceļošanu. Dziļā patiesība izteikta arī 5. punktā. Maskava parasti noraida pārmetumus par nekrievu tautu denacionālizāciju ar norādījumu, ka likums visiem piešķir vienādas tiesības. Bet tā ir tikai formāla vienlīdzība, aiz kuŗas slēpjoties skaitliski lielām tautām iespējas uzsūkt un pārtautot mazās tautas.

Vai padomju vara vainojama genosidā?

Par genosidu saskaņā ar 1948. g. konvenciju var būt runa tad, ja pasākumi vērstas pret kādu cilvēku kopību (community). Šolus pret atsevišķiem indivīdiem nesauc par genosidu. No tā izriet, ka cilvēkiem, ko akcija skar, jābūt kādai kopīgai vienotājai pazīmei, kuŗas dēļ tā nepatīkama akcijas izpildītājiem. Šī kopīgā pazīme var būt pavalstniecība, tautība, ticība, ādas krāsa. Akcijas nolūks ir šo ienīsto kopību iznīcināt, „izravēt”, paralizēt. To var panākt vai nu kopības locekļus fiziski iznīcinot, vai arī radot neciešamus dzīves apstākļus, vai atņemot dabīgās atjaunošanās iespēju. Pārtautošanu, asimilāciju neskaita par genosidu.

Paturot šos noteikumus prātā jautāsim, vai padomju vara izdarījusi tāda veida akcijas, kas nosaucamas par genosidu. Ir vispār zināms, ka Staļina varas gados no savām dzīves vietām deportētas veselas tautas: Krimas tatāri, čečeņi-inguši, Volgas vācieši. Tādas akcijas bez šaubām pakļaujas genosida apzīmējumam, jo to mērķis ir atņemt iespēju dzīvot pieminētajām tautām.

Ja runājam par Baltiju, tad arī te uzmanības centrā liekamas masveida deportācijas. Tās tuvāk aprakstītas agrāk. Arī šeit nav grūti

konstatēt mērķi — iznīcināt attiecīgos cilvēkus kā sabiedrības daļu. Uz to norāda vīriešu atšķiršana no ģimenes, bērnu atņemšana. Fakti arī apstiprina, ka tikai neliela daļa (10—15 %) no 1940. g. deportētajiem palika dzīvi līdz amnestijas momentam 1956. g.

Grūtības sagādā mēģinājums definēt kopību, pret ko šie soļi vērsās. Sacīt, ka mērķis bija iznīcināt visas Baltijas tautas, būtu iet par tālu. Ir zināms, ka 1940. g. bija plānotas vēl tālākas deportācijas, bet nav zināms, ka būtu gribēts deportēt visas tautas. Neiespējams tas, protams, nav. N. Čruščovs savā runā 20. partijas kongresā sacīja, ka Staļins gribējis deportēt visu ukraiņu tautu, ja vien būtu bijis iespējams atrast vietu, kur to novietot. Bet līdzīgu liecību par Baltiju trūkst.

Pētījot instrukciju, kur aprakstīts, kādi cilvēki reģistrējami deportēšanai 1940. g. redzam, ka tur minēti dažādu profesiju ļaudis. Viņiem kopējs tas, ka viņi Baltijas valstu neatkarības laikā bijuši sabiedrības priekšgalā gan politiskā, gan administratīvā, gan militārā, gan kultūras laukā. Deportācijas mērķis ir tād bijis aizvākt iedzīvotājus, no kā varētu sagaidīt pretestību okupācijas varai. 1949. g. deportācija vērsās pirmā kārtā pret t.s. „kulakiem”.

Atbilde jautājumam par padomju vainu genosidā tād atkarīga no tā, vai kopība, pret ko nodarījumi vērsās, var būt arī sociāla rakstura, ne tikai etniska. Pagaidām šis jautājums ir neatbildēts.

Lietu apsverot liekas neloģiski, ka konvencija aizsargā, piem., kādu etnisku vai reliģisku minoritāti, kas sastāda, teiksim 5 % no iedzīvotāju kopskaita, bet neaizsargā sociālu grupu, piemēram, zemniekus, kas arī sastāda 5 % no iedzīvotāju kopskaita. Ir nojaušams, ka konvencija rakstīta izejot no pieredzes ar Hitlera Vāciju, un tā parāda nepelnītu pretīmnākšanu līdzīgām parādībām Padomju Savienībā.

Padomju Savienība savu vainu neatzīst. Oficiālos tekstos gan izteikta nožēlošana par pārestībām, kas Staļina laikā nodarītas komunistiem, pierakstot viņiem pārkāpumus, ko tie nav darījuši. Turpretim ne agrāk ne tagad nav dzirdēta nožēlošana par varas darbiem pret mierīgiem iedzīvotājiem tāpēc vien, ka tie piederējuši kādai sociālai grupai. Kā teicām, „kulaku” deportācija notika 1949. g. (Lietuvā 1950. g.), t.i. pēc genosida konvencijas izstrādāšanas.

Kamēr Vācijas Federatīvajā Republikā liels juristu skaits visus pēc-kaņa gadus strādā, lai izmeklētu un sodītu Hitlera varas laikā izdarītos pārkāpumus, nekad nav dzirdēts, ka viens vienīgs padomju darbinieks būtu saukts pie atbildības. Upuņu skaita ziņā abi režīmi, liekas, būs līdzvērtīgi. No tādas padomju varas izturēšanās var taisīt tikai vienu secinājumu: arī līdzšinējie varas nesēji ir līdzatbildīgi par varas darbiem pagātnē, ja ne citādi, tad kā vainīgo sargātāji un slēpēji.

Šeit gribam konfrontēt Padomju Savienības politiku Baltijā ar normām, kas laikā pēc otra pasaules kara radītas koloniju tautu pārvaldīšanai. Tādā gadījumā pirmais jautājums ir — vai Baltijas valstis var uzlūkot par Padomju Savienības kolonijām.

Atbilde būs atkarīga no tā, ko saprotam ar jēdzienu kolonija. Politiskā skatījumā Krievijas stāvoklis iepretim nekrievu tautām tās robežās literatūrā bieži salīdzināts ar metropoles un koloniju stāvokli.

1960. g. rudens sesijā AN pilnsapulcē ASV pārstāvis James Wadsworth runāja par jauno koloniālismu, kuŗa galvenais reprezentants ir Padomju Savienība. Šī zeme, pēc viņa vārdiem, ir mūsdienu lielākā koloniālā imperija, kas nemitīgi palielinājusi savas robežas ar maldinošo kaujas saucieniem par „atbrīvošanu”.

Britu ārlietu viceministrs Ormsby-Gore sacīja, ka Padomju Savienība kopš 1939. g. ar varu pievienojusi sev sešas valstis vai to daļas ar 22 miljoniem iedzīvotāju. To vidū atrodas pasaules „trīs jaunākās kolonijas” Igaunija, Latvija un Lietuva. Ir traģisks fakts, viņš teica, ka AN ir maz iespēju palīdzēt šīm tautām padomju jūgā.

Filipinu pārstāvis, runājot par koloniju problēmas uzņemšanu AN pilnsapulces dienas kārtībā pieminēja arī jautājumu par brīvību un neatkarību tām tautām Austrumeiropā, ko norijusi Padomju Savienība.

1960. gada AN pilnsapulcē sākuma posmā piedalījās 10 valsts galvas, 13 valdību galvas, ap 60 ārlietu ministri. Klāt bija arī Padomju Savienības valdības galva un partijas šefs N. Čruščovs. Viņš izlikās ļoti apvainots par raksturojumu, kas veltīts viņa zemei. Savā atbildes runā viņš norādīja uz ekonomijas un kultūras progresu, ko padomju varas gados piedzīvojušas Vidusāzijas padomju republikas. Bet te nevar nepiezīmēt, ka uz progresu savās kolonijās var norādīt arī citas zemes, kas pārvalda kolonijas.

Gadu vēlāk, 1961. g. AN kopsapulcē no jauna tika norādīts uz Padomju Savienību kā koloniālu imperiju. Tā izteicās, starp citu, Francijas, Ķīnas (Formozas), Jaunzēlandes pārstāvji. Viņi sacīja, ka jāpiegriež uzmanība arī tām dominēšanas formām, ko praktizē PSRS. ASV pārstāvis sacīja, ka Padomju Savienība ir vienīgā modernā imperija, kur nevienai pakļautai tautai nekad nav dota iespēja izšķirties par savu nākotni un savu likteni.

Atkarība no metropoles

Formāli ikviens no Padomju Savienības republikām saucas suverēna, un tai tiesība izstāties no savienības. Praktiski, turpretim, ik-

viens, kas iedrošinātos proponēt izstāšanos, tiktu vajāts par valsts graušanu.

Bet, ja neskatās uz šo tīri dekoratīvo tiesību, tad ikvienā republikā tomēr pastāv politiski institūti, kas paviršu skatītāju var pavedināt domāt, ka republika bauda vismaz daļēju patstāvību. Piemēram, katrai republikai pēc konstitūcijas ir sava vēlēta augstākā padome. Tā, savukārt, izrauga republikas valdību — ministru padomi. Pēc konstitūcijas šiem organiem noteiktas kompetenču robežas, kuŗās tie šķietami var lemt patstāvīgi. Jautājumi, kas sniedzas pāri šīm robežām — un to ir ļoti daudz, un tie ir ar izšķirīgu nozīmi ikvienai tautai — tiek izlemti centrā Maskavā.

Bet arī priekšstats par šo ierobežoto autonomiju ir mājīgs. Praktiski būs grūti uzrādīt jautājumus, ko republikas organi varētu izlemt paši, neprasot norādījumu vai vismaz nekonsultējot Maskavu. Protams, tādi ir, bet tie ir mazsvarīgi. Šī apgalvojuma pareizību apstiprina fakts, ka gandrīz visas ministrijas ir t.s. koprepublikaniska rakstura, t.i. subordinētas attiecīgajai ministrijai Maskavā. Arī tās nedaudzās, kas ir tīri republikaniskas, ir vismaz spiestas saņemt apstiprinājumu savam budžetam Maskavā.

Bet par autonomiju ir neiespējami runāt arī vēl tāpēc, ka padomju vēlēšanu likums nepazīst tādu jēdzienu kā noteiktu, norobežotu republikas vēlēšanu kontingentu. Attiecīgā republikā tiesība balsot visiem, kas ievesti vēlēšanu sarakstos. Bet sarakstā ievē ikvienu, kas tur apmeties, vienalga — īslaicīgi vai ilgstoši. Netiek prasīts nekāds nodzīvošanas cenzs, etniska vai cita veida piederība teritorijai. Vēlēšanās, piem., balso attiecīgā teritorijā novietotie, no citiem novadiem nākušie kaŗavīri. Un otrādi, kaŗa klausībā iesauktie Baltijas tautu piederīgie, kas izpilda kaŗadienestu kādā tālā Krievijas novadā, nevar balsot par savas zemes kandidātiem.

Teritorijas un tautas nerespektēšana sniedzas vēl tālāk — arī uz pašām vēlēšanu tiesībām. Vēlēšanās uz savienības augstāko padomi republikas kandidātu sarakstos parādās personas, kas republikā nedzīvo, nepazīst tās vajadzības, un nevar Maskavā par tām runāt. Viņu kandidēšana izskaidrojama ar to, ka Maskavai nepieciešams nodrošināt ievēlēšanu zināmām prominentām partijas personām, bet Krievijai piešķirto vietu skaits tam nepietiek.

Daudz kas būtu sakāms par ekonomisko atkarību, bet tas pārniegtu šī apcerējuma robežas. Atzīmēsim, ka Baltijas republikas, it īpaši Latvija un Igaunija, ir tās, kas atdod savienības kasei proporcionāli vislielāko daļu no ievāktajiem nodokļiem.

Neraugoties uz iepriekš pieminēto administratīvo atkarību, visefektīvākais instruments, lai turētu Baltijas tautas pakļautībā, ir pati Padomju Savienības komunistu partija. Tā ir organizēta pēc stingri

centralistiska principa, kur lokālās instances ir pakļautas centrālām, un tās savukārt politbirojam Maskavā. Šeit republikas partijas organizācijām nav pat šķietamas autonomijas. No otras puses — partija vada un nosaka darbu gan deputātu padomēs, ministrijās, arodbiedrībās, gan mācību iestādēs un citur. Tas notiek, izlietājot partijas biedru grupas, kas pastāv visos institūtos un darba vietās. Šīs grupas ir kā motors spēkratos. Bet pašu motoru vada partijas varas vīri ar centru Maskavā. Patstāvības asni, kas gribētu uzdīgt, teiksim, arodbiedrībās vai presē, tiek efektīvi noslāpēti pa partijas līniju.

Dažādās pasaules malās novērtē dažādi Padomju Savienības mērķus un metodes. Bet nevar neredzēt un noliegt fundamentālo faktu, ka Padomju Savienība nedod nekādu patstāvību sev pievienotajām mazajām nekrievu tautām un nerūpējas, lai tās varētu turpināt eksistēt kā etniskas vienības arī nākotnē.

Tāpēc var saprast tos zinātniekus un valstsvīrus, kas Padomju Savienībā saskata īpašu mūsdienu imperiālisma formu. Tai pakļautās tautas atrodas sava veida koloniālā atkarībā. Principos pakļautība ir salīdzināma ar agrāk pazīstamām koloniālās pakļautības formām, bet blakus tam ir arī citas praktiskās izpausmes formas, kas atbilst mūsdienu industriālīzētai un augstāku attīstības pakāpi sasniegušai sabiedrībai.

Liekas, domājot par šādiem apstākļiem, ir formulēta definīcija, ka koloniālā stāvoklī atrodas ikviena teritorija un tauta, kur politiskais, sabiedriskais un ekonomiskais centrs atrodas ārpus tās robežām.

Koloniju jēdziens AN lēmumos

AN chartā nesastopam vārdu „kolonija”. Tas, varbūt tādēļ, ka kolonijas jēdzienam ir politiska daba, bet ne juridiska. AN chartā 73. pants runā par „non-self-governing territories”, latviski — nepatstāvīgām teritorijām. Par šādām teritorijām charta uzliek pārvaldītājiem zemēm pienākumu periodiski sniegt AN ģenerālsēkretāram informāciju, kas raksturo teritorijas stāvokli un attīstību. Šīm teritorijām, saskaņā ar chartu, ir kopīga pazīme: tās vēl nav sasniegušas pilnīgu pašpārvaldi (full measure of self-government). AN dokumentos tāpēc vārdu „kolonija” parasti aizstāj ar apzīmējumu „teritorijas, kas minētas 73. pantā”.

Blakus šīm zemēm, charta pazīst vēl otru atkarīgu zemju grupu — mandāta teritorijas (trust territories). Arī tās var tikt sauktas par kolonijām. Atšķirība ir tā, ka par katru mandāta zemi, kas nodota pārvaldīšanā, starp AN un pārvaldītāju valsti noslēgts līgums. Šeit AN virsuzraudzība ir nepārprotami fiksēta, un pārvaldītājs nevar

uzlūkot mandātu zemi — pretstatā parastai kolonijai — par savu neapstrīdamu īpašumu. Mandātu sistēmu nodibināja Tautu Savienība pēc pirmā pasaules kara, un AN pārņēma tikai uzraudzību par jau agrāk nodibinātām attiecībām.

Pamazām nobrieda jautājums kādas teritorijas konkrēti pakļaujas 73. pantam par nepatstāvīgajām teritorijām, un kādām valstīm ir pienākums sniegt informāciju. Ar šo jautājumu nodarbojās vairākas komisijas. 1960. gadā pilnsapulcei apstiprināšanai tika prezentēta rezolūcija, kas saturēja 12 principus. Tie bija liekami pamatā konkrēta saraksta izstrādāšanai. Tādi saraksti pamazām arī tika sastādīti, vēlāk tos papildināja un laboja. Izsakoties ikdienas valodā, tie tātad uzskaita kolonijas, kas toreiz par tādām tika uzlūkotas. No lietas būtības izriet, ka sarakstu nevar uzlūkot par definitīvu un reģistrēšanu uz visiem laikiem par nobeigtu, jo vienmēr var atklāties apstākļi, kas toreiz nepastāvēja vai nebija pazīstami. No šī viedokļa, piemēram, nevarētu būt šķēršļu uzdot AN komisijai izpētīt Baltijas republiku stāvokli un, ja tam ir pamats, tad nolemt, ka tās atbilst 73. pantā minētajām teritorijām.

12 principi, ko kopsapulce pieņēma 1960. g. 15. decembrī ar 69 balsīm pret 2, 21 atturoties, īsi savelkot paredz sekojošo:

Citējot chartas 73. pantu, konstatēts, ka pienākums sniegt ziņas attiecas uz visām teritorijām, kuŗu tautas vēl nav sasniegušas pilnīgu pašpārvaldi (1. princips). Bet pilnīga pašpārvalde nav attīstības gala punkts. Kad pilnīga pašpārvalde sasniegta, pienākums sniegt ziņas neizbeidzas. Tas izbeidzas tikai tad, kad konstitucionālu apstākļu dēļ pārvaldītāja zeme attiecīgās ziņas vairs nevar iegūt (11. pr.). Te domāta situācija, kad bijusī kolonija no pašpārvaldes stāvokļa izveidojusies par pilnīgi neatkarīgu suverēnu valsti.

Svarīga atkarīgas teritorijas pazīme ir, ka tā ģeografiski atdalīta un atšķirīga etniskā un kultūras ziņā no zemes, kuŗa to pārvalda (4). Ja konstatēta ģeografiskā, etniskā un kultūras atšķirība, tad jautājumu tālāk var novērtēt arī vēl pēc citām pazīmēm: pēc administratīvām, politiskām, tiesiskām, ekonomiskām un vēsturiskām pazīmēm spriest, vai teritorija ir pakļautības stāvoklī iepretīm metropolei (5).

Nepatstāvīgai zemei, pēc tam kad tā sasniegusi pilnīgu pašpārvaldes stāvokli, tālāk atvērti 3 ceļi: (a) tā var izveidoties par suverēnu neatkarīgu valsti, (b) tā var apvienoties savienībā ar citu neatkarīgu valsti, (c) tā var iekļauties citā neatkarīgā valstī (6. princips).

Tālāk (7—9 pr) definētas normas, lai novērstu iespēju, ka b. un c. punktā minētos ceļus agrākā pārvaldītāja zeme izmanto ļaunprātīgi, paturot bijušo koloniju savā varā ar izkārtnes maiņu.

Domājot par Padomju Savienības apgalvojumu, ka Baltijas valstis

1940. gadā tai brīvprātīgi pievienojušās, aplūkosim sīkāk principus, kādi AN pilnsapulces lēmumā noteikti b. variantam.

Apvienošanās savienībā iespējama tikai pēc tautas brīvi izteiktas gribas. Šī griba konstatējama atklātā, demokratiskā procesā. Tautai, kas iestājas savienībā, ir jādod iespēja saglabāt savu individuālītāti un savu īpatnējo kultūru, un tai nevar atņemt tiesību vēlāk grozīt savu stāvokli, izsakot savu gribu demokratiskā ceļā un konstitūcijā paredzētā veidā.

Savienībā ieejošai zemei ir tiesība noteikt savu iekšējo satversmi bez iejaukšanās no ārienes, sekojot tautas brīvi izteiktai gribai un konstitūcijas priekšrakstiem.

Nav grūti pamanīt, ka Padomju Savienība, savā laikā aranžējot Baltijas valstu iekļaušanu, ir pārkāpusi ikvienu no šīm normām rupjā veidā.

Saskaņā ar lēmumu, augstāk pieminētie principi piemērojami balstoties uz faktiem un apstākļiem katrā individuālā gadījumā.

AN deklarācija par dekolonizāciju

1960. gads ir robežstabs koloniju tautu ceļā uz brīvību. Jau līdz tam lielāks skaits nebrīvo zemju bija ieguvušas neatkarību. Pazīstamākie piemēri ir Indija un Pakistana, Indonezija, Maroka un Tunisa. Laika gaitā prasība pēc neatkarības kļuva arvien stiprāka arī citās zemēs. Tagad tā koncentrējās Āfrikā. Pareizi uztverot laika prasību, AN pilnsapulce 1960. g. 14. decembrī ar 89 balsīm, nevienu pret, 9 atturoties, pieņēma Deklarāciju par neatkarību koloniju zemēm un tautām.

Deklarāciju ievada ticības apliecinājums cilvēku tiesībām, personas vērtībai, vienlīdzībai starp vīrieti un sievieti, un starp lielām un mazām tautām, tautu pašnoteikšanās tiesībām. Tālāk sacīts, ka AN uzdevums ir palīdzēt mandātu zemēm un atkarīgajām zemēm tikt pie neatkarības. Koloniju sistēmas pastāvēšana rada konfliktus un apdraud pasaules mieru. Tāpēc AN svinīgi pasludina par nepieciešamu darīt ātri un bez ierunām galu koloniālismam visās formās un izpausmes veidos.

5. pants deklarācijā skan šādi. „Tūlīt jāveic pasākumi mandātu zemēs, nepatstāvīgajās teritorijās, kā arī visās citās teritorijās, kas vēl nav sasniegušas neatkarību, lai nodotu visu varu šo teritoriju tautām bez jebkādiem noteikumiem vai rezervācijām. Tas darāms saskaņā ar viņu brīvi izteiktu gribu un vēlēšanos, bez jebkādas atšķirības pēc rases, ticības vai ādas krāsas, un ar nolūku dot tām iespēju baudīt pilnīgu neatkarību un brīvību.”

Šai pantā ir vairāki jauni momenti. Pirmkārt, AN charta pazīst

divi veida atkarīgas zemes: mandāta zemes, un 73. pantā minētās nepatstāvīgās zemes. Šeit, bez šīm 2 grupām, pieminētas vēl „visas citas teritorijas, kas vēl nav sasniegušas neatkarību”. Acīmredzot, neatkarība tiek pasludināta par standartu, ko var prasīt vienmēr, arī tad, ja zeme nav kolonija parastā nozīmē. Šis formulējums atkārtots gadu vēlāk citā lēmumā.

Otrkārt, AN charta atkarīgajām zemēm par attīstības tuvāko mērķi min pašpārvaldi, kamēr deklarācija runā par pilnīgu neatkarību. Tā, protams, ir liela starpība.

Treškārt, deklarācija prasa nodot varu tautām tūlīt, kamēr AN charta liek domāt par ilgstošu procesu.

Ja deklarācija turētos chartas ietvaros, tad varētu sacīt, ka tā uzlūkojama par chartas iztulkojumu. Tā kā tā groza chartu, tad rodas jautājums, kāds tiesisks spēks ir deklarācijai. Principā AN pilnsapulces lēmumi ir tikai ieteikumi dalībniecēm valstīm. Lēmums oficiāli nesaista pat to valsti, kas balsojusi par priekšlikumu. Lai kāda norma kļūtu saistīga, tā jāietērpj konvencijas formā, jāparaksta, jāratificē, un pēc tam iekšzemē pastāvošie likumi jāpieskaņo konvencijas prasībām.

Tāpēc arī dažas valstis apgalvoja, ka deklarācija ir nelikumīga, un uzskatīja to sev par nesaistīgu. Dažas citas valstis ar tādiem izteikumiem gan nav nākušas, bet, liekas, ir līdzīgos ieskatos.

Bet nevar ignorēt arī faktu, ka lielais vairums valstu šo deklarāciju respektē, tai skaitā arī tādas, kam tā uzliek tikai pienākumus, piem., Lielbritānija, ASV, Holande, Beļģija, Spānija u.c., nemaz nerunājot par t.s. trešās pasaules un komunistu valstīm. Tāpēc izteikts arī ieskaits, ka deklarācijai atzīstams vismaz paraduma tiesību spēks.

Deklarācija citēta daudzos starptautiskos forumos neskaitāmas reizes, un izlietota par pamatu dažāda veida prasībām un priekšlikumiem.

Gadu vēlāk, 1961. g. 27. novembrī, AN pilnsapulce ar 97 balsīm par, nevienu pret, 4 atturoties, pieņēma jaunu lēmumu dekolonizācijas jautājumā. Pēc tam, kad atkārtoti un apstiprināti iepriekšējā lēmuma galvenie principi, tika nodibināta komisija no 17 locekļiem (vēlāk palielināta uz 24), ko mēdz saukt par Speciālo komisiju dekolonizācijas jautājumiem. Tās uzdevums nākt ar priekšlikumiem un ieteikumiem par dekolonizācijas paātrināšanu, sekot šim procesam, un ziņot AN pilnsapulcei.

Turpmākajos gados komisija attīstīja rosīgu darbu, tā noturējusi daudzas sēdes, izveidojusi palīgkomisijas. Tās ziņojumi par dekolonizācijas jautājumiem ik gadus AN pilnsapulcē izraisa dzīvas debātes. Dažādos jautājumos pieņemts liels skaits lēmumu, kušos sīkāk konkretizēti dekolonizācijas deklarācijā izteiktie principi.

Pie deklarāciju un lēmumu sagatavošanas Apvienotajās Nācijās aktīvi līdzdarbojusies arī Padomju Savienība. Ja tā godīgi gribētu pildīt savus starptautiskos pienākumus, tai būtu bijis arī savās mājās jāpārbauda, kā šie lēmumi saskan ar konstitūciju un praktisko politiku pret savienības robežās esošajām tautām. Pārbaude atklātu, ka daudz kas jāreformē pašos pamatos. Bet padomju valdība vienmērveltījusi uzmanību tikai tam, kā citi pilda šos lēmumus.

Suverēnitāte, neiejaukšanās un dekolonizācija

Starptautiskajā dzīvē pastāv princips, ka ikviena valsts pilnīgi patstāvīgi kārtosavas iekšējās lietas, tā ir suverēna. Ja kāda otra valsts nāk ar prasību pirmajai valstij konkrētu jautājumu nokārtot noteiktā veidā, tad to uzlūko par iejaukšanos pirmās valsts iekšējās lietās. Tāda nav atļauta un ir nosodāma. Valstu iekšējās lietās nedrīkst iejaukties arī Apvienoto Nāciju organizācija, kā to nosaka chartas 2. pants, 7. punkts. Izņēmums ir pasākumi, ko organizē Drošības padome.

Savas kolonijas pārvaldīšana arī ir katras valsts iekšēja lieta. Reizēm kolonija arī formāli ir metropoles administratīva sastāvdaļa. Varētu secināt, — kā to dažas valstis arī darījušas, — ka viss dekolonizācijas process, cik tālu tas uzspiests no ārpuses, ir pretrunā ar valstu suverēnitātes ideju. Apvienoto Nāciju dokumentos to cenšas noformēt kā brīvprātīgu akciju pēc AN priekšlikuma. Bet šī robeža bieži ir pārkāpta.

Savukārt nevar noliegt, ka koloniju sistēma ir pretrunā ar AN chartā un citos starptautiskos dokumentos proklamēto tautu pašnoteikšanās principu. Mūsdienų sabiedrība šo principu uzskata par tik svarīgu, ka nereti atzīst sacelšanos un atbrīvošanās kauju par likumīgu parādību. Koloniju tautu atbrīvošanas kustības nereti saņem atbalstu arī no ārpuses, tai skaitā no zemēm un valdībām, kas skaitās demokrātiskas, stāv par mieru un sadarbību, un strīdu likvidēšanu sarunu ceļā. Tādā kārtā var sacīt, ka sabiedriskā doma ir pasludinājusi kolonijas par nelegālām.

Tāpēc dekolonizācija tādā veidā kā līdz šim realizēta, ir kompromiss starp valstu suverēnitāti un tautu pašnoteikšanās ideju. Franču tiesībnieks F. Martine saka: „Var konstatēt, ka . . . ir piedzimis starptautisks paradums ar likuma spēku, pēc kura neiejaukšanās princips nav attiecināms uz dekolonizācijas problēmām. Patiesi, AN organi ir atteikušies ņemt vērā šo (neiejaukšanās) principu, kad uz to atsaukušās dažas valstis, lai paturētu varu pār savām kolonijām”.⁶⁶

⁶⁶ Revue Générale de Droit International Public, Paris, 1970, 414. lpp.

Ja runā par Baltijas zemēm kā Padomju Savienības kolonijām, tad šeit suverēnitātes aizskaršanas jautājums nevar būt akūts, jo Padomju Savienības suverēnitāte Baltijā nav starptautiski atzīta. Vadošās rietumu lielvalstis ir atzīšanu atklāti liegušas. Jaundibinātajām valstīm ar šo jautājumu nav nācijas saskarties. Zināmas šaubas par krievu tiesībām Baltijā ir manītas arī dažās komūnistu valstīs, un arī Ķīnā.

Dekolonizēšana

Sekojošā dekolonizācijas gaitai dažādās zemēs, AN pilnsapulce un dekolonizācijas komiteja izteikusi savus iesakus par aktuālajām norisēm daudzos lēmumos un rezolūcijās.

No šī plašā materiāla mēs šeit gribam minēt dažus momentus, kas var būt relevanti arī Baltijas valstīm. Te mums būs jāsauc vārdā konkrētas zemes un tautas. Tāpēc iepriekš gribam uzsvērt, ka nevaram atreferēt konkrēto gadījumu visos aspektos, un tāpēc mūsu atreferējums nav izlietājams, lai taisītu slēdzienu par strīdīgo jautājumu.

(1) Kam tiesība lemt par kādas teritorijas likteni?

Visi dokumenti, kā zināms, runā par tautu pašnoteikšanos un par koloniju tautu tiesību pašām noteikt savu likteni. Bet šai jautājumā iespējamas arī komplikācijas. To redzam, piemēram, Gibraltara jautājumā. Spānija uzskata, ka Gibraltars ir daļa no tās teritorijas, ko Lielbritānija savā laikā pārņēmusi un padarījusi par savu koloniju. Pēc nesekmīgām sarunām starp abām valstīm Lielbritānija nolēma rīkot nobalsošanu, liekot Gibraltara iedzīvotājiem izšķirties starp 2 alternatīvām: 1) apvienoties ar Spāniju, 2) paturēt līdzšinējo pašpārvaldi un saites ar Lielbritāniju. Dekolonizācijas komiteja 1967. g. izteicās pret nobalsošanu. Motīvs: personas, kas balsos, nav tās, kam tiesība lemt par teritorijas likteni. Spāņu iedzīvotāji sen atpakaļ no turienes aizvākti un atvietoti ar britiem paklausīgiem iedzīvotājiem.

Ir vēl citi piemēri, kur dekolonizācijas komiteja atzinusi par pienākumu interesēties par vēlētajū sastāvu. Tā noraida, piemēram, Rodēzijas pasludināšanu par neatkarīgu (1965. g.), motīvējot savu lēmumu ar to, ka tur visi iedzīvotāji nevar piedalīties vēlēšanās.

(2) Integritātes problēma

Ir bijuši gadījumi, kad kaimiņu zeme, pati kādreiz kolonija, ceļ pretenziju uz kādu teritoriju, kuŗa dekolonizācijas procesā var kļūt par patstāvīgu valsti. Tā, piem., Indonēzija 1961. g. pretojās Jaungvinejas (West Irian) patstāvībai, apgalvodama, ka teritorija jāuzlūko par Indonēzijas sastāvdaļu. Kaut arī tur iedzīvotāji ir etniski atšķirīgi, neatkarība neesot domāta katrai minoritātei kādā teritorijā,

bet teritorijai visā kopumā. Šādu ieskatu atbalstīja arī Indija, kas tai laikā ar ieročiem bija okupējusi dažas sīkas Portugāles kolonijas (Goa u.c.) Indijas teritorijā. Ar līdzīgiem argumentiem Maroka prasīja sev Mauritāniju, bet vēlāk no prasības atkāpās.

(3) *Etniskā identitāte*

Kādas teritorijas etniskā atšķirība no metropoles tika uzlūkota par vienu no svarīgākajām pazīmēm, lai noteiktu, vai teritorija ir kolonija. Vēlāk izrādījās, ka arī šeit ir komplikācijas. Daudzās Āfrikas kolonijās ciltis vēl nebija sakusušas par vienu tautu, kolonijas nebija etniski homogenas. Agrākās koloniju robežas bija novilkotas, nerēķinoties ar cilšu robežām, viena cilts varēja dzīvot vairākās kolonijās. Jauno valstu robežas noteicot izrādījās, ka agrākās administratīvās robežas bija svarīgākas nekā etniskās robežas.

Portugāle deklarēja, ka pēc tās ieskata etniskai piederībai nav nekādas nozīmes, tās robežās visiem ir vienādas tiesības. Bet attiecīgā AN apakškomisija bija citos ieskatos: „Nodoms izveidot kopīgu sabiedrību ar vairāku rašu piederīgiem nevar būt par iemeslu liegt pašnoteikšanās tiesības. Portugāļu iestāžu deklarētais nodoms jāuzskata par apzinātu politiku, lai varētu liegt līdztiesību un paturēt koloniālo virskundzību”.⁶⁷

Šī nostāja paturama prātā, domājot par to, ka arī komunisti Padomju Savienībā sakās tiecamies pēc daudznacionālas valsts.

(4) *Ģeogrāfiskā atšķirtība*

Arī šī bija viena no galvenām pazīmēm kolonijas definīcijā. Bet arī šeit ir konstatējami dažādi atrisinājumi. Teritorija, kas pazīstama kā Dienvidrietumāfrika (tagad arī Namībia), atrodas tieši kaimiņos Dienvidāfrikas republikai ar gaļu kopēju robežu. Tās iedzīvotāji, cik zināms, ir etniski radniecīgi Dienvidāfrikas pamatiedzīvotājiem. Bet šo teritoriju uzskata par Dienvidāfrikas koloniju (juridiski — mandātzemi). Dienvidāfrikas republikas nodomu ietilpināt to savā teritorijā AN organi kvalificē par agresijas draudu.

Portugāles un agrāk Francijas apgalvojumu, ka tās teritorijas Āfrikā ir uzlūkojamas par metropoles turpinājumu, AN organi noraida. Citos gadījumos, turpretim, ģeogrāfiskā atšķirtība nav bijusi par šķērslī piesaistīšanai metropolei. Tā Havaju salas un Aļaska 1959. g. kļuva par ASV stātiem, Grēnlānde par Dānijas sastāvdaļu.

(5) *Problēmas sakarā ar koloniālās atkarības pieaugšanu*

Savos lēmumos dekolonizācijas komiteja un AN pilnsapulce norāda

⁶⁷ YUN 1962, 89. lpp.

uz norisēm, kas pēc viņu vērtējuma darbojas pret dekolonizāciju. Šeit atzīmēsim 3 momentus.

Viens moments ir — „sistemātiska svešu iecelotāju ieplūšana un vietējo iedzīvotāju izvietošana un pārcelšana”.⁶⁸ Šis moments bieži uzsvērts, runājot par Portugāles koloniju Mozambiku un tur iesāktu spēkstacijas un apūdeņošanas sistēmas izbūvi. Dekolonizācijas debatēs šie projekti ir apkaņoti, jo došot iespēju Mozambikā nomesties uz dzīvi lielam skaitam portugāļu iecelotāju. Runājot par Dienvidrietumāfriku, AN 1965. g. lēmumā, „nosoda valdības politiku, kas apiet vietējo iedzīvotāju politiskās un ekonomiskās tiesības, nometinot uz dzīvi lielā skaitā ārzemju iecelotājus un atsakoties sadarboties ar Apvienotajām Nācijām deklarācijas iedzīvināšanā”.⁶⁹

Otrs moments — kolonijās ierīkotās militārās bāzes un ierīces, kas pieder metropolei. AN lēmumos pārvaldītājas zemes nereti tiek uzaicinātas likvidēt savas bāzes. Runājot, piem., par Adenu sacīts: „Pilnsapulce atrod, ka militārās bāzes šai teritorijā ir galvenais šķērslis tautai atbrīvoties no koloniālās virskundzības”.⁷⁰

1968. g. 30. septembrī Dekolonizācijas komiteja noraida militārās bāzes kolonijās, „jo tās pakļauj teritorijas politisko nākotni koloniju valstu stratēģiskām interesēm”.

Trešais moments — ekonomiskās atkarības pieaugšana sakarā ar svešu kapitālu iesaistīšanu dabas bagātību izmantošanai. Ir tikušas ieceltas sevišķas apakškomisijas, kas pētījušas šo jautājumu dažās Āfrikas teritorijās. Lūk, kāds atzinums: „ārzemju sabiedrības, darbotamās Dienvidrietumāfrikā neizrāda nekādu interesi par līdzsvarotas saimniecības attīstīšanu”.⁷¹ Pret tādiem slēdzieniem ir celti arī iebildumi: ja ārzemju ieguldījumi ir atzīti par svētīgiem neatkarību ieguvušajās kolonijās, tad tie jāvērtē pozitīvi arī atkarīgajās zemēs. Bet mums liekas, ka iebildumi ņem vērā tikai ekonomisko efektu, bet ignorē politiskās konsekvences.

Visās še pieminētajās parādībās kopējais elements ir tas, ka tās visas palielina atkarīgās zemes pakļautību metropolei. Bagātīgu pierādījumu materiālu par to varam atrast arī Baltijas zemju pieredzē, tām atrodoties Padomju Savienības sastāvā.

⁶⁸ Office of Public Information: Everyman's United Nations. Eighth Edition New York, 402. lpp.

⁶⁹ do, 408. lpp.

⁷⁰ do 419. lpp.

⁷¹ do 408. lpp.

(6) *Politisks brīvības*

Pēc AN pilnsapulces ieskata metropoles varas izbeigšanās kolonijā saistāma ar noteikumu par politisku brīvību ieviešanu. Tā 1962. g. 18. decembra lēmumā tā uzdod Portugālei attiecībā uz Angolu: (a) atbrīvot visus politiskos ieslodzītos, (b) atcelt aizliegumu politisko partiju darbībai, (c) veikt pasākumus, lai radītu vēlētus un reprezentatīvus politiskus institūtus un nodotu varu Angolas tautai.

Dažos atsevišķos gadījumos bijusi runa arī par AN pārstāvju sūtīšanu uz bijušajām kolonijām, kas novērotu, vai tanīs izdarītās vēlēšanas ir brīvas un neietekmētas.

Padomju doktrīna un dekolonizācija

Ļeņina mācībā par pasaules revolūciju koloniju jautājums ieņem ļoti svarīgu vietu. Koloniju atbrīvošanās kustība ir viena no nozīmīgākajām norisēm, kas nobriedina un izsauc pasaules revolūciju, jo imperiālistiskās valstis iesaistās kaņos, nevar pārdzīvot koloniju zaudēšanu un sabruk. Tāpēc dabīgi, ka komūnisms visiem spēkiem atbalsta koloniju atbrīvošanās kustību.

Padomju tiesībnieki izstrādājuši teorijas par koloniju tautu tiesībām, kas iet daudz tālāk nekā visradikālākie AN pilnsapulces lēmumi. Atzīmēsīm šeit dažas viņu tezes.⁷²

Tautas, kas cīnās par atbrīvošanu un savas nacionālas valsts dibināšanu, ir jāuzlūko par starptautisko tiesību subjektiem. Tas nozīmē, ka šādas tautas jāuzklausa starptautiskā dzīvē, ar tām var vest sarunas un slēgt vienošanās, tās var atbalstīt. Viss tas iespējams, kaut arī neatkarība vēl nav izcīnīta un sava valsts vēl nav nodibināta.

Kuņā brīdī piedzimst tāds jauns tiesību subjekts? Ar to momentu, kad tauta pieteic savu gribu būt patstāvīga. Gribas pieteikumam šeit tāda pat funkcija kā bērna pirmam kļiedzienam pēc piedzimšanas. Ar šo momentu tad arī izbeidzas kolonijas pārvaldītājas zemes tiesības pār savu koloniju. Kādā veidā izteikums izdarāms? Forma nav saistīga, to var izteikt presē, tautas sapulcēs, partiju lēmumos, vai arī vienkārši nemieros un sacelšanās kustībā. Nav nekādas mērauklas, kā pārlicināties, vai izteikto prasību atbalsta tautas vairākums. Tas tiek pieņemts par pašsaprotamu.

Padomju literatūrā atrodam vēl šādus 2 principus: (1) koloniju tautām tiesība lietāt visus iespējamus līdzekļus, ieskaitot ieroču varu,

⁷² Pēc R. A. Tuzmuchamedov „Nacionalnij suverenitet”, Institut meždunarodnich otnošenij, Moskva, 1963, 13—22. lpp.

ja pārvaldītāja valsts liedz pašnoteikšanās tiesības. (2) Bruņota cīņa un tās atbalstīšana nav metropoles zemes integritātes aizkaršana: ja tautas ir apspiestas, tad jauna likumība aizstāj veco nelikumību.

Bet padomju autori nojauž arī, ka tāda brīvība var izsaukt norises, kas revolūcijai nav patikamas. Tāpēc tiek minēti arī daži stiepjami un nenoteikti ierobežojumi. Atbrīvošanas procesa priekšgalā jābūt darba ļaudīm, atbrīvošanas mērķis ir veicināt sociālo progresu u.t.l.

Nonākam pie jautājuma: kā iespējams, ka vara ar tik tālejošu izpratni par tautu brīvības centieniem savā zemē praktiski realizē politiku, kas nosauicama par mazo tautu destrukciju un krieviskas lieltautas veidošanu.

Pretruna starp teoriju un praksi nav padomju dzīvē nekas jauns. Pietiek atcerēties, piem., cilvēku tiesības un pilsoņu brīvības. Dekolonizācijas teorija domāta piemērošanai tikai kapitalistiskajā pasaulē.

Progresīvie principi ir tikai cīņas līdzeklis starptautiskajā arēnā sava mērķa sasniegšanai. Padomju vara te uzstājas kā tāds solītājs ūtrupē, kas dzen cenas uz augšu, bet pats nedomā nedz ko pirkt nedz maksāt.

Kopēja atbildība

Pasaule arvien vairāk apzinās visu tautu kopējo atbildību par to, kas notiek uz zemes lodes. Mēs cenšamies palīdzēt viens otram dabas katastrofās. Mēs kopīgi apkaņojam epidēmiskas slimības kur vien tās parādās uz zemes lodes. Mēs cenšamies ietekmēt cilvēku pieaugumu dažādās zemes lodes daļās un pieskaņot to uzturlīdzekļu ražošanas līmenim. Mēs izstrādājam plānus kā pretdarboties dabas destrukcijai un aizsargāt un saglabāt nākotnei apdraudētas augu un dzīvnieku sugas. Atsevišķus kultūras pieminekļus mēs uzskatām par visas cilvēces kopīgu īpašumu un gribam tos aizsargāt, lai arī kur tie atrastos.

Būtu dabīgi, ka līdzīgā garā visi jūtas atbildīgi arī par to, lai viena valsts, sekojot egoistiskai politiskai doktrīnai, nesagrautu tautas un viņu kultūras vērtības, kādas ir ikvienai tautai, tiklab lielai kā mazai. Ja runājam par Baltijas tautu destrukciju, tad atbildīga ir nevien Padomju Savienība, bet savā daļā atbildīga ir arī pārējā pasaule, tiklab rietumu zemes kā t.s. trešā pasaule.

Rietumu valstis — ASV, Vācijas Federatīvā Republika, Lielbritānija, Kanada un vēl citas — nav atzinušas Baltijas valstu iekļaušanu Padomju Savienībā. Savu nostāju tās apliecinājušas atklāti.

Bet nostājas deklarēšana vēl ir par maz, ir vajadzīga arī aktīva rīcība. Maz līdzēts, ja deklarējam, ka esam pret malāriju, bet nekā nedarām, lai to apkaņotu. Ar aktīvu iestāšanos Baltijas tautu labā mēs

nebūt nedomājam par kara gājieniem. Mēs domājam par tām pašām metodēm, ko, piem., lietā dekolonizācijas komiteja. Kādā ziņojumā tā raksta: „Rūpīgi izpētot stāvokli katrā atsevišķā teritorijā komiteja jūtas spējīga koncentrēt pasaules sabiedrisko domu uz apstākļiem šai teritorijā un tādā veidā veicināt dekolonizācijas deklarācijas iedzīvināšanu”.⁷³

Mēs domājam, ka rietumu valstis nav darījušas visu, kas bijis iespējams. Iemeslu nav grūti uzminēt. Tiek pieņemts, ka pārmetumi Padomju Savienībai apdraudētu saprašanās un izlīgšanas mēģinājumus citos novados. Bet šis arguments nepārlicina. Irritācija būs pārejoša, gluži kā pēc kritikas par cilvēku tiesību nerespektēšanu, ko atkal un atkal nākas atkārtot, un kas kādreiz dod arī panākumus.

Tais gadījumos, kad rietumu valstu pārstāvji publiski pārmetuši Padomju Savienībai tās rīcību Baltijas valstīs, tas parasti noticis atgaiņāšanās nolūkā, atbildot uz padomju uzbrukumiem. No tā krievi taša secinājumu, ka no Baltijas valstu jautājuma pieminēšanas var izbēgt, ja izvairās aizkart zināma tipa problēmas rietumu politikā. Bet tāda veida izlīgšana ir rietumu valstu necienīga un arī nevajadzīga.

Lielbritānija pēdējo gadu desmitu laikā devusi izcilu ieguldījumu pasaules attīstībā, labticīgi un mērķtiecīgi palīdzot savām daudzajām kolonijām tikt pie neatkarības un pašnoteikšanās. Lielbritānijai blakus varētu minēt arī vēl dažas citas rietumu valstis. Ar tādu rīcību viņas ieguvušas morālisku tiesību aicināt arī Padomju Savienību sekot šim piemēram.

Še aplūkotā problēma nedrīkst būt vienaldzīga arī t.s. trešajai pasaulei, t.i. tautām, kas uzskata sevi atrodamiem ārpus t.s. rietumu—austrumu pretešķības loka. Uz viņām krīt atbildība par to principu kopšanu un uzturēšanu, uz kuņiem pamatojas dekolonizācija, un līdz ar to viņu neatkarība.

Amerikāņu diplomāts J. Wadsworths atstāsta sarunu ar kādu augstu Indijas amatpersonu. Tā saka:

„Ir jākonstatē, ka Indijā cilvēki nespēj just satraukumu par 'Ungārijas izvarošanu' vai Austrumeiropas tautu verdzināšanu, viņu priekšstats par koloniālismu saistīts tikai ar balto cilvēku valdīšanu pār krāsainiem, un viņiem ir pilnīgi vienaldzīgi ko vieni baltie nodara citiem baltajiem. Vajadzēs vismaz pāris paaudzes lai šis sajūtas grozītu”.⁷⁴

⁷³ YUN, 1962, 58. lpp.

⁷⁴ James J. Wadsworth „The Glass House. The UN in Action”. New York, 1966.

Mums gribētos šim indietim sacīt: bet izskaidrošanas darbs ir jāsāk tūlīt bez kavēšanās. Mēs, baltie, arī pūlamies jau šodien saprast neražas un dabas katastrofas tālajā Indijā.

Kā iesākt?

Ir kāds būtiski svarīgs jautājums Padomju Savienības uzbūvē, pie kā AN organiem, kas seko dekolonizācijas gaitai, ir iemesls apstāties. Šo jautājumu vārdā nosaucis tieši Padomju Savienības pārstāvis. Dekolonizācijas debatēs AN pilnsapulcē viņš apgalvoja, ka Padomju Savienība nevar tikt uzlūkota par koloniju valsti, jo tās savienotajām republikām katrā laikā tiesības no Savienības izstāties. Šī tiesība esot garantēta konstitūcijā.⁷⁵

Jāatzīst, ka tas šai kompleksā ir jautājums ar izšķirīgu nozīmi. Ir tiesa arī, ka tā stāv rakstīts konstitūcijā. Dekolonizācijas komitejai ir iemesls noskaidrot, vai šī tiesība ir patiesa un reāla, vai arī tikai maskojums nebrīvības aizsegšanai. Padomju Savienībai nebūtu iemesla pretoties šādai izmeklēšanai, ja tā pārliecināta par savas lietas pareizību.

Apakškomisijas uzdevums varētu būt — noskaidrot, piemēram, šādus elementus konkrētajā jautājumā:

(1) Kā priekšlikums par izstāšanos var tikt pacelts. Vai ikviens pilsonis drīkst šādu jautājumu pacelt, piemēram, darba vietas arod biedrības sanāksmē. Vai tiem, kas jautājumu paceļ, nedraud represijas. Kādi likumi viņu aizsarga.

(2) Vai un kā iniciātoru grupai iespējams par priekšlikumu informēt plašāku sabiedrību un ierosināt debates, lai noskaidrotu argumentus par un pret. Vai šim nolūkam ir pieejama prese un radio, vai iespējams sasaukt sapulces un izplatīt iespieddarbus. Vai iniciātoru grupai ir atļauts šim nolūkam dibināt organizāciju. Vai tautas informēšanas darbs samaksājams ar privātiem līdzekļiem, jeb vai zināmā stadijā var saņemt valsts atbalstu.

(3) Ja izrādās, ka ierosinājumu atbalsta plašas aprindas, kādi priekšnoteikumi nepieciešami, lai to apspriestu oficiālie partijas un administratīvie organi. Kādi likumi garantē, ka lēmumos nepiedalīsies personas un iespaidi no ārpuses.

(4) Kāds organs definītīvi izlemj priekšlikuma likteni. Vai jautājumu var izlemt tautas nobalsošanā. Kādiem iedzīvotājiem tiesības šādā nobalsošanā piedalīties. Vai lēmums pirms spēkā stāšanās ir jāapstiprina Maskavā, un kādam organam tas būtu jādara.

⁷⁵ YUN, 1961. g., 50. lpp.

(5) Izstāšanās, protams, nevar būt gala mērķis. Mērķim jābūt organizēt tautas dzīvi uz labākiem noteikumiem. Tāpēc svarīgi jautāt arī, kādas iespējas pirms izstāšanās ir sabiedrībā atklāti debatēt par šo problēmu.

Šī īsā skice vien jau norāda, ka izstāšanās jautājums saistīts ar daudzām citām politiskām brīvībām, kuŗas padomju zemē šodien nepastāv. Bet kompetenta starptautiska organa atzinums var būt liels atbalsts tālākai attīstībai.

Runājot par izstāšanos, der atcerēties, kā 1940. gadā notika „iestāšanās” Padomju Savienībā. To, bez jebkādas iepriekšējas sagatavošanās, vienas dienas laikā izlēma parlaments. Šis parlaments, savukārt, tika ievēlēts paniskā steigā, pēc tam, kad zemē bija ienācis krievu kuŗaspēks. Vēlēšanās tika pielaists tikai viens — komunistu partijas sankcionēts kandidātu saraksts. Vismaz 90 % no uzstādītajiem un ievēlētajiem kandidātiem tautai bija pilnīgi nepazīstami, un viņi jutās atbildīgi tikai partijai, ne saviem vēlētajiem. Pirms vēlēšanās tautai ne ar vārdu netika sacīts, ka jautājums par savas neatkarīgās valsts likvidēšanu un pievienošanos Padomju Savienībai būs ievēlamā parlamenta pirmais darba kārtības punkts. Var pieņemt, ka to nezināja arī ievēlāmie deputāti. Spēkā esošā konstitūcija noteica, ka tāda tipa jautājumus var izlemt tikai tautas nobalsošanā. Tāpēc visu „iestāšanās” procesu iemesls nosaukt par politisku krāpšanu.

Skats nākotnē.

Padomju Savienības kodolu sastāda krievu tauta. Notikumi rāda, ka arī krievu tautā ir spēki, kas apzinās reformu nepieciešamību. Ja arī no aizrobežas atskanēs prasība tuvināt sabiedriskās un politiskās dzīves noteikumus liberālām demokratiskām tradīcijām, tad tas iekšējo attīstību vēl paātrinās. Politisko brīvību pieaugšana, dabīgi, atsauksies arī uz pakļauto tautu dzīves apstākļiem. Tas ir evolūcijas ceļš, bet būtu pārdroši apgalvot, ka tas tā notiks. Daudz kas atkarīgs no tā, kādu pretestību reformām izrādīs tagadējie varas nesēji komunistu partijā. Vara var izsaukt pretvaru un novest pie bruņotām cīņām.

Skatoties tālākā perspektīvā, nav novēršams, ka tagadējā Padomju Savienība sadalās neatkarīgās valstīs. Jācer vienīgi, ka tiks saglabāts kaut kas no tām ekonomiskās kopdarbības formām, kas gadu desmitos izveidojušās. Krievu tautas dzīvē spēka resursi ir nepietiekami, lai saturētu kopā daudzas augsti attīstītas nekrievu tautas. Klāt nāk nepieciešamība gādāt par Sibīrijas un Vidusāzijas ekonomisko izmantošanu. Spēku piepūli prasa arī neatrisinātais robežjautājums ar Ķīnu.

Rinda satelitvalstu gaida uz iespēju paplašināt savas rīcības brīvību.

Bet tie ir procesi, kas mērojami gadu desmitiem. Jāšaubās, vai Baltijas tautas, it īpaši latviešu un igauņi, var tik ilgi gaidīt. Iespējams, ka šai laikā tās tik tālu infiltrē krievu ieceļotāji un kultūra, ka tās vairs nespēj atsākt patstāvīgu dzīvi. Tāpēc par Baltijas tautu etniskās eksistences nodrošināšanu jādomā jau šodien. Minimālā prasība ir radīt administratīvu robežu starp Baltiju un Krieviju, kas pasargātu no nekontrolētas ieceļotāju ieplūšanas. Ieceļošanas politika, kā arī populācijas un kultūras politika atstājama republikas organu ziņā, pasargot no Maskavas iejaukšanās. Tāda minimāla reforma, cerams, palīdzētu uzturēt dzīvu Baltijas tautu etnisko kodolu. Ārpusaules interese un AN uzmanība būtu liels morālisks stiprinājums priekšā stāvošajos gados.

GALA VĀRDS

Viena taisnība visiem

Mēs iesākām savu apcerējumu ar citātu no AN rezolūcijas. Pats apcerējums bija veltīts tam, lai parādītu, ka rezolūcijā izteiktie pārmetumi, it īpaši par iedzīvotāju politiku, ir pilnā mērā attiecināmi uz Padomju Savienību un tās rīcību Baltijā.

Apvienoto Nāciju delegāti ik gadus ievērojamu daļu no sava darba veltī dekolonizācijas jautājumam. Tāpēc ir vietā jautāt, vai AN uz savu iniciatīvu ir kaut ko darījušas arī Baltijas valstu labā. Atbilde ir īsa: it nekā.

Istenība ir tā, ka dekolonizācijas ideoloģija no universālas ir kļuvusi par partikulāru un rasistisku tai nozīmē, ka tā, pēc plaši izplatīta ieskata — piemērojama vienīgi krāsaino tautu labā. Kamēr tā cīnās pret rasu atšķiršanu (apartheid) Dienvidāfrikā kā īpašu koloniālisma izpausmi un prasa tur vienādas tiesības visu krāsu iedzīvotājiem, tikmēr ta praktiski šķiro tautas pēc ādas krāsas, kad runa ir par apspiestajām tautām „baltajā pasaulē”. To gan parasti nemēdz rakstīt uz papīra, bet to pašu efektu panāk ar attiecīgu rīcību — par vieniem runājot, par otriem klusējot.

Politiskajā valodā tādu parādību var saukt par divejādām mērāuklām: vispārējā formā izteiktus likumus piemēro ar izlasi, selektīvi, kaut gan priekšnoteikumi abos gadījumos ir vieni un tie paši. Atsevišķos gadījumos uz šo faktu norādīts AN debatēs, bet tie ir reti izņēmumi. To pamana it īpaši tāpēc, ka kļuvis ciešot tādu pieeju it kā sankcionējuši arī paši jaundibināto valstu pārstāvji. Ja tas ir pārpratoms, tad laiks to likvidēt.

AN ģenerālsēkretārs U Thant, runājot 1970. g. 6. martā par dekolonizācijas jautājumiem, pieskārās neveiksmēm Dienvidāfrikā. Viņš, starp citu teica: „Dienvidāfrikā cerības, kas pirms 9 gadiem dzima ar deklarācijas pieņemšanu par neatkarības piešķiršanu koloniju tautām, ir tagad pārvērtušās par dziļu vilšanos. Ir pazīmes ka toreizējās izredzes var drīz pārvērsties neticībā tautu kopībai un tās gatavībai izšķirīgi atbalstīt pakļautās tautas, lai tās spētu iedzīvināt savas liku-

mīgās tiesības uz brīvību un neatkarību".⁷⁶ Lieki sacīt, ka tādu pat vilšanos sajūt apspiestās tautas Padomju Savienībā. Atstātības sajūtai te jābūt vēl daudz lielākai, jo par viņām klusē arī AN ģenerālsekretārs.

Citā reizē U Thant deklarējis: „Apvienotās Nācijas stāv par neatkarību un pašnoteikšanos visām tautām, un rasu diskriminācijas izbeigšanu bez jebkādam atrunām. Šais pamatprincipos mēs nevaram atļauties kompromisus”.⁷⁷ Bet zinot līdzšinējo praksi, mēs saprotam, ka ar „visām tautām” viņš domājis tikai tās, kas atbilst zināmām pazīmēm pēc ādas krāsas, kaut arī tanī pat teikumā viņš iestājas pret rasu diskrimināciju.

Līdz šim bija zināms, ka padomju pārstāvji ieliek jēdzienos citu saturu, nekā vispār pieņemts, kad tie runā par demokrātiju un tautu tiesībām. Kā redzams, pamazām izveidojas arī sava „AN jēdzienu sistēma”, kur jēdzieniem cits saturs, nekā varētu sagaidīt.

Bet tāda kārtība slēpj sevī lielas briesmas. Vispirms — tiek iedragāta vispārējā uzticība Apvienotajām Nācijām. Pasaulē nodibinājas divejādas pienākumu un atbildības sistēmas. Bet divejādās mērauklas nevar pastāvēt ilgi, sekas var būt tikai tās, ka zūd iespēja vispār lietāt kādu mērauklu, ka tiesības atkal aizstāj vara. Un no tā pirmā kārtā cietīs militāri un ekonomiski vājākās zemes — tās, kas tikai nesen ieguvušas savu brīvību. Tāpēc tieši viņu interesēs ir cīnīties pret divkosību, par pašnoteikšanās tiesību universālismu.

1972. g. AN sasauca Stokholmā pirmo pasaules vides aizsardzības konferenci un deva tai izteiksmīgu vadmotīvu — Mums visiem tikai viena zeme. Esam pārliecināti, ka dekolonizācijai, lai tā būtu paliekoša, jānorit pēc principa — Viena taisnība visiem.

⁷⁶ Citēts pēc AN publikācijas „Objective: justice” April 1970 (Vol. 2 No 2) UN Office of Public Information.

⁷⁷ „The United Nations and Decolonization” Office of Public Information, New York (1965).

TABULAS

1. tabula

Ieceļotāju skaits Igaunijā un Latvijā

Piecu gadu periodi	Ieceļotāju skaits	
	Igaunijā*	Latvijā**
1951—1955	28.000	16.900
1956—1960	25.500	58.000
1961—1965	43.100	78.100
1966—1970	49.400	68.600
	146.000	221.600

No padomju avotos publicētajiem pagaidu datiem iespējams iegūt ieskatu arī par ieceļošanu Igaunijā un Latvijā 1970.—1974. g. Kopējais ieceļotāju skaits šais gados Latvijā ir ap 77.000 un Igaunijā ap 44.000.

Ieceļotāji sastāda divi trešdaļas no kopējā iedzīvotāju skaita pieauguma republikā, bet dabīgais pieaugums — dzimušo skaita pārsvars par mirušo skaitu — vienu trešdaļu.

Salīdzinot ar iepriekšējiem piecgadu posmiem, redzams, ka ieceļošana turpinās ar agrāko intensitāti. Aplūkojot ieceļotāju skaitu pa atsevišķiem gadiem, redzams, ka Latvijā tieši 1973. un 1974. gadā tas bijis virs caurmēra (ieceļojušas ap 17.000—18.000 personas gadā), kamēr Igaunijā šais gados tas bijis nedaudz zem caurmēra (5.000—7.000 personas gadā).

* Padomju Igaunijas statistikas gada grāmata „Eesti NSV rahvamajandus 1970. aastal”, Tallinn 1971, 19. lpp.

** B. Mežgailis, R. Zvidriņš „Padomju Latvijas iedzīvotāji”, Rīgā, 1973. g., 86. lpp.

2. tabula

Iedzīvotāju kustība pāri Baltijas republiku robežām

Ieceļotāju skaits Baltijas republiku pilsētās un izceļotāju skaits no tām.

	Gadi	Ieceļojuši	Izceļojuši	Ieceļotāju pārsvars
IGAUNIJA	1969	31.591	23.888	7.703
	1970	31.465	23.317	8.148
LATVIJA	1969	36.694	32.744	3.950
	1970	37.568	30.971	6.597
LIETUVA	1969	28.064	22.927	5.137
	1970	28.293	21.371	6.922

Tabula sastādīta pēc oficiālām statistikas publikācijām.* Kā izriet no tabulas apakšvirsraksta, skaitļi runā par ieceļošanu Baltijas pilsētās vai izceļošanu no tām. Personas, kas ieceļo vai izceļo no vietām, kas neskaitās pilsētas, šais skaitļos tā tad nav ietvertas.

Tālāk, virsraksts runā par ceļošanu pāri republiku robežām. Tabulā uzrādītais ieceļotāju skaits dabūts no kopējā pilsētās ieceļojušo skaita, atskaitot tos, kas pārvietojušies attiecīgās republikas robežās. Tas pats attiecas uz izceļojušiem un uz saldo. Uzrādītos skaitļus nedrošus padara apstākļi, ka materiālos uzdots liels skaits personu, par kuŗām nav bijis iespējams noskaidrot, vai tās pārvietojušās republikas robežās, vai arī nākušas (aizceļojušas) no ārienes.

* VSt Nr. 3, 1971; Nr. 11, 1971.

3. tabula

Aplēse
par krievu un citu rusificēto minoritāšu skaita attīstību
Baltijā no kara beigām līdz 1970. gadam (Noapaļoti skaitļi)

	(1000 personas)		
	Latvija	Igaunija	Lietuva
1. Kopš priekš kara gadiem Baltijas republiku teritorijā dzīvojušas personas (skaits 1944. g. kopā ar dabīgo pieaug. līdz 1970. g.)	230	70	80
2. Nometās uz dzīvi pirmos pēc kara gados (1944/45—1950), kopā ar dabīgo pieaugumu līdz 1970. g.	440	170	180
3. Ieceļoja pēc 1950. g., līdz ar dabīgo pieaugumu līdz 1970. g.	210	150	110
Kopā	880	390	370

4. tabula

Dzimstība, mirstība un dabīgais pieaugums Baltijas valstīs
1930.—1970.
(Uz 1000 iedzīvotājiem)

	1930	1935	1940	1955	1960	1965	1970	
IGAUNIJA	dzimuši	17,4	15,9	16,4	17,9	16,6	14,6	15,8
	miruši	14,9	14,9	17,0	11,8	10,5	10,5	11,1
	dab. pieaug.	2,5	1,0	-0,6	6,1	6,1	4,1	4,7
LATVIJA	dzimuši	19,8	17,6	19,2	16,4	16,7	13,8	14,5
	miruši	14,2	14,2	15,5	10,6	10,0	10,0	11,2
	dab. pieaug.	5,6	3,4	3,7	5,8	6,7	3,8	3,3
LIETUVA	dzimuši	27,4	23,4	23,1	20,9	22,5	18,1	17,6
	miruši	15,9	14,0	12,6	9,1	7,8	7,9	8,9
	dab. pieaug.	11,5	9,4	10,5	11,8	14,7	10,2	8,7

5. tabula

*Dzimstības frekvence uz 1000 attiecīgās
vecuma grupas sievietēm 1969/1970. g.*

	Vecuma grupas							
	līdz 20 g.	20—24 gadi	25—29 gadi	30—34 gadi	35—39 gadi	40—44 gadi	45—49 gadi	caurm. 15—49
LATVIJA								
1969/70	27,0	139,3	114,9	66,7	29,4	7,3	0,5	53,5
1938. gadā	19,6	102,5	131,0	108,1	68,7	25,3	2,7	68,8
IGAUNIJA	30,1	157,1	130,6	73,0	29,9	7,4	0,5	59,3
LIETUVA	22,4	154,4	142,5	87,4	47,8	14,9	1,3	67,2
UZBEKIJA	41,7	261,3	265,2	245,6	194,9	91,5	27,0	158,5
KRIEVIJAS FEDE- RĀCIJA	28,3	146,9	107,4	69,3	32,2	9,0	1,1	53,4

6. tabula

*Laulībā esošo vīriešu skaits Baltijā 1959. g. un 1970. g.
(Skaits uz 1000 attiecīgās vecuma grupas vīriešiem)*

Vecuma grupas	Visā Pad Sa- vienībā 1959	Igaunijā		Latvijā		Lietuvā		
		Visi iedzīv.		Igauņi	Visi iedz. 1959	Lat- vieši 1959	Visi iedz. 1959	Lietu- vieši 1959
		1959	1970	1959	1959	1959	1959	
20—24	274	190	244	173	219	198	194	187
25—29	800	652	670	602	676	628	627	608
30—34	922	822	809	776	837	797	825	812
35—39	953	859	852	830	881	849	880	868
40—44	962	865	874	842	890	856	897	885
45—49	963	859	873	841	882	855	900	892
50—54	956	844	870	833	873	854	901	897
55—59	943	839	853	832	856	843	886	882

7. tabula

Pētījumi par ideālo un plānoto bērnu skaitu

Skaitļi rāda, kāda iztaujāto sieviešu daļa (procentos) uzlūko noteiktu bērnu daudzumu ģimenē par ideālu vispārīgi, vai par nodomātu savā ģimenē

Bērnu skaits	Latvija		Igaunija		Lietuva	
	Ideālais	Plānotais	Ideālais	Plānotais	Ideālais	Plānotais
0	—	1,3	—	0,2	0,2	2,4
1	2,2	17,1	0,8	14,1	1,8	17,0
2	49,8	58,7	35,5	49,1	42,0	56,9
3	40,0	18,1	53,5	30,7	39,0	15,3
4	5,6	3,2	9,4	5,5	13,8	6,2
5	1,5	0,6	0,8	0,2	2,5	1,2
6 un vairāk	0,9	1,0	—	0,2	0,7	1,0
Kopā	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Caurmērā bērnu	2,60	2,11	2,74	2,29	2,75	2,20

8. tabula

Ideālais bērnu skaits salīdzinājumā ar faktiski esošo bērnu skaitu

	Faktiski esošais bērnu skaits						
	0	1	2	3	4	5	6
	Ideālais skaits caurmērā						
Latvija	2,4	2,5	2,7	2,7	—	—	—
Igaunija	2,5	2,6	2,8	3,1	3,1	—	—
Lietuva	2,3	2,5	2,9	3,3	3,0	—	—

Avots: Vestnik Statistiki 1971. g. Nr. 6

9. tabula

Iedzīvotāju vecuma grupu relatīvais svars Baltijā

Skaitļi tabulā rāda, cik liela daļa no iedzīvotājiem (procentos) ietilpst katrā vecuma grupā

		Vecuma grupas		
		0—19 gadi	20—49 gadi	50 g un vairāk
Normas pēc padomju demografu modeļa:*				
	progresīvais tips	37,5	42,5	20,0
	stacionārais tips	32,5	42,5	25,0
	regresīvais tips	27,5	42,5	30,0
<i>Igaunija</i>	1970. g.	29,4	43,8	26,6
	1959. „	29,9	43,1	27,0
	1934. „	30,0	45,8	24,2
<i>Latvija</i>	1959. „	30,0	42,8	27,2
	**1939. „	31,6	43,4	25,0
	1935. „	30,5	44,8	24,7
<i>Lietuva</i>	1959. „	35,6	41,4	23,0
	1923. „	43,1	38,6	18,3
<i>Padomju Savienība</i>	1959. „	37,4	44,0	18,6
<i>Uzbekija</i>	1959. „	45,8	36,8	17,4

* Redzams, ka tas, ko padomju demografi nosaukuši par progresīvo modeli, ir ļoti tuvs Padomju Savienības caurmēram 1959. g. Pārējie divi modeļi ir gradācijas uz leju no šī caurmēra. Var jautāt, kāpēc nav konstruēts vēl 4. modelis kā gradācija uz augšu: tur, piemēram, ietilptu Uzbekija.

** Dati par 1939. g. ir padomju statistiķu aplēsti, un tanīs iekalkulētas dažas pārmaiņas iedzīvotāju sastāvā, kas īstenībā notika vēlāk.

10. tabula

Baltijas valstu iedzīvotāju nacionālais sastāvs

Gads	Iedzīvotāju kopskaits (1000 pers.)	Procentos no kopskaits							
		Pamat- tauta (igau- ņi, lat- vieši, lietu- vieši)	Krievi	Balt- krievi	Uk- rai- ņi	Poļi	Žīdi	Vā- cieši	Pā- rējie
IGAUNIJA									
1970	1356	68,2	24,7	1,4	2,1	.	0,4	.	3,2
1959	1197	74,6	20,1	0,9	1,3	.	0,5	.	2,6
1934	992	88,1	8,2	.	.	0,1	0,4	1,5	1,7
LATVIJA									
1970	2364	56,8	29,8	4,0	2,3	2,7	1,6	.	2,8
1959	2093	62,0	26,6	2,9	1,4	2,9	1,7	.	2,5
1935	1950	75,5	10,6	1,4	.	2,5	4,8	3,2	2,0
LIETUVA									
1970	3128	80,1	8,6	1,5	0,8	7,7	0,8	.	0,5
1959	2711	79,3	8,5	1,1	0,7	8,5	0,9	.	1,0
1929	2171	83,7	2,5	0,2	.	3,2	7,6	1,6	1,2

Skaitļi par stāvokli pirms otra pasaules kara sniegti valstu toreizējās robežās. Igaunijas un Latvijas teritorija tagad nedaudz mazāka nekā toreiz. Ja pirmskara skaitīšanas rezultātus aplūkotu tagadējās robežās, tad pamatiedzīvotāju % būtu lielāks un krievu tautības iedzīvotāju % zemāks. Lietuvas teritorija tagad ievērojami lielāka nekā 1929. g., un tāpēc salīdzinājumi ir nedroši.

11. tabula

*Dzimtā valoda (procentos) minoritāšu iedzīvotājiem
Baltijas republikās 1970. g.*

Minoritātes	IGAUNIJA			LATVIJA			LIETUVA		
	savas tautī- bas	igauņu	krievu	savas tautī- bas	lat- viešu	krievu	savas tautī- bas	lietu- krievu viešu	
Krievi	.	2	98	.	2	98	.	2	98
Baltkrievi	43	1	56	44	2	53	52	1	41
Ukraiņi	52	1	47	54	1	45	52	2	45
Poļi	30	12	50	44	13	39	92	3	4
Žīdi	22	8	70	46	1	52	62	3	35
Somi	52	28	20

Procentu skaitļi aprēķināti pēc publikācijas „Itogi vsesozuznoj perepisi naseļenija 1970 goda”, Tom IV Moskva, 1973.

Ikvienā republikā summai no 3 ailēm nav katrā ziņā jābūt 100, jo iespējama kā dzimtā valoda vēl kāda ceturrtā valoda.

12. tabula

*Komunistu partijas un valdības nacionālais sastāvs
Igaunijā un Latvijā 1970. g.*

		Igauni resp. lat- vieši	Ieceļotāji		Piezīmes
			Rusifi- cēti, ar bal- tiešu iz- celsmi	Krievi vai citi rusific. iece- ļotāji	
Komunistu partijas biedri kopumā	Igaunijā Latvijā	52 % 33 %		43 % 67 %	
Republikas CK biroja locekļi un kand.	Igaunijā Latvijā	35 % 15 %	42 % 62 %	23 % 23 %	Kopā 13 pers. „ 13 „
Republikas CK sekretāri	Igaunijā Latvijā	20 % 14 %	40 % 57 %	40 % 29 %	„ 5 „ „ 7 „
8 svarīgākie amati republikas ministru padomē	Igaunijā Latvijā	50 % 30 %	50 % 38 %	— 27 %	

Tabulu sastādījis BATUN (Baltic Appeal to the United Nations) Ņujorkā, izlietojot šādus avotus: laikrakstus „Cīņa” un „Rahva Hääl”, Latvijas PSR Mazo Enciklopēdiju (3. sēj.) un Eesti Nouko-
gude Entsüklopeedia, 1—4. sēj.

13. tabula

Cik bieži latviešu darba ļaudis lietā krievu valodu (%)

Profesijas	Cik bieži lietā krievu valodu			
	Cik % prot krievu valodu	Cik bieži lietā krievu valodu		
		Darbā	Garīgā dzīvē*	Ģimenē
	%	%	%	%
Strādnieki, jūrnieki	86	47	41	9,8
Laukkopji, lopkopji	48	25	46	3,6
Lauku mechanizātori	90	49	34	9,7
Inženieri, mehaniķi	84	58	58	7,4
Mākslas darbinieki	98	70	41	7,6
Skolotāji, ārsti	77	70	43	6,3
Valsts darbinieki	75	36	60	8,2
Studenti	83	64	64	5,6
Citi	52	50	40	9,2

* Garīgā dzīve domāta — grāmatu lasīšana, radio un TV pārraides, kino.

*Avots: A. I. Cholmogorov „Internacionālīnje čerti sovetskich nacij”
Moskva, 1970, 116—121. lpp.*

LITERATŪRA

par iedzīvotājiem Baltijā un Padomju Savienībā

- Itogi vsjesojuznoj perepisi naseļenija 1970 goda. Tom I—V „Statistika”, Moskva, 1972—1973.
- Latvijas PSR tautas saimniecība 1970. gadā. Statistisku datu krājums. „Statistika”, Rīga, 1972.
- Narodnoe chozjaistvo Estonskoj SSR v 1969 godu. Statističeskij ježegodņik. „Statistika”, Tallin, 1970.
- Eesti NSV rahvamajandus 1970. aastal. „Statistika”, Tallinn, 1971.
- Kommunističeskaja partija Latvii v cifrach 1904—1971 gg. „Liesma”, Rīga, 1972.
- Trudovie resursi pribaltiskich sovetskich respublik. „Zinātne”, Rīga, 1967.
- Trudovie resursi Latvijskoj SSR. Akademija Nauk LSSR. Rīga, 1964.
- Atlas narodov mira. Institut etnografii Akademii nauk SSSR. Moskva, 1964.
- Narodi evropejskoj časti SSSR. Etnografičeskije očerki. „Nauka”, Moskva, 1964.
- Marksistsko-Ļeņinskaja teorija narodonaseļenija. Pod red. Valenteja, D. I. „Misl’”, Moskva, 1971.
- Narodonaseļenije i ekonomika. „Ekonomika”, Moskva, 1967.
- B. C. Urlanis Roždaemostj i prodolžitelnostj žizņi v SSSR. Gosstatizdat, Moskva, 1963.
- B. Mežgailis Padomju Latvijas iedzīvotāji. LPSR ZA izdevniecība, Rīga, 1963.
- B. Mežgailis, P. Zvidriņš Padomju Latvijas iedzīvotāji. „Liesma”, Rīga, 1973.
- Š. Šlindman, P. Zvidriņš Izučēņije roždaemostji. Po materialam specialnovo issļedovanija v Latvijskoj SSR. „Statistika”, Moskva, 1973.
- K. Čb. Chanazarov Sbližēņije nacij i nacionalņije jaziki v SSR. Taškent, 1963.
- A. I. Gozulov, M. G. Grigorjanc Narodonaseļenije SSR „Statistika”, Moskva, 1969.

TABULU SARAKSTS

1. Ieceļotāju skaits Igaunijā un Latvijā
2. Iedzīvotāju kustība pāri Baltijas republiku robežām
3. Aplēse par krievu un citu rusificēto minoritāšu skaita attīstību Baltijā no kara beigām līdz 1970. g.
4. Dzimstība, mirstība un dabīgais pieaugums Baltijas valstīs 1930—1970
5. Dzimstības frekvence uz 1000 attiecīgās vecuma grupas sievietēm 1969/70. g.
6. Laulībā esošo vīriešu skaits Baltijā 1959. g. un 1970. g.
7. Pētījumi par ideālo un plānoto bērnu skaitu
8. Ideālais bērnu skaits salīdzinājumā ar faktiski esošo
9. Iedzīvotāju vecuma grupu relatīvais svars Baltijā
10. Baltijas valstu iedzīvotāju nacionālais sastāvs
11. Dzimtā valoda (procentos) minoritāšu iedzīvotājiem Baltijas republikās 1970. g.
12. Komunistu partiju un valdību nacionālais sastāvs Igaunijā un Latvijā 1970. g.
13. Cik bieži latviešu darba ļaudis lietā krievu valodu

SATURA RĀDĪTĀJS

	lpp.
Latviešu lasītājam	3
Saīsinājumi	4
Vadmotīvs	5
PROBLĒMAS PREZENTĀCIJA	6
Tautu eksistencei naidīgā politika 6. Padomju viedoklis 7.	
Teorija par tautu saplūšanu 8. Rusifikācijas plāns 10.	
KRIEVU IECEĻOŠANA	12
Stāvoklis Baltijā kara beigās 12. Nekroloģi liecina 14. Ieceļošana Baltijā pēc 1950. g. Ieceļotāju skaits un tā aplēšana 18. Ieceļošanas formas 19. Darba vietu organizēšana 19. Ekonomiskā jēga 20. Komjaunatnes organizācijas loma 20. Speciālās darba komandas 22. No Maskavas vadītās saimniecības nozares 24. Kaņaspēka loma 26. Mācības iestādes 28. Citi ieceļošanas veidi 29. Migrācijas statistika 29. Kopaina 30. Tautas reakcija 31.	
BALTIEŠU DEPORTĀCIJAS UN IZVIETOŠANA KRIEVIJĀ	33
Divi plūsmas 33. Deportācijas 33. Sabiedriskais norīkojums 35.	
DZIMSTĪBA UN IEDZĪVOTĀJU SASTĀVA ATJAUNOŠANĀS	38
Ieceļošana un dabīgais pieaugums 38. Dzimstības attīstība 39. Mirstības krišanās 39. Ģeneratīvi aktīvie gadi 40. Laulības 41. Laulību vecums 43. Laulību šķiršana 43. Aborti 45. Ģimenes plānošana 45. Dzimstības krīzes cēloņi. Situācija Baltijā uz Padomju Savienības fona 47. Kara ietekme 48. Sociālie un ekonomiskie aspekti 50. Sievietes stāvoklis padomju iekārtā Baltijā 51. Dzīvokļu trūkums un urbanizācija 53. Psiholoģiskie iemesli 54. Padomju demografijas politika 56.	

ASIMILĀCIJA	59
Asimilācijas un konsolidācijas jēdzieni 59. Viegļāk asimilējamās grupas 60. Autonomo republiku penetrācija 61. Baltijas valstu iedzīvotāju nacionālais sastāvs 63. Valoda tautas dzīvē 65. Oficiālā sfaira 66. Valoda darba vietās 67. Veikalā 68. Uz ielas 68. Prese 68. Kultūras dzīve 69. Krievu valodas prašana 70. Divi mātes valodas 70. Jauktās laulības 72. Pretestība asimilācijai 74.	

PADOMJU SAVIENĪBAS INTERNACIONĀLA ATBILDĪBA	75
Apsūdzība: tautu destrukcija 75. Mūsdienu nacionālisms 76. Etnisku vienību aizsardzība 77. Vai padomju vara vainojama genosidā? 79. Baltijas valstis — Padomju Savienības kolonijas 81. Atkarība no metropoles 81. Koloniju jēdziens AN lēmumos 83. AN deklarācija par dekolonizāciju 85. Suverēnitāte, neiejaukšanās un dekolonizācija 87. Dekolonizēšana 88. Padomju doktrīna un dekolonizācija 91. Kopējā atbildība 92. Kā iesākt? 94. Skats nākotnē 95.	

GALA VĀRDS	97
Viena taisnība visiem 97.	

TABULAS	99
Literātūra par iedzīvotājiem Baltijā un Padomju Savienībā ..	109
Tabulu saraksts	110
Satura rādītājs	111

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0308078700

125